

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 04085

BILDER FUN DER YIDISHER
LITERATUR

Eliezer Podriachik

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אליעזר פאָדריאַטשיק
בילדער
פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור

אליעזר פֿאַררײַאָטשויק

בילדער

פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור

ה. לייוויק - פֿאַרלאַג

ביים פֿאַראיינ פֿון ייִדישע שרייַבערט
און זשורנאַליסטן אין ישראל

ELIEZER PODRIATSHIK
BILDER FUN DER JIDISHER LITERATUR

**H. Leivik Publishing House,
30, Dov Hoz Str., Tel-Aviv-63416, Israel**

**ה. לייוויק-פֿאַרלאַג
רח' דב' הוז, 30, תל-אביב 63 416**

צווייטער אָפּדרוק

כל הזכויות שמורות למחבר

**נדפס בישראל תשמ"ז
Printed in Israel 1987**

דפוס ש. סגל בע"מ

א י נ ה א ל ט

„ספר המבקש“	7
„בחינת עולם“	17
יידיש און אייראָפּעיש	25
יידישע ליטעראַטור און די גניזה	38
אליהו בחור	45
די „טעריכטע ביכער“	55
מאַמע־לשון	59
דער „יידיש־טייטשען	64
רייד־ און שרייב־אַרט“	
ראַנד־באַמערקונגען	76
היסטאָרישע קוריאָזן	81
דריי רעפּליקעס	88
„סיפורי נועשיות“	97
מעשיות ואיגרות“	104
„למדו היטב“	108
דיאַלאָג צווישן אַ לייענער	116
און דעם בוקיניסט	

די אַרטיקלען און פֿאַרצייכענונגען פֿון דעם בוך זענען בשעתו פֿובֿ-
ליקירט געווען אין דעם זשורנאַל סאָוועטיש היימלאַנד אונטער אַן אַלגע-
מיינעם טיטל „נאַטיצן פֿון אַ ייִדישן בוקיניסט“. אַחוץ עטלעכע אויסנעמען
זענען אין זיי קיין שינויים און תיקונים נישט געמאַכט געוואָרן, כאָטש
בעתן שרייבן זיי האָט דער אויטאָר ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט זיך צו
באַנוצן מיט די נייסטע פֿאַרשונגען אויף דעם געביט פֿון דער העברעישער
און ייִדישער ליטעראַטור־געשיכטע, שוין פשוט דערפֿאַר וואָס זיי זענען
אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד נישט געווען בנימצא. איז בפֿירוש נישט אויסגע-
שלאָסן, אַז דאָ און דאָרטן האָבן זיך אַרײַנגעכאַפט בלויון און אומפֿינקט־
לעכקייטן. מע דאַרף זיי באַטראַכטן ווי עבירות שהמקום והזמן גרמם.

די „נאַטיצן פֿון אַ ייִדישן בוקיניסט“ האָבן אין די באַדינגונגען פֿונעם
סאָוועטן־פֿאַרבאַנד אויסגעפֿירט אַ באַשטימטע מיסיע. זיי האָבן געדינט ווי
אַ מקור צו דערמאַנען און באַקענען דעם ייִדישן עבר. די כוונות זענען
געווען ניט בלויז אונטערטראַגן דעם ליענער פיקאַנטע דערציילונגען און
באַלערנדיקע פֿאַקטן, נאָר, און דער עיקר, אים דערפֿירן דערצו, ער זאל
דורך דער פֿריזמע פֿון דעם קולטור־פֿאַרמעג אין עבר דערזען און זיך
פֿאַרטראַכטן וועגן די ייִדישע קולטור־פֿראַבלעמען אין דער איצטיקייט.

דער באַטייט פֿון די „נאַטיצן“ באַשטייט אויך אין דעם, וואָס זיי
זענען אַ מיין גבית־עדות וועגן דעם קרייז גייסטיקע אינטערעסן בײַ דעם
וויסן־דאַרשטיקן ייִדישן ליענער אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד.

„ספר המבקש“

אין זיין פילאסאָפֿישן דו־שיח האָט שם־טוב בן יוסף פֿלקירה (1225—1290) אַקומולירט דעם אומרו פֿון דער צייט און געשאַפֿן דעם גייסטיקן פֿאַרטרעט פֿון אַ דור, וואָס איז געווען גישט שעמעוודיק און גישט שרעקעוודיק אין זוכן דעם אמת. דער הויפטהעלד פֿון זיין ווערק איז דער אייביקער זוכער (המבקש) פֿון דעם ריכ־טיקן וועג צו מענטשלעכער שלימות און גליק, ער באַגעגנט זיך מיט פֿאַרשיידענע מענטשן און פֿירט מיט זיי הייסע דיסקוסיעס אויף אַט דער טעמע.

פֿירוע, האָט שם־טוב־פֿלקירה זיין ספֿר המבקש אָנגעשריבן אין דעם מאַקאַמע־סטיל. דער ראַמאַן באַשטייט פֿון זיבעצן דיאַלאָגן וועגן פֿאַרשיידענע געזעלשאַפֿט־לעכע, פֿילאָסאָפֿישע, נאַטור־וויסנשאַפֿטלעכע און ליטעראַרישע פֿראַבלעמען. אין אים איז אַביעקטיוו איבערגעגעבן דער וועלטבאַנעם פֿון די אַפֿאָגענטן. עס איז גע־טרײַ פֿאַרהיט זייער לעקטיק, פּסיכישע אינטאַנאַציעס און טעמפּעראַמענט. דאָס ווערק געהערט, אַזוי אַרום, פּונקט אַזוי צו דער קינסטלערישער ווי צו דער ריין פֿילאָסאָפֿישער ליטעראַטור.

די צייט ווען שם־טוב־פֿלקירה האָט געשאַפֿן זיין ווערק איז געווען אַן אומרויקע און דראַמאַטישע. אויף דער געשיכטלעכער אַרענע האָבן געווירקט פּוּחות וואָס האָבן געענדערט די אַנטוויקלונג פֿון דער געזעלשאַפֿט. די נייע עקאָנאָמישע און גייסטיקע אידעען האָבן אַרויסגערופֿן אַ שאַרפֿן און האַרטן ווידערשטאַנד בײַ די אַפֿאָסטאַלן פֿון דעם אַלטן לעבנס־שטייגער.

אין איינברעכן די גייסטיקע דיקטאַטור פֿון דעם פֿעאַדאַליזם האָבן אויך ייִדישע שרייבערס און דענקערס גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל. אין די דעמאָלט אַנטשטאַנדענע הומאַניסטישע אוניווערסיטעטן האָבן ייִדישע געלערנטע פֿאַרשפּרייט די אידעען פֿון דעם אויפֿקומענדיקן רענעסאַנס.

דער אייביקער שטרײַט צווישן אַלטן און נייעם, צווישן ליכט און שאַטן, פּראַ־גרעס און רעאַקציע האָט אין יענער צייט אָנגענומען טראַגישע פֿאַרמען. אויף די שניטער־הויפּנס פֿון דער אינקוויזיציע האָט מען געוואַרפֿן גישט נאָר די ווערק פֿון פֿרייען געדאַנק, נאָר אויך די מענטשן וואָס האָבן זיי געשאַפֿן און פֿאַרשפּרייט. צווישן די 222 פֿאַרברענטע פֿריידענקערס אין די יאָרן 1234—1239 זענען אויך געווען

ידישע מימוניסטן און אוועראַיִסטן. און ווי עס איז מעיד דער באַקאַנטער פֿילאַ- סאַף הלל פֿון וועראַנע, גדונו בקציצת לשונות ונחתכו יותר מעשרה לשונות של טובי הכת המורה במורה.¹

פֿון אַט דער גניסטיקער אַטמאַספֿער איז אַרויסגעוואַקסן דער הויפּטהעלד פֿון דעם ספֿר המבקש. שם-טוב פֿלקירה גיט אים לייענען ביכער, פֿון וועלכע עס האָט נאָך געשמעקט דער רויך פֿון דער אויטאָדאַפֿע. ער לאָזט אים זיך אַרומטראַגן מיט אַזעלכע אידעען, פֿאַר וועלכע מען האָט צינגער געשניטן, אין די אויטאָדאַפֿעס געוואַרפֿן.

ביים זוכן דעם אמת דאַרף מען אָבער גישט זיין שרעקעוודיק. און שם-טוב פֿלקירה לערנט זיין יונגן העלד :

קראתני ואנכי אענך דברייך. דברי איש הירא ורך הלבב. ואתה תועה רוח והולך שובב. הלא ידעת, אם לא שמעת כי הגבורה מדה שאין כמוה מדה. ומי שחסר אותה חסר כל טוב וילך בלא חמדה... התבונן כי זה העולם בנוי על הנצוח וכל דאלים גבר. ואל ההויה ואל הנצוח יכסוף כל דבר ודבר. וכן יהיה לעתיד לבוא כמו שהיה במה שעבר, וההויה לא יתהוה מזולתו עד שינצח אותו ויפסיד צורתו. ועד שיחלש ותבטל הרכבתו... הנצוח בטבע החיים והשאולה בטבע המות. והנפש לא תאהב המות. ועל כן תאהב לקחת הדברים בנצוח ולא בשאולה.²

דאָס מיינט : „די וועלט איז נאָר אויף קאַמף געשטעלט. שיינקייט און גרויס- קייט פֿון דעם מענטשלעכן גניסט אַנטפֿלעקט זיך נאָר אין דעם מוטיקן קאַמף. אַזוי לערנט אונדז די פֿאַרגאַנגענהייט, און אַזוי וועט אויך זיין אין דער צוקונפֿט. אויך אין דער נאַטור עקסיסטירט און לעבט בלויז דאָס, וואָס שטרעבט צו נצחון. דאָס שוואַכע און אומבאַהאַלפֿענע גייט אונטער. און דאָס זענען די רייד פֿונעם חכם : נצחון — אין דעם באַשטייט דאָס לעבן. הכנעה און שפֿלות — איז טויט. גישט מיט בעטן און בעטלען קאָן מען עפעס וואָס דעראַבערן, נאָר מיט קאַמף און זיג.“

און פֿדי צו זיין מוטיק מוז מען פֿאַרשטיין די דערשיינונגען פֿון דער אַרומיקער וועלט. און דער יסוד פֿון פֿאַרשטאַנד איז וויסן. דער וואָס ווייסט ווייניק, גרייזט אַ סך. ראָט שם-טוב פֿלקירה זיין יונגן העלד ער זאָל קודם-כל זיך גרינגלעך באַקענען מיט די הומאַניסטישע וויסנשאַפֿטן. אין דעם, אייגנטלעך, באַשטייט דער פֿאַטאַס פֿון דעם ספֿר המבקש. מיר דערפֿילן עס גלייך פֿון דער ערשטער פֿראַזע מיט וועלכער עס הייבט זיך אָן דאָס בוך : „בכל קנין קנה חכמה אנושית ואל דעת חכמים לך שית“.³

שם-טוב פֿלקירה פֿירט צונויף דעם יונגן זוכער מיט פֿאַרשיידענע שרייבערס און געלערנטע. יעדער לייגט אויס פֿאַר אים די גרונטפֿרינציפֿן פֿון זיינע וויסנ- שאַפֿטלעכע אַרבעטן. פֿלקירה פֿירט אים, אַזוי אַרום, אַריין אין דעם לאַבירינט פֿון

זייער אידעען-וועלט. פֿלקירה איז אָבער נישט בלויז אַ פּאַסיװער איבערדערציילער פֿון פֿרעמדע געדאַנקען. ער פֿורעמט די דיאַלאָגן אויס אַזוי, אַז זיי פֿירן צו אומ-דערוואַרטע אויספֿירן. ער באַנוצט זיך מיט דעם פֿרעמדן שטאַף, ווי יענער סקולפּ-טאַר, וואָס האַלט אַז אין דעם שטיין איז שוין פֿאַראַן די פֿיגור, מע באַדאַרף נאָר וויסן וואָס אין דעם שטיין איז איבעריק און דאָס איבעריקע אָפּהאַקן. שם-טוב פֿלקירהס אייגענע גייסטיקע פֿיזאָנאַמיע קוקט באַזונדערס בולט אַרויס פֿון די רע-מאַרקעס און רעפּליקעס, וואָס ער שטעלט דאָ און דאָרט אַריין אין די דיאַלאָגן. זײַנע אידעישע טענדענצן זענען אויך קענטיק אין דעם אויסוואַל און אין די קורצע כאַראַקטעריסטיקס פֿון די ביכער, וואָס די שרייבערס און געלערנטע לייגן פֿאַר דעם יונגן זוכער צו שטודירן. צום בײַשפּיל, וועגן די ביכער פֿון אַװעראַס (בן רש"ד), דעם „גרויסן קאַמענטאַטאַר“, ווי דאַנטע האָט אים אָנגערופֿן, שרייבט שם-טוב פֿלקירה, אַז זיי זענען „קב ונקי ואין בהם פסולת. וכל דבריו נכונים ורב התועלת.“ אַגב, כּמדומני אַז שם-טוב פֿלקירה איז דער אויטאָר פֿון דער ערשטער אַװע-ראַעסישער אַרבעט אין עברית א"נ „אגרת הויכוח — בביאור ההסכמה אשר בין התורה והחכמה“.

און נאָך איין בײַשפּיל. די ביכער פֿון דעם מעדיקער און פֿילאָסאָף יצחק הישראלי האָבן געשראַקן אַפּילו אַזאָ דרייַסטן דענקער ווי עס איז געווען אַברהם איבן-עזרה. ער האָט בײַ אים געהייסן נישט אַנדערש ווי יצחק דער פּלאַנטערער. אין אַן אַנדער אָרט האָט ער אים פשוט אָנגערופֿן דער משוגענער.⁵ און אין זײַנע ביכער פֿאַר צחות און שפּה ברורה עצהט דער איבן-עזרא מען זאָל יצחק ישראליס ביכער פֿאַרברענען.

אויך דער רמב"ם האָט געהאַלטן, אַז יצחק ישראליס פֿאַר הגבולים און פֿאַר היסודות זענען פֿול מיט נאַרישקייטן און פּוסטע פּאַנטאַזיעס.⁶ שם-טוב פֿלקירה איז געווען אַ גרויסער חסיד סײַ פֿון דעם רמב"ם, סײַ פֿון איבן-עזרא. דאָס האָט אים אָבער נישט געשטערט צו האַלטן, פֿאַרקערט, אַז ספּרי יצחק הישראלי מאוד מועילים?⁷

פֿון שם-טוב פֿלקירהס ווערק באַקומען מיר, פֿון איין זײַט, אַ פֿאַרשטעלונג וועגן דעם מצב פֿון דער וויסנשאַפֿט אין יענער צײַט, און פֿון דער אַנדערער זײַט אַנטפלעקט זיך אין זיי אַ שאַפֿערישע פּערזענלעכקייט, וואָס איז געווען ווייַטזיכטי-קער פֿון אַ סך אָנגעזעענע געלערנטע פֿון זײַן צײַט.

שם-טוב פֿלקירה איז, פֿאַרשטייט זיך, נישט פֿרײַ געווען פֿון נאַװייטעטן און אַנאַכראָניזמען, באַזונדערס אויף דעם געביט פֿון אַסטראָנאָמיע און אַסטראָלאָגיע. נאָר דעמאָלט האָט זיך דאָך נישט נאָר ער, נאָר די גאַנצע עפּאָכע אַריענטירט לויט דער געאַצענטרישער סיסטעם פֿון פּטאָלמייען און אַריסטאָטעלן.

אויך אין די געביטן פֿון הומאַניטאַרע וויסנשאַפֿטן איז שם-טוב פֿלקירה געווען אַ טרייער זון פֿון זײַן דור. ווי אַ סך געלערנטע פֿון זײַן צײַט, האָט ער געהאַלטן, אַז

די ערשטע שפראך פֿון דער מענטשהייט איז געווע עברית. אויך זיין יוגערער מיט-ציטלער דאָנטע איז געווען ביי דער זעלביקער מיינונג. אין זיין באַרימטער אַרבעט וועגן דער פֿאַלקסשפראַך שרייבט דאָנטע, אַז עברית איז איינע פֿון די דעטערמיניר-טע פֿאַרמען, וואָס זענען אויפֿגעקומען ביים אַנטשטיין פֿון דער וועלט. די שפראַך וואָס עס האָבן אַרויסגעבראַכט אויף זייערע ליפֿן די ערשטע ריינדיקע מענטשן, איז געווען עברית. מיט איר האָבן זיך באַנוצט אַלע מענטשן אין משך פֿון לאַנגע דורות. די שפראַכלעכע דיפֿערענצירונגען האָבן זיך אַנגעהויבן שפעטער, אין דער צייט פֿון דעם דור הפֿלגה. די עברית-שפראַך האָט, נאָך דעם, זיך פֿאַרהיט נאָר ביי די יידן, — האַלט דאָנטע, — פֿדי ישו הנוצרי, וועמען עס איז באַשערט געווען געבוירן צו ווערן צווישן זיי, זאָל זיך באַנוצן מיט אַן עכטער און נישט מיט קיין געמישטער שפראַך.

ענלעכע געדאַנקען זענען פֿאַראַן אין דעם ספֿר המבקש. אויף די פֿראַגעס פֿון דעם יוגן זוכער — פֿאַר וואָס האָבן נישט אַלע מענטשן איין שפראַך? פֿאַר וואָס זענען די פֿעלקער אָפֿגעזונדערט איינס פֿון אַנדערן? — האָט שם-טוב פֿלקירהס מדיק געגעבן דעם זעלביקן ענטפֿער ווי דאָנטע.⁸ דאָס באַפֿרידיקט אָבער נישט דעם וויסנדיקן זוכער, און ער פֿאַדערט אַן אַנדערן, וויסנשאַפֿטלעך מער באַגרייב-דעטן ענטפֿער. נאָר סײַ שם-טוב פֿלקירה און סײַ די וויסנשאַפֿט פֿון זיין צייט האָבן אויף דעם נישט געהאַט קיין ענטפֿער.

אין דעם ספֿר המבקש איז דאָס נישט די איינציקע נישט-געלייזטע פֿראַבלעם. אויך אין די דיאַלאָגן וועגן מוזיק, רעטאָריק, מאַטעמאַטיק און געאָמעטריע, אַסטראָ-נאָמיע און נאַטור-וויסנשאַפֿט שווימען אויף פֿראַגעס, וועלכע בלייבן נישט פֿאַר-ענטפֿערט. אָבער שוין דער עצם פֿאַקט פֿון שטעלן אַזעלכע פֿראַגעס, דאָס נישט באַפֿרידיקן זיך מיט די אַלטע סטאַנדאַרטע אַקסיאָמעס, און אַפֿילו די קורצע און לאַפֿידאַרע ענטפֿערס, „לא ידעתי“ — זענען סימנים פֿון אַ באַשטימטער גײַסטיקער עמאַנציפֿאַציע, אַן אָפֿנייג פֿון דעם אַלטן אַרטאָדאָקסאַלן דאָגמאַטיזם, ביי וועלכן אויף אַלץ איז אַפֿיראַרי געווען צוגעגרייט אַן ענטפֿער.

אין גײַסט פֿון דער נאַטור-פֿילאָסאָפֿיע דערקלערט שם-טוב פֿלקירה דאָס אַנט-שטיין פֿון מינעראַלן, געוויקסן, חיות און מענטשן. אין אַן עמבריאָנעלן צושטאַנד זענען שוין ביי אים פֿאַראַן געדאַנקען וועגן דעם אַז דער קאָסמאָס איז נישט קיין נאַטוראַ נאַטוראַנטאַ, נאָר אַ נאַטוראַ נאַטוראַנס (נישט קיין באַשאַפֿענע נאָר אַ שאַפֿנדיקע).

אין דעם דיאַלאָג מיט מעדיקער דעררעדט זיך דער יוגער זוכער, שײַער נישט ביז אַן אַפֿענעם אַטעניזם:

אין לי ידיעה אם העולם מהווה אם לא ואם יש אחריו דבר מחוץ. או אם אין דבר אחריו. ומאחר שאני אומר שאין לי ידיעה באלו הדברים מהמבואר

כמו כן שאין לי ידיעה ביוצר כל מה שיש בזה העולם... ואין אני רואה שיוזק לבני אדם שלא ידעו מה הוא עצם הכחות האלהיים...⁹

טייטש : „איך ווייס נישט, צי די וועלט איז אַ באַשאַפֿענע, צי עס איז יאָ פֿאַראַן עמעצער אויסער איר, צי עס איז נישט פֿאַראַן עמעצער אויסער איר. און אזוי ווי איך האָב קיין ידיעה נישט אין די זאַכן, ווייס איך נישט, פֿאַרשטייט זיך, צי עס איז פֿאַראַן אַ באַשאַפֿער פֿון דעם אַלעמען, וואָס עס איז אויף דער וועלט פֿאַראַן... איך זע נישט איין, עס זאָל שאַטן די מענטשן אויב זיי וועלן נישט וויסן וועגן דעם עצם פֿון געטלעכע כוחות“.

אין שם-טוב פֿלקירהס ספֿר המבקש מערקן זיך אָן השפעות פֿון שלמה איבן-גבירול. אויב מיר וועלן אויפֿמערקזאָם נאָכגיין די שפורן פֿון פֿלקירהס געדאַנקען וועגן פֿאַרעם און מאַטעריע, וועלן מיר באַשטימט דערגיין צו איבן-גבירולס אידעען-וועלט און קודם-כֿל טאַקע צו שם-טוב פֿלקירהס אייגענע ליקוטים פֿון שלמה איבן-גבירולס מקור חיים.

שלמה איבן-גבירולס השפעות פֿילן זיך אויך אין שם-טוב פֿלקירהס אַרויס-זאַגונגען אויפֿן געביט פֿון עטיק. אין דעם דיאַלאָג מיטן מאַראַליסט טיילט שם-טוב פֿלקירה באַזונדערס אויס צוויי ביכער אויף דעם געביט — איבן-גבירולס מבהר הפנינים און אַריסטאָטעלס עטיק.

שם-טוב פֿאַלקירה האָט אויפֿן געביט פֿון עטיק אָנגעשריבן אייניקע ווערק, וואָס זענען זייער פֿאַפּולער געווען אין די הומאַניסטישע קרייזן פֿון אייראָפּע. זײַן צרי היגון (באַלזאַם פֿון טרויער) און ספֿר המעלות האָט דער באַרימטער פּיקאַ דע מי-ראַנדעלאַ איבערגעזעצט אין לאַטיין און איינגעשלאָסן גרעסערע טיילן פֿון זיי אין דריטן טייל פֿון זײַנע פֿילאָסאָפּישע און קבלהשע שריפֿטן.

נישט פֿאַראַן בײַ שם-טוב פֿלקירהן די, אין יענער צײַט, פֿאַרשפּרייטע פֿאַטאַ-ליסטישע איינטיילונג אין אַפּריאָרי גוטע און שלעכטע מענטשן. יעדער מענטש האַלט ער, איז מסוגל צו זײַן גוט. די פֿאַרשיידנקייט פֿון מענטשלעכע מידות זענען אַ רעזולטאַט פֿון דעם מענטשנס נאַטירלעכע אייגנשאַפֿטן, פֿון דעם אונטערשייד אין צײַט און אָרט, פֿון דער קולטור און פֿון דער דערציִונג. ער לאָזט אויך נישט דורך דעם אַסטראָלאָגישן מאַטיוו וואָס איז דעמאָלט געווען זייער אָנגענומען. ער מאַכט אָבער דערבײַ איינע פֿון זײַנע כאַראַקטעריסטישע רעפּליקעס : „ואינו כן אצל חכמי הטבע כי לא יודו בזאת הסבה“¹⁰...

דאָס שטענדיקע זוכן דעם מענטשן אין מענטשן איז געווען שם-טוב פֿלקירהס טעמע. זי שלענגלט זיך, ווי אַ רויטער פֿאַדעם, דורך זײַנע ווערק, איינגעשלאָסן אויך דעם ספֿר המבקש.

פֿלקירהס העלד איז נישט שטענדיק געבליבן בלויז דער נאַווער וזכער. צײַטג-ווייז ווערט ער פֿאַרוואַנדלט אין אַ שטראַפֿער. דאָס זעען מיר שוין גלייך אין ערשטן

דיאלאג, אין זיין באַגעגעניש מיט דעם, אַזוי צו זאָגן, פֿאַרשטייער פֿון דעם קאַ-
מערציעלן קאַפיטאַליזם וואָס, ווי פֿלקירה שטעלט אים פֿאַר, לאַ ישקוט ולא ינום
לעשות עושר ולא במשפט וכּושר.¹¹

אין לאַנגע געשוואַלענע טיראַדעס אַנטוויקלט דער עושר פֿאַר דעם יונגן-מאַן
זיין ציינישן און עגאַצענטרישן וועלטבאַנעם. גאַלד. גאַלד. גאַלד. בלויז גאַלד קאַן
דעם מענטשן ברענגען גליק און רו. מיט גאַלד קאַן מען אַלע טונקעלע וועגן באַ-
פּוצן. מיט זילבער — די מיאוסקייטן און חסרונות פֿאַרדעקן.

ווען דער יונגער זוכער פֿון יושר און אמת פּרוּווט דערווידערן, אַז מאַטעריעלע
ווערטן האָבן נאָר דעמאָלט אַ זין ווען זיי ברענגען מיט זיך עטישע און גייסטיקע
ווערטן, שפּאַט דער עושר פֿון זיינע רייד: „ווער וועט דיין חכמה היינט פֿאַרדייען.
ווער עס האָט די מאה, דער האָט איצט די דעה. קסרים און שררות טוען זיך מיט
אים פֿרייען“.

אַן אַנטווישטער און צעבראַכענער פֿאַרענדיקט דער יונגער זוכער זיין ערשטן
דיאַלאָג: „אין ראוי להאריך בכיוצא בזה. עם זה העשיר הנבל והנבזה... שטבעו רע
קשה וגמבע. . . תאות העושר מלראות האמת תסמא עיניהם. ומלשמע תוכחח
תוחרש אזניהם...“¹² דאָס הייסט: „עס האָט נישט קיין זין צו ריידן מיט דעם מנובל
און נבזה. קיין גוטע מידות וועסטו ביי דעם עושר נישט געפֿינען. ער איז זייער
ווייט פֿון אמת און יושר. די תאוה צו געלט האָט אים פֿאַרטונקלט די אויגן אויף
צו זען אומרעכט און פֿאַרשטאַפט די אויערן אויף צו הערן דעם אמת“.

דער עושר האָט ביי שם-טוב פֿלקירה אַרויסגערופֿן גאַלע פֿאַרלוימדונג.
דערפֿאַר האָט ער פֿאַר דעם מענטשן פֿון אַרבעט וואָס איז, ווי עס שטעלט אים פֿאַר
פֿלקירה, זרש חכם והוא ראש בעלי אומניות — פֿאַר אים האָט ער נישט
געזשאַלעוועט קיין ווערטער פֿון לויב און געזאַנג.¹³

דער דיאַלאָג וועגן אַרבעט לייענט זיך ווי אַן אַדע צו דער שאַפֿערישער מי. דעם
מענטשן האָט באַשאַפֿן די נאַטור, די אַרבעט האָט אים אַנטפלעקט. דאָס האָט זי, די
אַרבעט, געראַטעוועט דעם מענטשן און אים אַרויסגעפֿירט פֿון דעם חיה-צושטאַנד.
דורך איר, דורך דער אַרבעט, האָט דער מענטש געפֿונען אין זיך דעם מענטשן, זיין
גייסט, זיין קלוגשאַפֿט און דערפֿינדערישקייט.

פֿון ריין ליטעראַרישן שטאַנדפּונקט איז דער דיאַלאָג מיט דעם פֿאַנאַטיקער דער
סאַמע שטאַרקסטער. אין אים האָט גענומען די אייבערהאַנט דער קינסטלער. דער
דאָזיקער דיאַלאָג איז אינטערעסאַנט נישט אַזוי מיט דעם וועגן וואָס עס גייט די
רייד, נאָר מיט דעם, ווי אַזוי דער אויטאָר דערגרייכט זיין ציל. פֿלקירה לאָזט זיין
העלד זיך זעלבסט אַנטפלעקן. „און אַז עס וועט קומען עמעצער — פֿרעגט אים דער
זוכער — וואָס האַלט אַז דער מענטש עקסיסטירט נישט פֿון אייביק, אַז די ענדע-
רונגען אין דער נאַטור זענען אומפֿאַרמידלעך, און ער וועט אויך צווייפֿלען אין
דער אומשטערבלעכקייט פֿון דער נשמה, — וואָס וועסטו אים ענטפֿערן?“

„ — מיין ענטפֿער וועט זיין קורץ און שאַרף: מען דאַרף זיך נישט אַרײַנלאָזן אין חקירות, נישט פֿאַרלאָזן זיך אויפֿן שכל, נאָר אויף דער הייליקער תורה, וווּ עס זענען באַהאַלטן געטלעכע סודות, וועלכע דעם מענטשנס פֿאַרשטאַנד איז נישט מסוגל צו באַנעמען“¹³...

דער זוכער, ווי אַ געטרייער תלמיד פֿון דעם רמב"ם וואָס האָט, לויט אַחד-העמס טרעפֿלעכן אויסדרוק, קאַטעגאָריש אָפּגעוואָרפֿן יעדע פּשרה אויפֿן חשבון פֿונעם שכל, האָט אים איבערגעהאַקט די רייד. און פּונקט ווי פֿרייער דעם עושר, האָט ער דעם פֿאַנאַטיקער אַזוי געזאָגט: „איך מיין פּשוט, אַז נאַרישקייטן האָבן דיין האַרץ פֿאַרשטאַפט, דייע אַויערן פֿאַרטויבט און דייע אַויגן בלינד געמאַכט“.

פּדי בולטער אונטערצושטרייכן דעם חילוק צווישן נעגאַטיוון און פּאָזיטיוון, באַנוצט זיך פֿלקירה אָפּט מאָל מיט קאַנטראַסט. פּונקט ווי דעם עושר האָט ער אַנט-קענגעשעלט דעם מענטש פֿון אַרבעט, אַזוי האָט ער גלייך פֿון דעם פֿאַנאַטיקער אַוועקגעפֿירט דעם זוכער צום פֿאַנאַטיקערס אַנטיפּאָד, צו דעם תלמיד-חכם און פֿילאָסאָף. דער לעצטער ראַט דעם יוגן זוכער נישט פֿאַרלירן זײַן צײַט אויף נאַ-רישקייטן. אויב ער וויל דערקענען די וועלט, זיך אַליין, אויב ער וויל טאַקע זײַן דער אמתער זוכער פֿון מענטשלעכער שלימות (המבקש השלימות האנושיות), דאַרף ער עס זוכן אין דער נאַטור און אין דער פֿילאָסאָפּיע.

אינטערעסאַנט איז דער לייטער פֿון דערקענטעניש, וואָס שם-טוב פֿלקירה האָט אויפֿגעשטעלט אין זײַן ווערק. דער ספֿר המבקש באַשטייט פֿון צוויי טיילן. יעדער טייל האָט זיך זײַן לייטער פֿון וויסן, אויף וועלכן דער זוכער דאַרף שטיגן, ביז ער וועט דערגיין צו דער העכסטער מדרגה. אין דעם ערשטן טייל איז דאָס לעצטע טרעפֿל — די פּאַעזיע, אין צווייטן — די פֿילאָסאָפּיע. אַוועקשטעלנדיק די דיכטונג ווי אַ צוויילינג-שוועסטער פֿון דער פֿילאָסאָפּיע, באַטראַכטנדיק זי ווי איינע פֿון יענע גײַסטיקע דיסציפּלינען, אין וועלכער דער מענטש קאָן זיך דערקענען און זעלבסטבאַשטימען, — האָט שם-טוב פֿלקירה, אין דעם געביט, פֿאַרשריבן זײַן נאַמען צווישן די פּיאַנערן אין דער וועלט-ליטעראַטור.

דעם דיאַלאָג מיטן דיכטער הייבט דער זוכער אָן מיט אַ שאַרפֿן אַרויסטריט קעגן דער פּאַעזיע. די פֿילאָסאָפּיע און די עקזאַקטע וויסנשאַפֿטן — טענהט ער — העלפֿן דעם מענטשן אַרײַנדרײַנגען אין די סודות פֿון דער וועלט, אָבער די דיכטונג — וואָס פֿאַר אַ זין איז איר פֿאַראַן? זי איז לויטער פֿאַנטאַזיעס און חלומות. בלויז נאַראַנים און פּוּסט-און-פּאַסניקעס קאָנען זיך מיט איר פֿאַרנעמען. דעם גאַנצן אַנטי-פּאַעזיע-לעקסיקאָן, וואָס איז דעמאָלט געווען פֿאַרשפּרייט, האָט שם-טוב פֿלקירה אַרײַנגעלייגט אין דעם מויל פֿון זײַן העלד.¹⁴

דעם זוכערס טענות, שם-טוב פֿלקירהס שאַרפֿער זעלבסטקריטישער טאָן, ווען עס גײַט אַ רייד וועגן זײַנע אייגענע לידער, האָבן די ליטעראַטור-פֿאַרשערס דער-קלערט ווי פֿלקירהס אַלגעמײַנער נעגאַטיווער צוגאַנג צו דער פּאַעזיע בכלל. לעצטנס

האַט עס אויך איבערגעחזרט דן טגיס: „כאמור — שרייבט ער — הטענה שהשיר הוא שקר כפשוטו, משמשת על-פירוב בגנות השירה. ברוח זה אף מקשר שם-טוב פלקירה בין הפירוש המהותי ל„כוב“ שבלשון מושאלת ובין הפירוש הפראגמטי ל„כוב“ שבסילוף התוכן, והוא מקיש מן האחרון לראשון.“¹⁵

אַבער אין די ענטפערס און דערווידערונגען אויף די טענות און פֿראַגעס פֿון דעם זוכער דערשיינט שם-טוב פֿלקירה, פֿאַרקערט, ווי איינער פֿון די שטאַרקסטע פֿאַרטיידיקערס פֿון דער פּאָעזיע. אין דעם ספֿר המבקש קומט שם-טוב פֿלקירה, ווי עס באַמערקט ריכטיק חיים שירמאַן, „ללמד זכות על השירה, להוכיח בטעם שאינה נופלת בערכה מן המדעים.“¹⁶

שוין ביז פֿלקירהן האָט מען בײַ אונדז געשריבן וועגן פּאָעזיע. מיט פֿראַגעס פֿון ריטעם און פֿאַרעם האָט זיך פֿאַרנומען משה איבן-עזרא (שירת ישראל). פּראָב-לעמען פון שפּראַך און סטיל האָבן באַהאַנדלט יהודה אַלחריזי (תחכמוני), משה קימחי (מהלך שבילי דעת). אינטערעסאַנטע באַטראַכטונגען וועגן דער מעטריק זענען פֿאַראַן בײַ יהודה הלוי (הכוזרי, מאמר שני, 70—80). די אַלע ווערק העלפֿן אונדז דערקענען און פֿאַרשטיין די עסטעטישע- און פֿאַרעם-נאַרמעס פֿון יענער צײַט. שם-טוב פֿלקירה איז אַבער, דאַכט זיך, געווען דער ערשטער וואָס האָט אויך אונטערגעשטראַכן דעם דערקענטעניש-ווערט פֿון דער דיכטונג. אים האָבן, אין דער ערשטער רײ, אינטערעסירט אירע אידעישע און געזעלשאַפטלעכע פֿונקציעס. שם-טוב פֿלקירה האָט געהאַלטן אַז די פּאָעזיע איז באַרופֿן:

להזהיר האדם לקרות מוסר ותכמה. ולבקש סגולת הנפש החכמה וכל מעשה רמה. ולשבח מעשי הטובים. ולהלל ולאשר מעללי הנדיבים. ולגבל ולגנות בני בליעל... ולפרסם החנפים אשר ביוצרים מעלו מעל. ומעשי הרעים להודיע ולהלשין... ומטבע המשורר לרדוף אחר הנאת בדבורו ובפועלו. ושפת יתר נאות לו. והשיר הטוב ראיה כי טבע זך טבע אומרו. ושהוא מגדולי הנפש...¹⁷

דאָס מיינט: די דיכטונג איז באַרופֿן צו באַשיצן דעם מענטשן, לויבן דאָס גוטס און פֿאַרלוימדן דאָס שלעכטס, אַנטפלעקן דעם אמת און דעמאָסקירן דאָס פֿאַל-שע. אויך די נביאים האָבן זייערע געדאַנקען און וויזיעס אויסגעדריקט אין פּאָע-טישע פֿאַרמען. די דיכטערישע בילדערוועלט איז באַליבט אין פֿאַלק, ווייל אויך דעם פֿאַלקס שפּראַך איז רײך מיט פּאָעטישע מעטאַפֿאָרן און פֿאַרגלייכן. אַ פֿאַלק דערקענט זיך אין זײַן ליטעראַטור, דערזעט אין איר זײַנע מעלות און חסרונות. דער ראַציאָנאַליסט פֿלקירה האָט נישט פֿאַרזען אויך דעם עסטעטישן באַטייט פֿון דער פּאָעזיע. וואָס שענער דער פּאָעט וועט אויסדריקן זײַנע אידעען, אַלץ ווירק-זאַמער וועלן זײ זײַן. דאָס געפֿיל פֿאַר שײַנקייט געהערט נישט בלויז דעם דיכטער. אין פֿאַלק לעבט אַ שטאַרקער געפֿיל פֿאַר האַרמאָניע און גאַרט זען די זאַכן אַלץ

שענער און בעסער. „מתאווה — שרײַבט פֿלקירה — לראות הדבר המפואר והיפוי“.
אין דער ליטעראַטור־קריטיק, אויב מען קאָן פֿאַר יענער צײַט באַנוצן דעם
דאָזיקן אויסדרוק, איז פֿאַרשפּרייט געווען דער אַפֿאַריום: מיטב הדבור אמיתו,
מיטב השיר כובו. אויף דער פֿראַגע, וואָס איז אַזוינס אַ דיכטער, האָט מען דעמאָלט
לייב געהאַט צו ענטפֿערן: דאָס איז אַ מענטש וואָס נאָר אים איז מען מוחל דעם ליגן.
דעם פֿאַעטישן ליגן אָדער, ווי מיר וואַלטן זיך היינט אויסגעדריקט, דעם פֿאַע־
טישן געדאַכט און בילד האָט מען דעמאָלט שוין פֿאַרשיידן געטייטשט. ווער עס
האָט אין אים געזוכט בלויז עסטעטישן גענוס, און ווער אויך אידעישע צילגע־
ווענדטקייט. שם־טוב פֿלקירה האָט געהערט צו דער צווייטער ריכטונג. אים איז
נישט פֿרעמד געווען דער געדאַנק אַז די פֿאַעזיע דאַרף שילדערן די ווירקלעכקייט
— נישט נאָר ווי זי איז, נאָר אויך ווי זי קאָן און באַדאַרף זײַן.

פֿון אַ ליטעראַטור־היסטאָרישן שטאַנדפּונקט איז אויך אינטערעסאַנט פֿלקירהס
קלאַסיפֿיקאַציע פֿון דער העברעיִשער פֿאַעזיע, וואָס באַשטייט, ווי ער האַלט, פֿון
דרייַ מדרגות. צו דער העכסטער געהערן אַזעלכע שאַפֿונגען ווי „אַז ישיר“, „האזינו“,
צו דער צווייטער מדרגה געהערט, לויט אים, דער „תהילים“, „שיר־השירים“ א״א,
צו דער דריטער, דער סאַמע אונטערשטער מדרגה, געהערן די רעליגיעזע פּוטים פֿון
שלמה איבן־גבירול, שמואל הנגיד, יהודה הלוי, משה איבן־עזרא, אברהם איבן־
עזרא און אַנדערע דיכטערס פֿון ספֿרד, קאַטאַלאַניע און פּראַוואַנס.

וועגן די אַנדערע פֿאַעטישע שאַפֿונגען פֿון די דערמאַנטע דיכטערס האָט שם־
טוב פֿלקירה געהאַט אַ פּאָזיטיווע און אַ מער געהויבענע מיינונג: „שירות המשוררים
— שרײַבט ער — בשבח בני אדם ובגנותם הם ככסף סיגים על חרש מצופה. וכצלם
העשוי מעץ אשר עשהו בזהב אותו ייפה.“¹⁸

סיי די פֿאַעזיע און סיי די עקזאַקטע וויסנשאַפֿטן — האָט פֿלקירה געהאַלטן
— זענען נאָר פֿאַרשטופֿעט, וואָס פֿירן אַרויף צו דעם וויכטיקסטן צווייג אויפֿן בוים
פֿון דערקענטעניש, צו דער פֿילאָסאָפֿיע. וזה סולם אשר איש יעלה בו.

און שם־טוב פֿלקירה דערפֿירט טאַקע דעם העלד פֿון זײַן ראָמאַן ביז צום פֿי־
לאַסאַף און וועגן דעם וואָס דער זוכער האָט זיך בני אים דערוווסט, דערציילט שוין
פֿלקירה נישט. אים איז נאָר וויכטיק געווען אַרױפֿצופֿירן זײַן העלד אויף דעם, לויט
אים, ריכטיקן וועג, וואָס ברענגט דעם מענטשן צו שלימות און גליק. ושלמות,
האַלט פֿלקירה, זו התבונה לחפש האנוש, שכלו וחקרו.¹⁹

אין יענער ווייטער צײַט, ווען די גײַסטיקע דיקטאַטור פֿון סכאַלאַסטישע דאָג־
מעס האָט זיך ערשט אַנגעהויבן איינברעכן, ווען די וויסנשאַפֿט האָט געמאַכט אירע
ערשטע טריט, אין יענער צײַט איז עס געווען אַן אַקט פֿון גרויסער גײַסטיקער
גבורה דאָס דערקלערן גראַד דעם פֿילאָסאָף פֿאַר דעם האַדמ־המושלם. פֿאַר אַזעלכע
געדאַנקען האָט מען דעמאָלט צינגער געשניטן, אין די אויטאָדאַפֿעס געוואָרפֿן.

ה ע ר ו ת

1. חמרה ננווה, קעניגסבערג 1856, עמ' 19.
2. ספר המבקש, כתב חד מן קאמייא, הרב שם טוב בן פֿלקירה. האג 1772. עמ' כה, כו.
3. דאָרטן, ז' ו.
4. דאָרטן, ז' לו.
5. בראשית לו/לב, שמות יט/יב.
6. קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו, לייפציק, 1859, חלק ב, עמ' 28.
7. ספר המבקש, דאָרטן, ז' לו.
8. דאָרטן, זו' נד—נה.
9. דאָרטן, ז' לה.
10. דאָרטן, ז' נ.
11. דאָרטן, ז' יט.
12. דאָרטן, ז' כב.
13. דאָרטן, ז' כח.
- 13א. דאָרטן, ז' סו.
14. דאָרטן, ז' נו.
15. דן פֿגיס, שירת החול ותורת השיר למשה איבן עזרא ובני דורו, ירושלים, מוסד ביאליק, 1970, עמ' 48.
16. חיים שירמן, השירה העברית כפֿרד ופֿרובאנס, ירושלים—תל־אביב תשכ"א, ספר שני, חלק א, עמ' 329.
17. ספר המבקש, הוצאת ה"ל, עמ' נו.
18. דאָרטן, ז' סא.
19. דאָרטן, ז' ז.

„בחינת עולם“

אין אכצנטן יארהונדערט איז דערשינען, כמעט איינציטיק אין יידיש און אין דייטש, די פֿילאָסאָפֿיש־דיאָקטישע פּאָעמע בחינת עולם פֿון ידעיה פּניני בעדרעשי (1270—1340).

די יידישע איבערזעצונג האָט געמאַכט אייניק אויערבאַך. זי איז געדרוקט געוואָרן אין זאַלצבאָך מיט אַ באַגלייטוואָרט פֿון יונתן אייבשיץ. אין דייטש זענען דערשינען גרעסערע פֿראַגמענטן אין דער איבערזעצונג פֿון משה מענדעלסאָן. לעסינג און געטע, וועלכע האָבן געלייענט מ. מענדעלסאָנס איבערזעצונג, האָבן הויך אָפּגעשאַצט דעם קינסטלערישן און אידעישן ווערט פֿון דער פּאָעמע.

די אויפֿקלערערס איז נאָענט געווען י. בעדרעשיס טיפֿער גלויבן אין די אומ־באַגרענעצטע מעגלעכקייטן פֿון דעם אַקטיוון אינטעלעקט (שכל הפּועל), אַ דאַנק וועלכן דער מענטש איז מסוגל זיך צו אַבסטראַהירן פֿון דער עמפּירישער חושימ־דיקער וועלט און דערגרייכן אַ פֿולע גניסטיקע האַרמאָניע. דער וועג דערצו איז זייער אַ שווערער און קאָמפּליצירטער, ווייל דער מענטש געפֿינט זיך אין אַ וועלט, וואָס איז ווי דער בריוונדיקער ים, אַן אומענדלעך ברייטע, מיט טיפֿע אָפּגורנטן, און די צייט איבער איר איז אַ וואַקלדיקע בריק, וואָס הענגט אויף פֿוילע שטריק. —

העולם ים זועף,

רב מצולה, רחב ידים,

והומן גשר רעוע

בנוי עליו...

די פּאָעמע בחינת עולם איז פֿון די ערשטע קינסטלערישע ווערק אין דער אייראָפּעיִשער ליטעראַטור, וווּ אין צענטער שטייט בלויז דער מענטש. אין זײַן געראַנגל מיט די פּוחות פֿון דער נאַטור, האָבנדיק אייגענע אינערלעכע ווידער־אַנאַגדן און לײַדנשאַפֿטן, באַדאַרף ער זיך פֿאַרלאָזן אויף זיך אַליין, אויף זײַנע אייגענע גניסטיקע און פֿיזישע פּוחות. אין דעם מענטשן קרייזן זיך איבער פֿאַרשיידענע היפּוכדיקע אייגנשאַפֿטן. מיט דעם שוונג פֿון זײַן געדאַנק איז ער ענלעך צו אַן אַדלער, וואָס רײסט זיך אין די הייכן מיט מעכטיקע פֿליגל. און

אליעזר פאדריאטיק

גלייכצייטיק גריבלט ער זיך, ווי א פלעדערמויז, אין קליינלעכע, פּינצטערע תאוות
און פאַרלאַנגען.

איבער דעם מענטשן, „דעם טייערסטן איידלשטיין פֿון דעם אוניווערס“, הערשן
בלינדע צופֿאלן און גרויזאמע געזעצן. עס לויפֿערן אויף אים מיטל-עלטערלעכע
קאַשמאַרן, געזעלשאַפֿטלעכע אַנטאַגאַניזמען און מענטשנהאַס. —

כי אראה חמס וריב בעיר — צלמי אבוה.
כי אתבונן לתמורות במדינות — שנאתי נפשי.

און דער פּאָעט הייבט אויף זײַן לייבן-געשריי קעגן דער צײַט, וואָס מאַכט
צו נישט די בעסטע און שענסטע טרוימען. —

כל נאקתי וצעקתי
על עתי
בבגדו בי.

ער איז איבערצייגט, אַז דער מענטש איז אין שטאַנד בײַצוקומען אַלע שטע-
רונגען. אויב נאָר ער וועט באַצײַטנס זיך לאָזן פֿירן פֿונעם שכל, קאָן ער אויס-
מײַדן דאָס שלעכטע.

דער הומאַניסטישער פּאָטאַס פֿון דער פּאָעמע, איר רײַכע בילדערישע שפּראַך,
וועלכע איז דורכגעפֿלאַכטן מיט אַנטיטעזישע וואַרטשפּילן, אַליטעראַציעס און
אַסאַנאַנסן, אַנטציקן נאָך הײַנט צו טאָג דעם לײַענער, נישט קוקנדיק אויף איר
שוין פּמעט זיבן הונדערט-יאַריקן עלטער.

י. בעדרעשיס שאַפֿן איז אַ כאַראַקטעריסטישע דערשײַנונג אין דער ייִדישער
קולטור, וואָס איז אין דרײַצנטן י״ה אויפֿגעקומען צווישן די אַלפֿן און די פֿי-
רענייען.

פּונקט ווי אין 18טן י״ה די פֿראַנצײזישע, אַזוי איז אין 13טן און 14טן י״ה
די פּראַוואַנסאַלע שפּראַך און ליטעראַטור געווען די אײַנפֿלוסרײַכע. די קולטור
פֿון פּראַוואַנס האָט אין משך פֿון דורות געווירקט אויף דעם שאַפֿן פֿון די גרעסטע
אײראָפּעישע דיכטערס, אָנהײבנדיק פֿון דאַנטען און ביז אַלעקסאַנדער בלאָקן.
די וואַרצלען, למשל, פֿון דעם באַוואַסטן „זיסן גײַעם סטיל“ אין דער אײַטאַליעני-
שער ליטעראַטור שטאַמען פֿון פּראַוואַנס. אויך די ייִדישע קולטור האָט נישט
אויסגעמיטן די דאָזיקע השפּעות. אין מאַנפעליע, לונעל, מאַרסעל און אַנדערע
שטעט איז אויפֿגעקומען אַ שאַפֿערישע אײַנטעליגענץ, וואָס האָט זיך אַנטוויקלט
אונטער דער אוממיטלדיקער ווירקונג פֿון דער פּראַוואַנסאַלער קולטור. לויט דעם
מוסטער פֿון זײַערע נישט-ייִדישע קאַלעגעס האָבן אויך ייִדישע דיכטערס אײַנגע-
אַרדנט פּאָעטישע טורבירן, געזונגען לויבגעזאַנגען דעם ווײַן און דער פֿרוי.
נישט בלויז די קינסטלערישע ליטעראַטור, אַפֿילו דער טעגלעכער לעבנס-
שטייגער ווערט אַלץ מער דורכגעדרונגען פֿון דעם פּראַוואַנסאַלן גײַסט. אין דעם

ספר הקנה, הגם ער זאל שטאַמען פֿון אַ ביסל אַ שפּעטערן פּערזאָן (וועגן דער צײַט און אָרט פֿון זײַן אַנטשטיין זענען פֿאַראַן פֿאַרשיידענע מײנונגען), געפֿי־נען מיר שילדערונגען, וועלכע זענען אויך כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער גײַסטיקער אַטמאָספֿער אין דער פּראָוואַנסאַלער ייִדישער סביבה. „דער זקן האָט מיך בײַ דער האַנט גענומען, — דערצײלט דער אַנאַנימער אויטאָר, — און מיך אין זײַן הויז געבראַכט. און דאָס הויז איז געווען פֿול מיט פֿרויען און קעפּסווייבער, מיט דינסטן און קנעכטמוידן. וויזן שטייען גאַנצע פֿעסער, און פֿול זענען די שפּײַכ־לערס מיט אַלערליי מאַכלים.

זאָג איך צו אים: יאָ, רבי! גאָט האָט אײַך געבענטשט מיט אַלעם גוטן, אײַער אויפֿפֿירונג פֿאַסט אָבער נישט פֿאַר קײן תּלמיד־חכם.

דאָט זיך יענער אַוועקגעזעצט און אַזוי געזאָגט: מײַן זון! איך זע, דו בלאַנדזשעסט און טוסט דאָס, וואָס גאָט האָט פֿײַנט. לויט דײַן אויסזען נאָך ביסטו אַ בן־גדולים, דײַנע עלטערן האָבן אָבער זײַער נישט גוט געטאָן, וואָס זײ האָבן דײַך נישט דערצויגן לויטן גײַסט פֿון דער וועלט, נישט צוגעוויינט דײַך צו די פֿאַדערונגען פֿון דעם רעאַלן לעבן. וואָרעם דער רבּונו־של־עולם האָט דאָך געשאַפֿן דעם מענטשן מיט אַלע חושים, ער האָט אים באַשאַנקען מיט אויגן זײ זאָלן קאָנען געניסן דאָס ליבע און שײַנע... ער האָט אים באַשאַנקען מיט חשק און תּאוות, דאָרף דער מענטש די דאָזיקע תּאוות באַפֿרײַקן און פֿון אַלעמען געניסן, אויך פֿון פֿרויען־שײַנקייט. און דו, מײַן זון, פֿאַלג מײַן עצה, נישט אומ־זיסט האָט דאָך אונדז גאָט באַשאַפֿן: מע דאָרף עסן און טרינקען און אַלץ גע־ניסן, אלא נישט, וועלן מיר הונגעריקע און אומבאַפֿרײַקטע אין קבר גײַן!...

דער גרעסטער טײל לידער און פּאַראַדיעס פֿון יענער צײַט איז ממש דורכגעדרונגען מיט פֿרײַד און געלעכטער, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די גאַלאַנטע פּראָוואַנסאַלער טרובאַדורן. עס קלינגען אומאויפֿהערלעך אין אַט די לידער האַרפֿעס, פֿידלען שפּילן. נישט פֿאַראַן, דאַכט זיך, קײַן מוזיקאַלער אינסטרומענט, וועלכן די פּאַעטן זאָלן נישט האָבן אויסגענוצט אין זײַערע קאַמ־פּאָזיציעס. אין די פּאַעטישע טורנירן און לידערקאַמפֿן פֿלעגן, זעט אויס, די דיכ־טערס דעקלאַמירן אָדער זינגען זײַערע לידער אין דער באַגלייטונג פֿון מוזיקאַ־לישע אינסטרומענטן.

די עפּיטעטן „זינגער און דיכטער“ (מגן ומשורר) קומען שטענדיק צוזאַם־מען. דערבײַ איז דער מגן ס׳רוב אויפֿן ערשטן אָרט. דער דיכטער אַברהם בעד־רעשי (ידעיהס פּאַטער), אײַנער פֿון די ערשטע ייִדישע טרובאַדורן, קלאַגט זיך אויף זײַן דור און האַלט, אַז ער איז פֿאַריתומט, ווייל עס זענען אַנטשוויגן געוואָרן די „זינגערס“ און דיכטערס (נרדמו נוגני ושרי). און דער טיפּישער פּראָוואַנסאַל אַברהם גורני שטעלט זיך פֿאַר ווי דער פּאַטער פֿון די פֿידלערס און גרויסער האַרפֿן־שפּילער (אבי כל תּופּשי כּנור, גדול הפּורטים עלי נבל). ער

האלט זיך פשוט פאר א גוטן מנגן, וואס וועט אייביק לעבן (גורני מנגן טוב — לדור דורים יהי). איך ווייס, — גיט ער צו, — אז

דער פאטער בין איך פון געזאנג;
אין אונדזער דור — דער איינציקער דיכטער.
עס שאלט מיין ליד — טאנצן די בערג רונד־ארום,
עס צאפלען פאר פרייד אלע טאלן און וועלדער.
נעם איך מיין הארף אין די הענט —
לאזן זיך פריילעך אין טאנצנדיקער ראד די יידישע טעכטער...

אויף דער גייסטיקער קרובהשאפט מיט דער פראוואנסאלער ליטעראטור האבן די דיכטערס אליין אנגעוויזן. אין א. בעדרעשיס פאעמע „חרב המתהפכת“ איז צווישן אנדערן פאראן א קורצער איבערויכט פון דער העברעיִשער פאעזיע. א. בעדרעשי האלט יהודה הלוי פאר דעם גרעסטן דיכטער, דער, ווי ער דריקט זיך אויס, „אורים ותומים“ פון דער העברעיִשער פאעזיע. אין זיין צייט, — קלאגט זיך א. בעדרעשי, — זענען אזעלכע באדייטנדיקע דיכטערס נישט אנטשטאנען, און ווער עס וויל הנאה האבן פון גוטער דיכטונג, מוז זיך ווענדן צו די פראַ-וואַנסלער און צו די איטאליענער.

אין אַט דער גייסטיקער אַטמאָספֿער האָט זיך אויסגעפֿאַרמירט י. בעדרעשיס ליטעראַרישער קרעדאָ. אין זײַן ספֿר הפרדס, וואָס באַשטייט פֿון פֿאַרשיידענע עטישע, פֿילאָסאָפֿישע און רעליגיעזע טענטענסן, האָט י. בעדרעשי אויך אײַנגעשלאָסן אַ ספּעציעל קאַפּיטל וועגן רעטאָריק און דיכטונג, באַהאַנדלענדיק ספּעציעל די פֿראַגע וועגן דעם אָרט פֿונעם דיכטער אין דער געזעלשאַפֿט. דער דיכטער מיט זײַן פֿאַנטאַזיע באַרײַכערט די גרויע ווירקלעכקייט. דאָס בעסטע אין דעם ליד איז דער פֿאַעטישער געדאַכט, אָדער, לויט דער דעמאָלטיקער טערמינ-נאַלאָגיע, דער „פֿאַעטישער ליגן“ (מיטב השיר כזבו). ער ווירקט מער ווי די עמפּירישע וואָר. דעריבער, פֿירט אויס י. בעדרעשי, „השמר משנאת משורר, כי יותר יאמינו בכובו מאמתך“ — דו זאָלסט זיך היטן צו דערוועקן דעם דיכטערס שינאה, וואָרעם מע וועט מער גלייבן אין זײַן ליגן, אידער אין דײַן אמת.

די פאעמע בחינת עולם איז אידעיש פארבונדן מיט בעדרעשיס פילאסאָפֿישע אַרבעטן וועגן די פֿאַרשיידענע קאַנצעפּציעס אַרום אַריסטאָטעלס באַגריף פֿון מאַטעריעלן אינטעלעקט (הדעות בשכל החומרי), אַרום אַוועראָסעס לאַגיק (ביאורים להגיון) א.א.וו.

י. בעדרעשי איז פון די ערשטע איבערזעצערס און קאָמענטאַטאָרס פֿון אַוועראָסעס ווערק. ער האָט אויך איבערגעזעצט דעם ספֿר השכל פֿון אַלפֿאַראַבי און אין דער פֿאַרעם פֿון אַ דיאַלאָג געשאַפֿן אַ קאָמענטאַר צו אַוויצענאַס קאַנאָן. גלייכצײַטיק האָט ער, ווי אַ טיפּישער פֿראַוואַנסאַל, געדינט אויך דעם פֿרױענקולט.

זײַן פּאַטעטישע פּאַעמע „צלצול כּנפים או אוהב נשים“ (פּליגל-געשאַל אָדער דער פֿרויענפֿריינד) איז אויסגעהאַלטן אין גײַסט פֿון דער „אַקאַדעמיע פֿון ליבע“, ווי הערדער האָט אַנגערופֿן די פּראָוואַנסאַלע ליטעראַטור.

בעדרעשים לידער, וואָס באַשטייען פֿון טויזנט ווערטער און ווי יעדעס וואָרט הייבט זיך אָן מיט איינעם און דעם זעלביקן אות („בקשת הממין“) — דאָס געבעט פֿון די מעמען, „אַלף אַלפֿין“ — טויזנט אַלפֿן), דערמאָנען מיט זייער ווירטואַזישקייט אין די פּראָוואַנסאַלער דעווינאַלעס.

וועגן „בקשת הממין“ האָט י. בעדרעשים פֿאַטער, אַברהם, אָנגעשריבן אַ ספּעציעלן לויבליד, אין וועלכן ער רופֿט באַגײַסטערט אויס: בני חוצב להב — בטורי מי זהב (מײַן זון שלאָגט אויס פֿײַער מיט זײַנע גאַלדענע סטראַפֿן). אין 1662 איז דאָס ליד „בקשת הממין“ דערשינען אין אַ ספּעציעלער לאַטיינישער אויסגאַבע, איבערגעזעצט פֿון הילאַריק פּראַכע. דאָס ליד איז אויך איבערגע-זעצט געוואָרן אין דײַטש פֿון וואָלף פֿרעראָ (1799) און פֿון ח. ה. שוואַבאַכער (1808). עס איז פֿאַראַן וועגן ליד אַ ספּעציעלער קאָמענטאַר פֿון ק. אַטענסאַסער. י. בעדרעשים פּאַעמע בחינת עולם איז גישט צוגעבונדן צו דער שטיי-גערישער בילדערשיקייט פֿון זײַן סביבה. דעם דיכטער האָט דער עיקר אינטער-רעסירט די אידעען-וועלט פֿון דער צײַט. שוין דער טיטל פֿון דער פּאַעמע שטרייכט אונטער איר אוניווערסאַלן כאַראַקטער. אַט די אייגנשאַפֿטן האָבן אין אַ גרויסער מאָס גורם געווען וואָס די פּאַעמע האָט אַריבערגעשפּרײַזט די נאַציאָנאַלע ראַמען. אין פֿאַרשיידענע איראָפּעיִשע שפּראַכן האָט מען וועגן איר געשריבן. מ'האַט זי איבערגעזעצט אין פֿראַנצײזיש (1629, 1808), ענגליש (1806), פּויליש (1846), איטאַליעניש (1880). אין דײַטש זענען פֿאַראַן צען פֿאַרשיי-דענע איבערזעצונגען. שוין אָפּגערעדט פֿון דער גרויסער צאַל העברעיִשע אויס-גאַבעס, מיט וועלכע עס האָבן זיך באַנוצט אויך גישט-ײַדן. דער ביבליאָגראַף ש. ווינער האָט פֿאַרצײכנט, אַז זײַנט דער ערשטער אויפֿלאַגע פֿון 1480 ביז דער צווייטער העלפֿט פֿון 19טן י"ה זענען דערשינען 70 אויפֿלאַגעס.

די לאַטיינישע איבערזעצונג פֿון דעם פּראָפּעסאָר אַלהאַרדוס אוכטמאַן איז אין 1688 דערשינען אין אַ צווייטער אויפֿלאַגע (די ערשטע איז דערשינען אין 1650) אונטערן נאָמען „הבל הבלי חלד“, אונטערשטרייכנדיק דערמיט די עגלעכ-קייטן פֿון דער פּאַעמע מיט דעם ביבלישן בוך „קהלת“.

אין דער ליטעראַטור-פֿאַרשונג זענען טאַקע פֿאַראַן פּרווון אויפֿצושטעלן אַ בשותפֿותדיקע אידעיִשע בריק צווישן די ביידע ווערק. דער פֿאַרשער י. רייפֿמאַן האָט, לויטן מוסטער פֿון די ביבל-קריטיקערס, געפרוּווט אַפֿילו דער-ווייזן, אַז פּונקט ווי „קהלת“, באַשטייט אויך דער בחינת עולם פֿון צוויי היפּוכ-דיקע ווערק.

אויבאויפֿיק קאָן זיך אויסדאַכטן, אַז „קהלת“ און בחינת עולם זענען

צווישן זיך זייער ענלעך. עס איז פאראן א סך געמיינזאמס אין זייער סטרוקטור, אין דעם אפאריסטישן כאראקטער פון זייער סטיל. אין ביידע ווערק ווערן אויך באהאנדלט איינע און די זעלביקע טעמעס און פראבלעמען. אבער דער צוגאנג, דער אופן פון באנעמען די פראבלעמען, די אויספירן צו וועלכע די אויטאָרן קומען זענען לחלוטין פארשיידענע. דער סקעפטיציזם וואָס איז אייגנטימלעך פֿאַר די צוויי ווערק, איז פֿון דיאַמעטראַל היפּוכדיקן כאַראַקטער. עס שאַפֿט זיך אָן איינדרוק, אַז בעדרעשי פֿירט אָן אומאויפֿעהערלעכע פּאַלעמיק מיט קהלתן, דערווידערט זיינע גרונט־הנחות. אויף קהלתעס באַרימטן הבל־הבלים ענטפֿערט בעדרעשי: שקר אתה דובר כי הבל ימיך עלי ארץ. וכל אשר תתרשל על הטוב מעשותו בדחתו למחרתו תוסיף כסל — דו לייגסט, ווען דו זאָגסט, אַז זיגלאַז זענען דיינע טעג אויף דער ערד. און וואָס מער דו פֿוילסט זיך צו טאָן גוטס, אַפּלייגנדיק עס אויף מאַרגן, פֿאַרמערסטו די נאַרישקייטן.

ווי אַ דירעקטע דערווידערונג קעגן קהלתעס קאָנסטאַטירונג, אַז עס איז נישטאָ קיין חילוק צווישן מענטש און בהמה (ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל), קלינגען בעדרעשיס ווערטער: פֿאַר וואָס זאָל עס דער מענטש אומקומען און ענלעך זײַן צו בהמות און חיות פֿון פֿעלד — למה זה יגוע אדם והיו כבהמות שדי וחיתו? און בעת קהלת האַלט, אַז דעם מענטשגס האַרץ איז פֿול מיט שלעכטס, האַלט בעדרעשי פֿאַרקערט: איך האָב זיך באַמיט צו פֿאַרשטיין דעם מענטשן, אויספרוויין זײַן גייסט, און האָב קיין חסרון אין אים נישט געפֿונען — אבינה באנוש, אבחינה יצירתו ולא מצאתי בה חסרון. קהלת האַלט, אַז אַלץ וואָס דער מענטש טוט ווערט פֿאַרגעסן און אַז איבעריק זענען אַלע זיינע באַמיונגען — כי אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים שיהיו. וויפֿל דער מענטש זאָל זיך נישט מיצן, וועט ער סײַ ווי נישט פֿאַרשטיין וואָס עס קומט פֿאַר אויף דער וועלט. בעדרעשי, פֿאַרקערט, האַלט אַז דער מענטש גייט אַלץ פֿאַרויס, דרינגט מיט זײַן שכל טיפֿער אַרײַן אין די סודות פֿון דער וועלט און זיינע באַמיונגען האָבן אַ טיפֿן זין און גייען נישט לאיבוד — הלא ידעת כי יש למעשיך זכרון.

עס זענען פֿאַראַן אַ סך אַזעלכע אַנטיטעטישע ערטער אין ביידע ווערק. אַבער שוין פֿון די געבראַכטע ביישפּילן איז צו זען, אַז גישט קהלתעס סקעפטיציזם איז אייגנטימלעך פֿאַר י. בעדרעשי און אַז די מקורות פֿון זײַן אידעען־וועלט דאַרף מען זוכן ערגעץ אַנדערש, און קודם־כל אין דעם פּאַזיטיוון ראַציאָנאַליזם פֿונעם רמב"ם.

צוויי היסטאָרישע געשעענישן האָבן באַשטימט דעם כאַראַקטער און דעם אינהאַלט פֿון בעדרעשיס פּאַעמע: דער גירוש פֿון די פּראָוואַנסלער יידן (1306) און דער הונדערט־יאַריקער פֿילאָסאָפֿישער שטרײט אַרום דעם רמב"םס ווערק. י. בעדרעשי איז געווען איינער פֿון די וויכטיקסטע אַנטייל־נעמערס אין דער פּאַלעמיק. זײַן באַרימטער פֿאַרטידיקונגס־בריוו (כתב ההתנצלות) לייענט זיך

נאָך היינט צו טאָג ווי אַ דאָקומענט פֿון גרויסער גייסטיקער גבורה: „איר האָט אַ קאָמף דערקלערט דער פּילאָסאָפּיע און דעם פֿרייען געדאַנק. אומויסט איז אַינער מי. דער פּילאָסאָפּישער געדאַנק האָט זיך אַינגעברענגערט בײַ ייִדן נאָך אין סעדיה גאונס צײַטן, האָט אויפֿגעבליט אינעם דור פֿון אַברהם איבן־עזרא, און דערגרייכט די העכסטע מדרגה ווען ס'האָט אויפֿגעלויכטן דער שטערן פֿון משה בן מימון, וואָס זײַן נאָמען איז גרויס און טײַער גישט נאָר בײַ ייִדן, גײַערט אויך בײַ די חכמי עומות־העולם... מיר קאָנען און ווילן זיך גישט שײַדן פֿון דער וויסנשאַפֿטלעכער פֿאַרשונג. זי איז אונדזער אָטעם, אונדזער לעבן...“

וועגן דעם, „כתב ההתנצלות“ און י. בעדרעשיס באַציונג צום רמב"ם איז בכלל פֿאַראַן אַ רייכע ליטעראַטור. וויגיִקער אַבער איז געשריבן געוואָרן וועגן די פֿעדעם וואָס פֿאַרבינדן בחינת עולם מיט דעם רמב"םס ווערק. עס איז פֿאַראַן אַ מערקווערדיקע אידענשאַע נאָענטקייט צווישן דער פֿאַעמע מיט די קאָפיטלען אין דריטן טײַל פֿון מורה נבוכים, וווּ דער רמב"ם באַהאַנדלט די סיבות פֿון דעם מענטשנס לײַדן און די וועגן וואָס ברענגען אים שלימות און גליק.

אין סאַמע לעצטן אַקאָרד פֿון דער פֿאַעמע ווײַזט י. בעדרעשי אַליין אַן דעם אידענשאַע קוואַל פֿון זײַן ווערק: „צי וועט דיין האַרץ זיך ווענדן אויף רעכטס, צי אויף לינקס, גלייבן זאָלסטו אין אַלץ, אין וואָס עס האָט געגלייבט דער לעצט־טער פֿון די גאונים, דער ערשטער לויט זײַן חשיבות, דער גרויסער לערער רבינו משה בן מימון, וואָס קײַנער פֿון די חכמי־ישׂראל פֿון נאָך חתימת־התלמוד קאָן זיך צו אים גישט גלייכן.“

צווישן דער גרויסער צאָל עפיגראַמען און לידער, וועלכע זענען געשאַפֿן געוואָרן וועגן דעם רמב"ם און זײַנע ווערק, איז פֿאַראַן אַן עפיגראַם וואָס האָט אַרויסגערופֿן שטוינונג בײַ אַ סך פֿאַרשערס צוליב זײַן כמעט קריסטלעכן קאָ־ראַקטער.

אדם ולא אדם ואם אדם היית
ממלאכי — רום אמך הרתה
או אומרה לאל באין אשה ואיש
מלאך בעולם תחתון בראת.¹

דער פֿאַרשער פֿון דער העברעיִשער פֿאַעזיע חיים בראַדי האַלט, אַן דעם עפיגראַם האָט אַנגעשריבן י. בעדרעשי². אמת, בראַדי האָט דערבײַ אוועקגע־

1. אַ מענטש גישט קײַן מענטש, און אויב ביסט אַ מענטש געווען, איז דיין מאַמע שוואַנגער געווען פֿון אַ מלאַך, אָדער גאַט האָט דיר, אַן מאַן און ווײַב ווי אַ מלאַך פֿאַרן עולם־תחתון באַשאַפֿן.
2. חיים בראַדי, „מכתבים על הרמב"ם וספריו“, אין זשורנאַל מאַזנים, וואָס איז דער־שײַנען צום 800־יאָריקן געבורטסטאָג פֿונעם רמב"ם, תל־אָבײב 1935.

אליעזר פאדריאטיק

שטעלט א פראגע-צייכן. אויב אבער אין זינען האבן די עפיטעטן, מיט וועלכע י. בעדרעשי באנוצט זיך אין בחינת עולם (עד היותו כאלוהים. בר אלוהין), איז אפשר מעגלעך, אז ת. בראדיס פראגע-צייכן איז אן איבעריקער. אין אנהייב פון דער היינטיקער נאטיץ איז דערמאנט געווארן א. אויערבאכס יידישע איבערזעצונג פון בחינת עולם. אגב איז זי דערשינען אין 1744 אונטערן נאמען „צפנת פענח“. פאראן נאך אן איבערזעצונג א"נ „שפה ברורה" — פון אליעזר פאוויז (זשאלקעוו 1805). אין ביידע איבערזעצונגען איז פאראן א רייכער שפראך-מאטעריאל, וועלכער זאגט עדות וועגן דעם אפגאנג פון די אלטע ליטערארישע קאנאנען און דעם אנהייב פון א נייעם נוסח אין דער יידי-שער ליטעראטור.

אייזיק אויערבאך שטעקט נאך אין גאנצן אין אלטן נוסח. אליעזר פאוויז געהערט צו די פאנערן פון דעם נייעם ליטערארישן סטיל. ער איז געווען איינער פון די ערשטע יידישע שריפטשטעלערס וואס האט, פאר מענדל לעפין און יוסף פערל, געפרווט איבעררייסן מיט דעם פארגליווערטן טראדיציאנעלן „היכדייטש" און באנוצן זיך מיט דעם לעבעדיקן פאלקסיידיש.

די אייגנארטיקע ווארטשפילן, אליטעראציעס און אסאנאנסן, מיט וועלכע י. בעדרעשי האט זיך באנוצט אין זיין פאעמע, זענען זייער שווער צו איבער-זעצן. עס איז באשטימט אינטערעסאנט נאכצופאלגן, ווי אזוי די יידישע איבער-זעצערס האבן בייגעקומען די שוועריקייטן.

נאך דאס איז שוין א טעמע פאר א באזונדערער נאטיץ.

יידיש און אייראָפּעיש

אין דער ליטעראַטור-וויסנשאַפֿט איז די לעצטע יאָרן געשאַפֿן געוואָרן אַ רייכע ליטעראַטור וועגן דעם אייראָפּעישן באַראַק. אויפֿן סמך פֿון אַ גרויסן פֿאַק-טישן מאַטעריאַל דערווייזן די געלערנטע, אַז אין די נייע היסטאָרישע באַדינג-גונגען האָט דער באַראַק פֿאַרגעזעצט די בעסטע טראַדיציעס פֿון דעם רענעסאַנס. אין יעדער נאַציאָנאַלער קולטור-סביבה האָט דער באַראַק באַקומען גישט בלויז אַ ספעציפֿישן אינהאַלט און אַ ספעציפֿישע פֿאַרעם, נאָר אויך געהאַט זיין באַזונדערע היסטאָרישע פֿונקציע. אַזוי, למשל, האָלט דער ליטעראַטור-פֿאַרשער ד. ס. ליכאַטשאַוו, אַז אין דער רוסישער געשיכטע האָט דער באַראַק געשפּילט די ראַלע, וואָס דער רענעסאַנס אין מערבֿ-אייראָפּע. פֿאַרשטייט זיך, אַז דער באַראַק איז גישט געווען אינהייטלעך, ער האָט דורכגעמאַכט פֿאַרשיידענע אַנטוויקלונגס-עטאַפּן און אין אים האָבן זיך געקרייצט פֿאַרשיידענע און ווידעראַנאַדיקע שטרע-מונגען.

די דערגרייכונגען פֿון דער אַלגעמיינער ליטעראַטור-וויסנשאַפֿט אין פֿאַרשן דעם באַראַק קאָן אונדז העלפֿן אויסקלאַרן אייניקע אַספעקטן אין דער געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור.

די יידישע ליטעראַטור איז קיין מאָל גישט געוואַקסן אויסער רוים און צייט. חוץ דער נאַציאָנאַלער ספעציפֿיק האָט זיך אין איר פֿאַרהיט אויך אַן אייגנאַר-טיקער מאַטעריאַל צו דער אַלגעמיינער כאַראַקטעריסטיק פֿון די קולטור-פּראַצעסן, וואָס זענען פֿאַרגעקומען אין לעבן פֿון די פֿעלקער, צווישן וועלכע דאָס יידישע פֿאַלק האָט געלעבט.

די ערשטע קנאַספֿן פֿון דער ליטעראַטור אין יידיש האָבן זיך שוין פֿונאַנדער-געבליט אין ווייטן מיטל-עלטער. איר שפּראַכלעכע און קינסטלערישע זעלב-שטענדיקייט האָט זי דערגרייכט זינט דער צווייטער העלפֿט פֿון זעכצנטן יאָר-הונדערט. גישט קוקנדיק אָבער אויף דעם וואָס שוין אין יענער צייט זענען גע-שאַפֿן געוואָרן אייניקע באַדייטנדיקע ווערק, ווי דער שמואל-בוך, מלכים-בוך א"א, הערשט איבער דער מיטל-עלטערלעכער יידישער ליטעראַטור אַ געוויסע מאַנאַ-טאַנישקייט און אוניפֿאַרמיזם. ערשט אין דער עפֿאַכע פֿון באַראַק הייבט זיך

אייגנטלעך אן איר בולטע דיפערענצירונג אין זשאנערס, סטילן און ריכטונגען. אין דעם פערטן טרעט די יידישע ליטעראטור ארויס פֿון איר אַנאַנימער און פֿאַלקלאַריסטישער סטאַדיע. עס קומען אויף אַ ריי שרײַבערס מיט אינדיווידועלע סטילן און אייגענעם צוגאַנג צו געשעענישן. אין סתירה צו דער מיטל-עלטער-לעכער ליטעראטור, אין וועלכער עס זענען ס׳רוב אויסגענוצט ביבלישע און אינטערנאַציאָנאַלע וואַנדערנדיקע מאָטיוון, זענען די טעמעס פֿאַר די נייע ווערק מערסטנס גענומען פֿון דער רעאַלער ווירקלעכקייט.

עס איז נישט פֿאַראַן קיין וויכטיקע געשעעניש אין דער יידישער געשיכטע פֿון זיבעצנטן י"ה, וואָס זאָל, אַזוי אַדער אַנדערש, נישט געפֿינען קיין אַפֿלאַנג אין דער יידישער ליטעראטור. די פֿאַגראַמען פֿון באַגדאַן כמעלניצקי אין מזורח-איראַפע, דער פֿראַטעסטאַנטישער און קאַטוילישער דרייסיק-יאַריקער קריג אין מערב, די שבת־צבֿי-באַוועגונג, — דאָס איז די היסטאָרישע אַקס אַרום וועלכער עס דרייט זיך, אַזוי צו זאָגן, די טעמאַטישע ראַד פֿון דער ליטעראטור. אין אלחנו העלנס פֿאַעמע „מגילת-וויניץ“, אין יעקב טויסקס „אייז ניאָ שײַן ליד פֿון משיח“ און אין אַנדערע פֿאַעטישע- און פֿראַזע-ווערק איז מיט אַן אויסערגעוויינלעכער פינקטלעכקייט און דראַמאַטיזם איבערגעגעבן דער אומרו און די טראַגיק פֿון דעם דעמאָליטיקן יידישן לעבן.

פֿון אַ באַזונדערן היסטאָרישן ווערט איז די מעמואַרן-ליטעראטור, וואָס איז דעמאָלט געשאַפֿן געוואָרן. הויך דעם היפּשן דערקענטעניש-מאַטעריאַל פֿאַרמאַגן אייניקע ווערק פֿון דעם זשאַנער אויך ליטעראַריש-קינסטלערישע מעלות. עס איז גענוג צו דערמאָנען די זכרונות פֿון גליקל האַמעל, וואָס וואַקסן ווייט אַרײַ-בער די ענגע ראַמען פֿון אַן איינפֿאַכער משפּחה-כראַניק. גליקל פֿון האַמעל האָט פֿאַרמאַגט אַ שטאַרקן עפּישן און לירישן טאַלאַנט. די געשעענישן באַשרײַבט זי רעאַליסטיש, די בילדער זענען געצײכנט איינדרוקספֿול, די מענטשן — רע-ליעף און פֿלאַסטיש. אין די זיבן ביכער פֿון אירע זכרונות איז פֿאַראַן אַ רײַכער און פֿאַרביקער שטאַף וועגן דעם יידישן מאַטעריעלן און גײַסטיקן לעבן אין דער צווייטער העלפֿט 17טן י"ה.

די באַדײַטנדיקסטע געשעעניש אין דער ליטעראטור פֿון יענער צײַט איז דאָס אַנטשטיין פֿון דער נאַוועלע, וווּ דער סוּשעט איז דורכגעדרונגען מיט דעם באַראַקגײַסט. און ווי אַ בולטער מוסטער דערפֿון קאָן דינען די פּרעכטיקע ראַמאַנטישע נאַוועלע, „מעשה בריעה וזימרה“.

די פֿאַרשערס פֿון דער עלטסטער יידישער ליטעראטור מ. שטיינשניידער און אלעזר שולמאַן האָבן, נישט קוקנדיק אויפֿן בולט עראַטישן כאַראַקטער פֿון דער נאַוועלע, באַווײַזן צו געפֿינען אין איר נאָך סימנים פֿון רעליגיעזן אַסקעטיזם, און מאַקס עריק, וואָס האָט שײַן געהאַט אַ מער רעאַליסטישן און היסטאָרישן צוגאַנג צו דער אַלטער יידישער ליטעראטור, האָט אין תּוך באַטראַכט „מעשה

בריעה זימרה" ווי אַ סטערעאָטיפישן וואַריאַנט פֿון קעלטישע און גערמאַנישע מקורים.

די טעמע און אייניקע סוועטישע מאַמענטן אין דער „מעשה בריעה זימרה" רופֿן אַרויס געוויסע אַסאַציאַציעס מיט שעקספּירס ראַמעאַ—זשור־ליעט. דאָס איז, פֿאַרשטייט זיך, נישט קיין פּראָדוקט פֿון דירעקטע השפּעות. גיכער פֿון אַלץ איז עס אַ מערקווערדיקע אַנאַלאָגישע דערשיינונג, וואָס איז אויפֿגעקומען ווי אַ רעזולטאַט פֿון דעם, וואָס סײַ דער גרויסער שעקספּיר און סײַ דער אַנאַנימער ייִדישער מחבר האָבן געשעפּט פֿון איינעם און דעם זעל־ביקן קוואַל: פֿון דער איטאַליענישער נאָוועלע פֿון 16טן י״ה. עס איז באַשטימט נישט קיין צופֿאַל, וואָס די ערשטע געדרוקטע אויסגאַבע פֿון דער נאָוועלע שטאַמט פֿון איטאַליע (ווענעציע 1597), און וואָס מען פֿילט אין איר די הייסע טעמ־פּעראַטור פֿון דער איטאַליענישער עראַטישער ליטעראַטור אין יענער צײַט.

אויך בריעה און זימרה ווערן פֿון זייער ערשטער באַגעגעניש גאַלע ליבע: „זינטמאַל איך אייך אָנגעזען האָב, זאָ בין איך מיט זעלכער ליבע באַשטריקט, דאָס איך האב קיין רו“.

זימרה ווענדט אָן זיין קלוגשאַפֿט, צו ברעכן די עקשנותדיקע איינגעשפּאַרט־קייט פֿון בריעהס עלטערן. איר פֿאַטער, פּדי פּטור צו ווערן פֿון זימרה, זאָגט אים צו זיין טאַכטער פֿאַר אַ פֿרוי, אויב ער וועט מסכים זיין צו פֿאַרן צום פּופּס קיין רוים און זיך דערשלאָגן מען זאָל אַפּשאַפֿן די אַנטי־ייִדישע גזירות, וויסנ־דיק דערבײַ, אָז ער שיקט אים אויף אַ זיכערן טויט, זימרה קערט זיך אומגעריכט אום מיט אַ גרויסן דערפֿאַלג. דער פֿאַטער האַלט אָבער נישט קיין וואָרט און פֿילט זיין הייליקן צוואַג נישט אויס. „דאָ וויינען זיי ביידע זייער און טרייבן אויך אַ גרויסן יאַמער. און זי פֿילט אים אום זיין האַלדז און קושט אים און זאָגט אים: ליבער זימרה, גאט זיי עס גיקליגט, איך ווייס וואל דאס איך מוז שטאַרבן פֿאַר לייך“.

דאָ זאָגט זימרה: „דאס זיי גאט בעוואַר! און ער קושט זי און זי קושט אים. עס וואַר איין זאַלכעס גיקושט, ווען זי ניט שײן וואַר גיוועזן, זאָ איז זי איצונדער שײן גיוואָרדן“...

בריעה האָט אָבער לאַנג די שווערע ליבע־קווענקלענישן נישט אויסגעהאַלטן און איז געשטאַרבן. „דא טרייב ער איין יאַמער אין רייס זיינע האָר פֿאַר לייך. זעלכן יאַמער איז נישט צו באַשרייבן“...

דעם יאַמער צו באַשרייבן איז דער שרײַבער נישט געווען ביכולת. ער האָט אָבער נישט געקענט פּועלן בײַ זיך צו פֿאַרענדיקן זיין ליבע־געשיכטע מיטן טויט. עס קאַן דאָך נישט געמאַלט זיין, אָז גוטע און געזונטע מענטשלעכע גע־פּילן זאָלן אומבאַשטראַפֿט דערשטיקט ווערן. חוץ דעם האָט ער אויך געוואַלט באַווייזן זיינע מיטציטלערס, אָז ריינע מענטשלעכע ליבע איז נישט קיין זינד,

און ער, דער מחבר, לאזט זיך אוועק אין זיין דיכטעריש פאנטאסטישער וועלט צו געפינען אין איר א באשטעטיקונג פאר א פשוטן און רעאלן לעבנספאקט.

...פון ערגעץ באווייזט זיך א לעגענדאר פערד, וואס פירט זימרהן ארויס פון דער טרויעריקער און בייזער ווירקלעכקייט, און אזוי ווי ער האט גאך קיין מאל קיין זינד נישט געטאן, כאפן אים תיכף אונטער די מלאכים און טראגן אים אוועק צו זיין געליבטער און פראווען פאר זיי ביידן איין, „היפשע ברייליפט“ (חתונה). משה און אהרון פירן זיי אונטער דער חופה און גאט אליין בענטשט זיי...

דערנאך האט מען געגעסן, געטרונקען און געטאנצט. די מלאכים האבן זיך אפילו פארשטעלט פאר לצים און פארוויילט דעם עולם. „עס וואהר אזעלכע קעסטלעכע ברייליפט די ניא איז אין קיינער קהילה גיוועזן“...

און דער שרייבער איז דערמיט אויסן געווען, אז אויב אין דער אנוועזנהייט פון דעם רבש"ע אליין און פון אזעלכע געהויבענע לייט קאן מען זיך קושן און ליב האבן, פאר וואס זשע זאלן עס אויך מענטשן נישט באווייליקן? „נון, איר ליבע לייט, האט איר וואל אין ביכליין גילעזן, וואס די גרויס ליבשאפט ברענגט. דערהאלבן איין איטליכער זיך פאר וואל בידענקט וואס דארויס מעכט ווערדן“...

אין דער אייראפעישער ליטעראטור פון דעם זיבעצנטן י"ה האט דאמינירט די אזוי גערופענע „נאוועלא פיקארעסקא“. אויך אין דער יידישער ליטעראטור פון יענער צייט קאן מען אנמערקן אויף אנאלאגישע דערשיינונגען. אנשטאט די גרויסע ראמאנען וואס זענען געווען פארשפרייט אין 15טן און 16טן י"ה און האבן אין תוך באהאנדלט וואנדערנדיקע אינטערנאציאנאלע מאטיוון (כבא-בוך, פאריז און ווענא א"א), זענען אין 17טן י"ה אנטשטאנען קורצע נאוועלעס אין וועלכע סיי די טעמע און סיי די שפראך זענען געווען פארבונדן מיט דעם רעאלן יידישן לעבן. אין יענער צייט זענען אויך געשאפן געווארן א ריי איבערזעצונגען פון דער אייראפעישער נאוועליסטיק.

אין דער ליטעראטור-פארשונג הערשט ביז היינט די אזוי גערופענע פארשפע-טיקונגס-טעאריע, וואס באהויפטעט אז די באדייטנדיקסטע דערשיינונגען אין דער וועלטקולטור זענען צו אונדז דערגאנגען מיט א פארשפעטיקונג פון עטלעכע יארהונדערטער. לויט דער טעאריע האט דער באראק-גיסט אויסגעמיטן די יידישע גאס, דאס לעבן אין די יידישע קווארטאלן איז לויט דער טעאריע שטענדיק גע-ווען „גרוי, פארחושכט און איינגעהילט אין א פרומער שטילקייט“ און די געטא-טויערן זענען שטענדיק געווען הערמעטיש געשלאסן פון דער ארומיקער זינדיקער און פארדארבענער וועלט. די יידן האבן דארט פארגעזעצט זייער אלטן פאטריאר-כאלן שטייגער און געשאפן אן אויסשליסלעך רעליגיעזע ליטעראטור.

ווי ווייט דאס שטימט נישט מיט דער היסטארישער ווירקלעכקייט, באווייזט אפילו די רעליגיעזע מוסר-ליטעראטור, אויף וועלכער די פארשערס זענען זיך סומך.

די מוסר-ליטעראַטור, וואָס איז זייער פֿאַרשפּרייט געווען אין 17טן י"ה, איז טאַקע אין דער ערשטער ריי געווען אַ ריין עטיש-רעליגיעזע ליטעראַטור, אָבער לויט איר גופא איז צו זען, אַז די אָביעקטיווע אַרומיקע וועלט, קעגן וועלכער זי טרעט אַרויס, איז ווייט פֿון זײַן אַן אויסשליסלעך רעליגיעזע.

לאַמיר אויף אַ ווייל זיך צוהערן וואָס באַאומרויקט די אויטאָרן פֿון דער מוסר-ליטעראַטור. דער מחבר פֿונעם פֿראַנזשפּיגל (1602) קאָן זיך בשום-אָפֿן נישט באַרויִקן וואָס „יונגע ווייבר ציהן זיך שײַן אָן, גלאַנצן דעם מאַן אינש פנים אריין און טאַנצן מיט פֿרעמדן לייט און בחורים"... און דער בעל „מגן אַברהם", אַברהם פֿון גאַמבינען, קלאַגט אויף דעם וואָס אין זײַן צײַט האָבן זיך פֿאַרמערט טעאַטער-הײַזער און צירקן (בתי טטראות וקרקסאות), אין וועלכע די ייִדישע יוגנט ווערט אין גאַנצן פֿאַרפֿאַלן.

די ייִדישע מיידלעך פֿאַרנעמען זיך „נישט נאָר מיט שטריקן טיכלעך", נאָר אויך מיט „לעזן ביכלעך". „זיי ווערן געלאָדן אין די זאַלן, וווּ זיי טאַנצן אויף די באַלן" אונטער אַקאָרדן פֿון „וועלשע גיזאַנגין" — ווי עס זינגט זיך אין אייניקע ייִדישע פֿאַלקסלידער פֿון יענער צײַט.

און — סאַראַ לעסטערונג — צאַרנט חנוך הענאך אין זײַן „ראשית בכורים", אָפּילו דער חזן אין שול „בני די הייליקסטע שטעלן, זינגט עפעס אומפֿאַרשטענד-לעכס און זינלאָזס, ווי למשל, דא—דא—דא, לא—לא—לא, רא—רא—רא—רו וכדומה. ער, דער חזן, צערײַסט דעם סדר פֿון די ווערטער, צעשטערט מיט זײַן משונהדיקן געזאַנג די פֿייערלעכע שטימונג... און זינגט מיט פֿרעמדע נישט-ייִדישע ניגונים, אָבי נאָר דעם עולם צו פֿאַרוויילן"... און צבי-הירש קוידאַנאָווער, מחבר פֿון דעם קב הישר (1705) — איז אויסער זיך פֿון פֿעס וואָס עס „זײַן פֿאַרהאַנגן פּיל מענטשן, וואָס די לאַזן לערנען זייערע קליינע קינדער צו רײַדן פֿראַנצויז-זיש לשון", און גײַט אין גאַנצן אַרויס פֿון די פֿלים, וואָס ייִדישע פֿרויען גײַען מיט אָפּגעדעקטע קעפּ און קליידן זיך אַזוי, אַז די ברוסטן זענען בײַ זיי האַלב אַנטבלויזטע...

און לסוף, אויב גלייבן דעם גבית-עדות פֿון אלחנן-הענדל קירכהאַן, דעם מחבר פֿון שִׁמחת הנפשׁ (1707), האָט מען דעמאָלט געהאַלטן אין איין פֿראַווען סעודות, אויף וועלכע מען האָט נאָר געזויפֿט און געשיכורט. און וווּ „נשים ובתור-לות אירע קולות לאָזן הערן ווי די הורן און לאַזן זיך נישט אַנווערן, דאס מאַן מיטן אין דער דרשה מוז אויף הערן. און ווען די דרשה איז פֿאַרביי, קומען ווידער דיא חוצפה לידער ארבייא, מיט יוכצן און שאָלן און זינגען. מיט הענט און פֿיס טוט מען קלאַפּן אין אויף דעם טיש שפּרינגען..."

פֿאַראַן באַווייזן אַז אין די ייִדישע קוואַרטאַלן האָבן עקסיסטירט ספּעציעלע „טאַנצהײַזער און קאַוועהײַזער" אין וועלכע בחורים און מיידלעך פֿלעגן פֿאַר-ברענגען און זיך לוסטיק מאַכן. דאָס קאָן מען אַרויסדרינגען פֿון די פֿאַרשידענע

פארבאטן און שטראפן פאר עפענען אַזעלכע היזער. אין די „תקנות דקהל קודש אשכנזים אשר באמשטרדם“ (1737) לייענען מיר: קיינר זיך דערוועגין זאל בקהל-תינו אום אייניגא שפיל הייזר, טאנץ קאמיר וכיוצא בהן אויף צו האלטן. ומכל שכן קיינר פֿאַרקערן זאל אין דער גלייכזייטיג הייזר ופשיטא נישט פֿאַר לצן אודר טאנץ מייגשטר שם צו דינהן, ווייל גמעלטי הייזער זיין מחטיא הרבים און זיין גורם מכשול גדול בקהלתינו“.

און אַ געוויסער שלמה זלמן בול דערציילט אין זיין „קלאַגליד אויפֿן קאלטן ווינטער פֿון 1784“ וועגן „קאַרטן שפיל, קומעדיעס, מוזיקע און אלי לושטיקייטן“ וואָס זענען געווען פֿאַרשפּרייט אין זיין צייט.

עס איז באַשטימט נישט קיין צופֿאַל, וואָס אין דער זעלביקער צייט און אין דער זעלביקער סביבה, וועלכע ווערט געשילדערט אין דער מוסר-ליטעראַטור, זענען אַנטשטאַנען נאָוועלעס אין דעם גייסט פֿון „דעקאַמעראַן“. אין זיי איז פֿאַראַן אַ גענוג בונטער און פֿאַרביקער מאַטעריאַל וועגן דעם גייסט פֿון באַראַק אויף דער ייִדישער גאַס, אויף וועלכער עס האָט, ווי אויף דער אַרומיקער נישט-ייִדישער גאַס געשפּרודלט, „פֿריילעכקייט און געזעליקייט“.

די איינפֿלוסן פֿון דעם „דעקאַמעראַן“ זענען געקומען צום אויסדרוק אין פֿאַר-שיידענע פֿאַרמען. אין אָנהייב 17טן י״ה זענען דערשינען אַריגינעלע ייִדישע נאָ-וועלעס אין גייסט פֿון „דעקאַמעראַן“, ווי צ״ב די 143סטע און 221סטע געשיכטע אין דער באַזעלער אויסגאַבע פֿון מעשה-בוך (1602) און די 251סטע נאָוועלע אין דער פֿראַנקפֿורטער אויסגאַבע פֿון מעשה-בוך (1703). אין מיטן און אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 17טן י״ה זענען געשאַפֿן געוואָרן נאָוועלעס, אין וועלכע דער מאַטיוו און סוזשעט זענען גענומען געוואָרן פֿון דעם „דעקאַמעראַן“, אָבער זיי זענען אַריבערגעטראָגן געוואָרן אין אַ ייִדישער סביבה מיט ייִדישע העלדן; „מעשה פֿון איין פֿלה“, „מעשה מאַן און ווייב“, „מעשה פֿון שלמה המלך“ פֿון אַן אַנאָנימען מחבר, וועלכן מאַקס עריק האַלט פֿאַר דעם בעסטן נאָוועליסט פֿון דער אַלטער ייִדישער ליטעראַטור. אַ סך שפּעטער זענען געמאַכט געוואָרן דירעקט-טע איבערזעצונגען פֿון דעם „דעקאַמעראַן“ גופּא. פֿון זיי איז צו דערמאָנען די שייני אַרמיליכזייט פֿון יוסף מאַרשן, וואָס זענען דערשינען אין אַמסטער-דאַם (1710).

אינעם פֿאַרוואָרט צו דער איבערזעצונג שרייבט י. מאַרשן אַז ביי אים זענען פֿאַראַן נאָך פֿיר אַזעלכע ביכער און אויב דער וועט זיך גוט פֿאַרקויפֿן וועט ער אויך די איבעריקע אַפּדרוקן. צו אונדז איז אָבער מער ווי דער פֿריער דערמאָנ-טער בוך נישט דערגאַנגען.

די שייני אַרמיליכזייט געשיינען פֿון באַקאַטשיאַס זעקס נאָוועלעס פֿון דעם צווייטן טאַג (8-3) און די ערשטע נאָוועלע פֿון דעם אַכטן טאַג. י. מאַרשן האָט אויסגעוויילט פֿון באַקאַטשיאַס בוך אַזעלכע נאָוועלעס, אין וועלכע עס איז, ווי

טשערנישעווסקי האָט זיך אויסגעדריקט, „פֿאַראַן אַ סך ערלעכס און קלוגס אין די געדאַנקען און געפֿילן פֿון די מענטשן, נאָוועלעס, וווּ דער רשע באַקומט זײַן שטראַף און דער גערעכטער זײַן לוין.

אין זײַן פֿאַרוואַרט קריטיקירט י. מאַרשן יענע מחברים וואָס לאָזן אַרויס ביכער מיט אַ רויער און פֿאַרוואַלאָזטער שפּראַך. ער טרעט אַרויס קעגן באַנוצן זיך מיט העברעיִזמען, וואָס זענען „שוין ניט זא אינגעוואַרצלט, דאס עס ניט צו פֿאַרענדערן איז.“ אין זײַן פֿאַרוואַרט שטעלט י. מאַרשן אויך פֿעסט, אַז אין זײַן צײַט זענען אין ייִדיש געווען פֿאַרשיידנאַרטיקע דיאַלעקטן, און היות „אײַן אײַטליכי מדינה האַט אײַן בײַזונדער טײַטש לשון“, האָט ער זיך באַמיט אַנצושרײַבן זײַן בוך אַזוי, אַז עס זאָלן אײַם קאַנען לײענען און פֿאַרשײַן מענטשן פֿון פֿאַרשיידענע לענדער און מיט פֿאַרשיידענע דיאַלעקטן.

י. מאַרשן האָט אײַבערגעזעצט די משלים פֿון יהושע בן־סירא און זײ אָפּגע־דרוקט אין 1712. ער איז אויך דער אויטאָר פֿון אַ ייִדישן בריוונשטעלער טײַטש־בריוו קאַנצעפּטן, אין וועלכע עס הערשט דער הײַטערער גײַסט פֿון דעם גידער־לענדישן באַראַק.

ב

האַלאַנד איז געווען אַ וויכטיקער ייִדישער קולטור־צענטער. אין דעם אַמ־סטערדאַמער „בית יעקב“ (קאַסאָ דע יאַקאָב) זענען געשפּילט געוואָרן אַראַטאַריעס, דראַמעס, קאַמעדיעס, אין גײַסט פֿון דעם גידערלענדישן באַראַק. אַמסטערדאַם איז דאָס וויגעלדע פֿון דער ערשטער געדרוקטער העברעיִשער דראַמע יוסף פּענ־זאָס אַסירי תקוה (1673).

פֿון אַ וויכטיקן קולטור־היסטאָרישן באַטייט זענען די פֿאַרשיידענע דרו־קערייען, וואָס זענען דאָ אויפֿגעשטאַנען. די אַמסטערדאַמער אויסגאַבעס זענען געווען פֿון אַ הויכן עסטעיִטיש־קינסטלערישן ניוואָ. פֿאַראַן אין זײ צײַכענונגען פֿון באַרימטע וועלטקינסטלער. רעמבראַנד, למשל, האָט געשאַפֿן ספּעציעלע אָפּאַרטן צום בוך נשמת ישׂראל און באַצירט די אויסגאַבע מיט אַן אײַנדרוקספּולן פֿאַרטרעט פֿון דעם מחבר, מנשה בן־ישׂראל.

פֿון דער רעמבראַנדט־שול זענען צו אונדז אויך דערגאַנגען פֿאַרטרעטן פֿון שלמה־יוסף דײַלמעדיגאַ, יעקב שאַשפּאַרטאַס א״א.

בכלל געפֿינט זיך שוין גופּא אין דער אויסערלעכער אויספֿאַרמירונג פֿון די אַלטע ייִדישע ביכער, אומאַפּהענגיק פֿון זײער אינהאַלט און כאַראַקטער, זײער אַ רײכער קולטור־היסטאָרישער מאַטעריאַל, פֿון וועלכן עס איז צו זען אַז דאָס ייִדישע לעבן האָט נישט אויסגעמיטן דעם אַלגעמײנעם גײַסט פֿון דער צײַט, אַז עס איז נישט געווען, ווי אײַניקע ווילן, הערמעטיש פֿאַרשלאָסן פֿאַר די השפּעות פֿון דעם „ווידערשפּרעכלעכן זיבעצנטן יאַרהונדערט“ (הײַנע). אַ גרויסער טײַל

ווערק פון דער אלט-יידישער ליטעראטור איז געדרוקט געווארן מיט ריכע קינסט-
 לערישע אילוסטראציעס. מיר געפינען אין זיי שאפונגען פון אזעלכע באדייטנדיקע
 אייראפעישע קינסטלערס ווי האנס האלביין (מעשה-בוך, בראנטשפיגל, מנחת הזהב,
 באזעל 1602), לעאנארד בעק (מלאכים-בוך, 1453), היינס וויידיץ (שמואל-בוך,
 1544). דער טיטלבלאט פון דער אמסטערדאמער תנך-אויסגאבע (1726) איז בא-
 צירט מיט צייכענונגען פון דעם בארימטן פראנצייזישן קינסטלער בערנער פיקא,
 וועלכער האט, אגב, געשאפן אויך אייניקע אינטערעסאנטע קופערשטאכן פון דעם
 יידישן לעבן אין האלאנד אין זיבעצנטן יארהונדערט. און דער טיטלבלאט פון
 דער ווענעציער תנך-אויסגאבע (1770) איז באפוצט מיט צייכענונגען פון דעם
 איטאליענער פראנטשעסקא גריוליאני.

באקאנט זענען די רייך אילוסטרירטע אויסגאבעס פון יצחק אבן סהולהס
 משל הקדמוני (1491), פון דעם גרויסן טויזנט-זייטיקן בוך יוסיפון (1546) און
 פון משה וואליכס ספר משלים (1687). די צייכענונגען אין דער צאינה-וראינה זע-
 נען זייער ענלעך צו די בילדער פון דער בארימטער ביבליא פאופערום.
 אינטערעסאנט זענען די טיפאגראפישע אילוסטראציעס צו די אויסגאבעס פון
 דער פסחדיקער הגדה, די פראגער (1526), אויגסבורגער (1534), מאנטוער (1560)
 און ווענעציער (1609). די אנאנימע קינסטלערס האבן זיך אויף א מערקווערדיקן
 אופן אריינגעלעבט אין דעם גייסט פון די פיוטים און אייגנארטיק בילדעריש
 אויסגעדריקט זייער מיסטיש-סימבאלישע אידעען-וועלט.

פאראן אילוסטרירטע ביכער אין וועלכע עס זענען אנגעוויזן נעמען פון
 יידישע קינסטלערס. אזוי, צום ביישפיל, זענען די משלי שועלים פון ברכיה הנקדן
 (מאנטוע, 1557) דערשינען מיט פראכטיקע אילוסטראציעס פון א געוויסן אריה
 בן מיכאל.

וועגן א סך אילוסטרירטע אויסגאבעס פון אלטע יידישע ביכער ווייסן מיר
 ביז היינט צו טאג נישט, פון וואנען און פון וועמען עס שטאמען די בילדער. די
 פארשערס האבן זיך באנוגט מיט דעם אויספיר, אז די קריסטלעכע פארלעגערס
 האבן פאר די יידישע ביכער אויסגענוצט מאטריצן פון ביכער אין אנדערע
 שפראכן וואס זיי פלעגן ארויסלאזן.

אויב דאס איז אפשר גילטיק פאר א טייל פון די געדרוקטע ביכער, איז דאס
 אבער כלל נישט שייך צו די אייגנארטיקע אילוסטרירטע האנטשריפטלעכע ביכער,
 וואס זענען צו אונדז דערגאנגען. צווישן די אלטע קאפיסטן און סופרים האבן זיך
 געפונען הויך טאלאנטירטע קינסטלערס. א געוויסער יהודה-לייב פהן האט זיך
 טאקע רעקאמענדירט ווי א „אומן, מציר וכותב“ (קינסטלער, מאלער און שריי-
 בער). א צווייטער, פון וועלכן עס איז צו אונדז דערגאנגען זיבן פסחדיקע הגדות
 מיט צייכענונגען און אן אילוסטרירטער סידור, האט אויף איינער א הגדה, אין
 א נישט-איבעריק גראמאטנעם העברעיִש, פארצייכנט: אני הלבלר יואל ב"ר

שמעון זצ"ל הנקרא וייבוש אשכנזי מעיר ק. על נהר ריינוס כתבת, נקדתי וציירתי ההגדה זה וסיימתי אותו בירח אלול שנת רי"ד [1454] (ציטירט לויט א. מ. האברמאן, ארשת ד' ז' 152).

עס איז פֿאַראַן אַ גענוגנדיקער מאַטעריאַל פֿון וועלכן מען קאָן אַרויסדרינגען, אַז אויך אין דעם געביט איז געשאַפֿן און פֿאַרגעזעצט געוואָרן אַ רייכע און ספּע- ציפֿישע נאַציאָנאַלע טראַדיציע. אַז אילוסטרירטע ביכער און אַפֿילו באַצירטע הפּצים זענען געווען פֿאַרשפּרייט צווישן ייִדן, איז צו זען שוין אַליין פֿון דעם, וואָס יהודה חסיד האָט אין זײַן ספּר חסידים גישט נאָר געוואָרנט מען זאָל פֿאַר- ווערן די קאַפיסטן צו מאַלן אין די ביכער „בילדער, עופות, חיות, ביימער און אַנדערע צייכענונגען“, נאָר אויך אַז: „צריך להזהר שלא להשתמש בכלים שעליהם צורות ופרצופים...“ (ספּר חסידים, סימן רע"ז-רפ"ג).

כאַראַקטעריסטיש אין דעם פּרט איז אויך די באַמערקונג פֿון אליהו בחור אין דער הקדמה צו זײַן בוך מסירת המסרת, וווּ ער טאַדלט די סופּרים, וואָס זע- נען גישט מקפּיד אויף דער מסורה פֿון ייִדישן כתב. צוליב דעם רייען עסטעטישן אויסזען פֿון די ביכער וואָס זיי קאַפּירן, איז גישט בלויז וואָס זיי ענדערן דעם אויסזען פֿון די אותיות, נאָר באַצירן זיי נאָך מיט בילדער און צייכענונגען:

כי הסופרים הוידו
ועל המסרת לא הקפידו
רק עיקר חשיבותם
ליפות כתיבתם
ולכוון את השורות
שלא ישנו את הצורות
ותהיינה שוות בכל הדפין
בעוד איתן מופין
בתמונות וביורים.

דער טײַטש איז: די סופּרים זינדיקן און זענען גישט מקפּיד אויף דער מסורה. די עיקר-חשיבות בײַ זיי איז באַצירן זייער כתב און אויסשטעלן די שורות אין אַזאַ פֿאַרעם, זיי זאָלן ענלעך זײַן אויף יעדן בלאַט, און דערצו באַצירן זיי נאָך די דפּים מיט בילדער און צייכענונגען.

אין דער צווייטער העלפֿט פֿון זיבעצנטן יאָרהונדערט, אין דעם סאַמע פֿונאַג- דערבלי פֿון דעם אייראָפּעיִשן באַראַק, איז אַנטשטאַנען דער האַפּערדיקסטער זשאַנער אין דער ייִדישער ליטעראַטור — די פּורים-שפּילן. די קרובהשאַפֿט פֿון די פּורים-שפּילן מיט דער אייראָפּעיִשער קאַמעדיאַ דעלאַרטע און מיט דעם באַראַק האָט שוין, בשעתו, אַנגעוויזן ד"ר יצחק שיפּער אין זײַן געשיכטע פֿון ייִדישן טעאַטער — קונסט און דראַמע (1923-1925).

אין די פורים-שפילן זענען פֿאַרזייט די ערשטע זוימען פֿון דעם סאַטירע-און גראַטעסק-זשאַנער אין דער ייִדישער ליטעראַטור. שפורן פֿון זייערע ווירקונג-גען קאָן מען געפֿינען אין די קאָמעדיעס בעת דער השפּלה-באוועגונג, אין דער דראַמאַטורגיע פֿון אַברהם גאַלדפֿאַדען, בני איציק מאַנגער, וואָס האָט אַליין דער-קלערט, אַז „דאָס שעלמישע מיצל פֿונעם ייִדישן פורים-שפּיל האָט מיר פּסדר געשוועבט פֿאַר די אויגן“.

עס איז אפֿשר פֿדאי צו פֿאַרזייכענען, אַז גלייך נאָך זייער אויפֿקום האָבן שוין נישט-ייִדישע פֿאַרשערס באַמערקט, אַז אין די פורים-שפּילן „געפֿינען זיך צו מאַל פּערל פֿון גוטע איינפֿאַלן און פֿון נוצלעכן אַנלערנען“. מיט די פורים-שפּילן האָבן זיך באַשעפֿטיקט די דייַטשישע געלערנטע יאָהאַן קריסטאָף וואַגענזייל (1705—1633), יאָהאַן שודט (1722—1664) א״אַ. דער לעצטער האָט אין פֿערטן טייל פֿון זײַנע ייִדישע מערקווערדיקייטן איינגעשלאָסן, אין אַריגינאַל און אין אַ דייַטשישער איבערזעצונג, דעם פֿולן טעקסט פֿון צוויי פורים-שפּילן. ער האָט זיי אויך באַגלייט מיט אַן אויספֿירלעכער באַשרייבונג, ווי אַזוי זיי זענען געשפּילט געוואָרן אין דער פֿראַנקפֿורטער געטאָ.

חוצ געציילטע אויסנאַמען, איז אין דער ייִדישער ליטעראַטור פֿון דעם מיטל-עלטער זעלטן צו טרעפֿן אַ גוטמוטיקן און פֿריילעכן שמייכל. דער הימל איבער איר איז מערסטן טייל מרה-שחורהדיק פֿאַרכמאַרעט. ערשט אין זיבעצנטן יאָרהונדערט, אין דער עפֿאַכע פֿון באַראַק, האָט הומאַר און סאַטירע באַקומען אַ ברייטער-רע אַנטוויקלונג. דאָס איז צו זען פֿון אַ טייל נאוועלן פֿון דעם מעשה-בוך (1602), פֿון אַלמאַ זעליגמאַנס צוכט-שפּיל (1602), וווּ עס זענען:

אלי שפּריך ווערטער דורך צוכט גימאַכט
וואל פֿאַר טייטשט און וואל ביטראַכט,
און נאָך דעם אלף בית מסדר גיוועזן
עס וועט זיך פֿרייען דער דרינען וועט לעזן...

אַ וויכטיקע דערשייבונג אין דער דעמאָלטיקער ליטעראַטור זענען די פֿאַר-שיידענע משלים-זאַמלונגען. אין דעם קווי-בוך, אין משה וואַליכס פֿאַר משלים א״אַ האָט דער ייִדישער משל דערגרייכט דעם ניוואָ פֿון אייראָפּעישן. די בכורה אין דעם זשאַנער געהערט די משלי שועלים פֿון ברכיה הנקדן, אין דער ייִדישער איבערזעצונג פֿון יעקב קאָפּעלמאַן.

י. קאָפּעלמאַן האָט נישט אַריבערגעטראָגן מעכאַניש דאָס ווערק פֿון איין שפּראַך-אַטמאָספֿער אין דער אַנדערער. ער האָט אין דעם דעמאָלטיקן ייִדיש-טייטש אויסגעפֿונען אַריגינעלע און אַדעקוואַטע אידיאַמען, פֿדי בולטער אויסצו-דריקן דעם געדאַנק. אַפֿט מאַל, שטרעבנדיק דעם משל מער צו קאָנקרעטיזירן,

האַט ער פֿון זיך מוסיף געווען רעליעפֿע בילדער און פֿאַרגלייכן פֿון דעם רעאַלן לעבן פֿון זײַן צײַט.

בכלל האָבן אונדזערע אַלטע פֿאַבוליסטן אויסגעצײכנט זיך באַנוצט מיט דער סאַטירע, וואָס איז, לויט וו. בעלינסקי, „די פּאַעזיע פֿון דעם משל“. די „משלי שועלים“ זענען פֿרײַ פֿון טרוקענער דיאַקטיק. זײ שפּרודלען מיט סאַרקאַסטישער איראַניע און גוטמוטיקן הומאָר. ברכיה הנקדן, למשל, פֿירט אין זײ אַ העפּטיקן שטרײַט קעגן פֿאַלשע פֿרײַנצײפֿן און שלעכטע געווינהייטן. ער איז שטענדיק אַגרע-סיוו, שלאַגעריש און צילגעווענדט. יעדער משל הייבט זיך אָן מיט אַן אַרײַנפֿיר-פֿערז, אין וועלכן עס ווערט פֿאַרמולירט אַן אַלגעמײנע פֿילאָסאָפֿישע אָדער עטישע פּראָבלעם, דערנאָך קומען, אין אַ רײַמיש געגראַמטער פּראָזע, די געשעענישן. דער סיפּור-המעשה ווערט איבערגעגעבן דורך אַ קורצן און שאַרפֿן דיאַלאָג, פֿון וועלכן עס וואַקסט אַראַגאַניש אַרויס דער נימשל, וואָס ווערט קאַנקרעטיזירט אין אַן אײַגנ-אַרטיקן שלוספֿערז.

לויט דער פֿאַרעם איז ברכיה הנקדן מער ענלעך צו לאַפֿאַנטענען, וועלכער האָט געלעבט פֿיר הונדערט יאָר נאָך אים, ווי צו זײַנע פֿאַרגײַערס און מיטצײַטלערס. אַ בולטע קרובישאַפֿט, לויט דער פֿאַרעם און לויטן אינהאַלט, איז פֿאַראַן צווישן משלי שועלים און דער פֿאַבל-זאַמלונג די אײַזאַפֿעטן, פֿון דער מערקווערדיקער מאַריע דע-פֿראַנס.

דער אײַראָפֿענישער באַראַק-גײַסט פֿון אונדזערע פֿאַבוליסטן איז נישט שטענ-דיק געווען צום האַרצן די מחברים פֿון דער מוסר-ליטעראַטור. די משלים, די ביל-דער און צײַכענונגען וואָס האָבן זײ באַגלייט, האָבן בײַ זײ אַרויסגערופֿן אַ שטאַרקן גרימצאָרן. דער מחבר פֿון דעם מוסר-בוך לב טוב (1620), למשל, האָט וועגן די משלים געשריבן, עס „איז אײַן עבירה דרום צו לײַענען, די זעלביקע ביכער זענען אײַטל שיבושים“. און באמת, ווי האָט דער פֿרומער יצחק בן אליקום פֿון פּויוז גע-קאַנט גלייכגילטיק קוקן אויף אַ האַלצשניט מיט דער „צורה פֿון דעם פֿאַרליבטן ווייב, ווי זי מיט דעם בחור איר צײַט פֿאַרטרייב“. שוין אָפּגערעדט דערפֿון, וואָס דער משל אַליין האָט אים פשוט פֿון די פֿלים אַרויסגעבראַכט: „און דער בחור טעט זיך איבער רײַדן לאַסן, און זײַ מיט אנדערער אויף דעם בעט זאַסן, און טעטן מיט אנאנדער טרינקען און עסן און וואָס זײַ זאַנסט מיט אנאנדער האב איד פֿאַר געסין...“

די ייִדישע פּאַעזיע פֿון זיבעצנטן יאָרהונדערט איז אין איר גרעסטן טײל גע-ווען דורכײַס אַ געזעלשאַפֿטלעכע. עס איז דעמאָלט געשאַפֿן געוואָרן אַ גרויסע צאָל לידער און פּאַעמעס, אין וועלכע עס ווערן געשילדערט גרוילבילדער פֿון פּאַגראַמען און גירושים, וואָס לײַענען זיך היינט ווי דערשיטערנדיקע מאַנאַ-לאַגן פֿון אַ גרויסער דראַמע, פֿון די טראַגישע געשעענישן אין יענער צײַט.

אליעזר פאדריאטישק

נישט קוקנדיק אָבער אויף דער אומזיכערקייט און הילפלאַזיקייט, וואָס עס האָט געהערשט אין דעם דעמאָלטיקן ייִדישן לעבן, און אָפּשר ווי אַ פּראָטעסט קעגן דעם, האָט דער ייִדישער מענטש געגאַרט נאָך, „פּריילעכקייט און געזעליקייט“:

ברענג הער דעם בעסטן עסן
דאס איר האבט אין דעם הויז.
דעם וויין געבט אונדז אונגעמעסן
מיר זויפֿן אים דאָך אַלער אויס...

אַ פּאַרטיִפּט בילד וועגן דעם (ווי מיר וואָלטן זיך היינט אויסגעדריקט) לירישן העלד פֿון יענער צייט העלפֿט אונדז זיך שאַפֿן די ליבע-ליריק, אָדער ווי מען פּלעגט זיי דעמאָלט רופֿן: „חתן-כלה-לידער“.

די לידער, געשריבענע „בניגון האָלב שוואַרץ, האָלב ווייס“, דריקן אויס מיט אַ רירנדיקער פּשטות און אוממיטלדיקייט די אינטימע און עמאַציאָנעלע איבער-לעבענישן פֿון דעם יונגן מענטשן.

שיין יונג פֿרוי, שיין יונגע פֿרוי!
נעמט אלוא פֿאר גוט...
אייער צאַרטער יונגער לייב
האָט מיך אין ליב פֿאַרוונד,
אייער אויגליין קלאַר,
דער צו אייער רויטער מונד...
שליסט אייער ארעם איין
זא ווערד מיין הערץ גיזונד...

צו דער אַלגעמיינער כאַראַקטעריסטיק פֿון אַלטייִדישער ליטעראַטור לוינט זיך אָפּשר צו פֿאַרצייכענען אויך דעם פֿאַקט, וואָס מיט איר האָבן שוין אין יענע ווייטע צייטן זיך אינטערעסירט געלערנטע און ברייטע קרייזן פֿון דער נישט-ייִדישער באַפֿעלקערונג. אירע באַדייטנדיקסטע ווערק זענען איבערגעזעצט און געדרוקט גע-וואָרן אין פֿאַרשיידענע שפּראַכן. די משלי שוועלים זענען אין 1560 דערשינען אין פּראָג אין אַ לאַטיינישער איבערזעצונג פֿון מעלכיאָר האַגעל. און דער מעשה-בוך איז אין 1612 איבערגעזעצט געוואָרן אין דייטש דורך דעם פּראָפֿעסאָר פֿון העסענער אוניווערסיטעט ב. העלוויג. אויך דער שמואל-בוך איז דערשינען אין אַ דייטשישער איבערזעצונג (אינגעלשטאַט, 1562), און די צאנינה וראינה איז אין פֿאַרשיידענע צייטן איבערגעזעצט געוואָרן אין פֿראַנצויזיש, דייטש, רוסיש. נאָך אין 1661 איז זי דערשינען אין אַ לאַטיינישער איבערזעצונג פֿון אַ געוויסן פּראָפֿעסאָר יאָהאַנעס שובערט.

עס זענען פֿאַראַן סימנים, אז עס זענען געדרוקט געווען אין אַריגינאַל ייִדישע ביכער ספּעציעל פֿאַר נישט־ייִדן. דאָס איז צו זען קודם־כל פֿון דעם פֿאַקט וואָס אַ טייל ווערק פֿלעגט איינציטיק דערשיינען אין צוויי אויפֿלאַגעס : פֿאַרן ייִדישן און נישט־ייִדישן לייענער. ביידע אויפֿלאַגעס האָבן זיך אונטערגעשיידט נאָר לויט דעם אויסערלעכן אויסזען. פֿאַרן נישט־ייִדישן לייענער איז געוויינטלעך דער שער־בלאַט באַצירט געווען מיט פֿולשטענדיק קריסטלעכע עלעמענטן און באַגלייט מיט אַ קאַלאַפֿאַן אין דער לאַטיינישער שפּראַך. פֿאַר דער ייִדישער אויפֿלאַגע פֿלעגן די פֿאַרלעגערס, אזוי צו זאָגן, מגייר זיין דעם שער־בלאַט און אַרויסענדיקן דעם בוך מיט אַ געראַמטן שלוסוואָרט אין ייִדיש אָדער העברעיִש.

און צום סוף דאָרף אויך באַמערקט ווערן, אַז אַפֿילו אין יענע פֿינצטערע און טראַגישע צייטן האָט דער ייִדישער שרייבער אין דעם באַגריף מענטש אַריינגעלייגט אַ ברייטן, טיפֿן און אוניווערסאַלן אינהאַלט. נאָך אין אָנהייב פֿון זיבעצנטן יאָר־הונדערט האָט דער שרייבער זלמן־צבי פֿון אויפֿנהויזן געשריבן אין זײַן פֿאַלעמישן ווערק ייִדישער טעריאַק (1615) : „מען מוז יעדן מענטשן מיט טריי־הערשאַפֿט אַנט־פֿאַנגען, ווי חכמינו ז״ל זאָגן אין פרקי אָבות : הווי מקדים בשלום כל אדם, דאָס עס קיין חלוק זאָל זײַן צווישן יהודי אָדער גוי, נניערט אַלע מענטשן גלייך...“

דעם מאַטיוו געפֿינען מיר אויך אין אַ סך אַנדערע ווערק פֿון יענער צײַט. ווי אַ פֿאַראַל האָט אים אונטערגעכאַפט אין הונדערט יאָר אַרום דער פֿריער שוין דער־מאַנטער אַלחנן קירכהאַן :

אויף קיין מענטש טוט קיין איבל וואָרט ריידן אַרויז,
 ער מעג זײַן אַנדערש וווּ, אָדער אין דינעם הויז,
 ער מעג זײַן אַרעם אָדער רייך,
 יהודי אָדער בכרי, האַלט אַלע צו גלייך...”

די ווערטער פֿון זלמן־צבי פֿון אויפֿנהויזן און דאָס ליד פֿון אַלחנן קירכהאַן באַשײנען, ווי צוויי העלע פֿאַקלען, דעם ליקווי־חמהדיקן וועג פֿון דער ייִדישער לי־טעראַטור אין דעם „ווידערשפּרעכלעכן זיבעצנטן יאָרהונדערט“.

מעגלעך אַז אויך דאָס האָט אין זינען געהאַט דער דײַטשער געלערנטער יאָהאַן וואַגענזײַל, ווען ער האָט אין סוף זיבעצנטן יאָרהונדערט געשריבן וועגן דער ייִדי־שער ליטעראַטור :

„עס איז נישטאָ קיין בעסער מיטל אַפּצוטרייבן די זאָרגן, שווערע געדאַנקען און טרויעריקייטן, ווי מיט די ייִדיש־טייטשע ביכער ; דאָס גוטע אין זיי באַשטייט אין דעם וואָס זיי האָבן אין זיך נישט קיין בייזע רייד, וועלכע קאַנען די גוטע זיטן פֿאַרדאַרבן. מערסטן טייל אַנטהאַלטן זיי אין זיך לויטערע זאַכן, וואָס אי זיי וויילן, אי זיי דינען דער גוטקייט און ערלעכקייט...“

יידישע ליטעראַטור און די גניזה

„...פֿיל פֿון זיי האָבן זיך פֿאַרקליבן אין די אַראַבישע לענדער, זיי האָבן זיך אויסגעלערנט זייער שפראַך, און זייער האַרץ און געדאַנק אין דער דאָזיקער שפראַך אויסגעגאַסן“, — אַזוי האָט געשריבן דער העברעיִשער שרײַבער און איבערוזעצער יהודה אַלחריזי (1170—1230) וועגן יענע ייִדישע דענקערס און פּאַעטן, וואָס האָבן געשאַפֿן זייערע ווערק אין אַראַביש.

ס'איז באַקאַנט, אַז אַ סך באַדייטנדיקע ייִדישע ווערק זענען געשאַפֿן געוואָרן אין דער אַראַבישער שפראַך. ווייניק ווער עס ווייסט אָבער, אַז אין דעם זעלביקן קוואַרטאַל פֿון דער קאַירער אַלטשטאָט, אין פֿאַסטאָט, וווּ דער רמב"ם האָט געלעבט און געשאַפֿן אין אַראַביש זײַן באַרימטן מורה נבוכים, האָבן אין XIV י"ה ייִדישע דיכטערס און טרובאַדורן, „אויסגעגאַסן זייער האַרץ און געדאַנק“ אין עבריִטיש. דער XIV י"ה איז איינער פֿון די טראַגישע פּעריאָדן אין דער געשיכטע פֿון די ייִדן אין מערבֿ־אײראָפּע. אין רעזולטאַט פֿון די „גזירות וועגן קרעציקע“, די ייִדן־פֿאַרפֿאַלגונגען בעת דעם שוואַרצן טויט, האָט זיך אָנגעהויבן אַ מאַסן־עמיגראַציע קיין מיזרח־אײראָפּע און טערקײ. אייניקע זענען אָפּילו מגולגל געוואָרן ביז מצרים. אין איינעם מיט זייערע געווינהייטן און שטייגער האָבן זיי אַהין מיטגעבראַכט זייער שפראַך און ליטעראַטור.

צווישן דער רײכער זאַמלונג אַראַבישע און העברעיִשע מאַנסקריפּטן אין דער גניזה פֿון פֿאַסטאָט האָבן זיך פֿאַרהיט אויך זעקס ליטעראַרישע ווערק אין אַלט־ייִדיש.

פֿאַר די פֿינף און זיבעציק יאָר, זינט דער אַריענטאַליסט שניאור־זלמן שעכטער האָט אַנטדעקט די גניזה, איז וועגן איר געשאַפֿן געוואָרן זייער אַ רײכע ליטעראַטור. דער ייִדישער מאַנסקריפּט אָבער איז נאָך אַלץ געבליבן פֿאַרהוילן און אומבאַקאַנט. ערשט אין 1953 האָט זיך אויף אים אָנגעשטויסן דער אַמסטערדאַמער פֿאַרשער פֿון דער אַלטייִדישער ליטעראַטור ד"ר ל. פֿוקס. דער געלערנטער האָט דעשיפֿירט און רעסטאָורירט דעם אַלטן פּתבֿ־ד. דעם רעזולטאַט פֿון זײַן מיפֿולער און ערוודירטער אַרבעט האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט אין צוויי בענד אונטערן נאָמען די עלטסטע הייַנט באַקאַנטע ווערק פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור (פֿאַרלאַג ע. י. בריל, ליידען, האַלאַנד,

1957). אין ערשטן באַנד איז אָפּגעדרוקט דער טעקסט פֿון די זעקס פּאַעמעס מיט אַ פּאַראַלעלער פּאַטאַ-פּאַקסימיליע פֿון דעם כתב־יד. אין צווייטן באַנד — די פּאַעמעס אין אַ לאַטיינישער טראַנסקריפּציע מיט אַ פּאַראַלעלער איבערזעצונג אין דײַטש. דער געלערנטער האָט די פּובליקאַציע באַגלייט מיט אַן אויספֿירלעכן אַרײַנפֿיר און מיט טעקסט-קריטישע און ביבליאָגראַפֿישע באַמערקונגען.

די גניזה-מאַטעריאַלן עפֿענען אויף נייע פּערספּעקטיוון פֿאַר דער פּאַרשונג פֿון דער ייִדישער שפּראַך- און ליטעראַטור-געשיכטע. ביז איצט איז אין דער וויסנ-שאַפֿט געווען אַנגענומען, אַז די עלטסטע דאַטע פֿון די צו אונדז דערגאַנגענע האַנט-שריפֿטלעכע ווערק אין ייִדיש איז דאָס יאָר 1490, פֿון געדרוקטע — דאָס יאָר 1534. די פּילאָלאָגישע און ליטעראַטור-היסטאָרישע אַנאַליזן פֿון די ווערק האָבן אָבער עדות געזאָגט, אַז זיי שטאַמען פֿון אַ פֿריערדיקן פּעריאָד און אַז די אָנהייבן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור דאַרף מען רעכענען נישט שפּעטער פֿון XIII—XIV י״ה. דער ערשטער וואָס איז געקומען צו אַזאַ אויספֿיר איז געווען דער געלערנטער מאַקס עריק, אין פֿאַרבינדונג מיט זײַן טעאָריע וועגן דער עקסיסטענץ פֿון אַ ייִדישער שפּילמאַן-דיכטונג.

וועגן דעם האָט י. צינבערג געשריבן: „ער האָט די דאָזיקע השערה אויפֿן גלענצנדיקסטן אויפֿן באַשטעטיקט דורך זײַן מוסטערהאַפֿטער קריטיש-אַנאַליטישער באַלויכטונג פֿון אַ גאַנצער מענגע ליטעראַרישע דענקמעלער פֿון דער אַלטייִדישער פּאַעזיע. דאָס איז בליי-סאָ אַ נײַ בלאַט אין אונדזער ליטעראַטור-פֿאַרשונג, און מיט אים וועט זיך מוזן רעכענען יעדער פֿאַרשער פֿון אונדזער אַלטייִדישער ליטעראַ-טור און איר געשיכטלעכער אַנטוויקלונג“ (די ייִדישע וועלט, יוני 1928, ז' 92).

די גניזה-מאַטעריאַלן, נישט נאָר וואָס זיי באַשטעטיקן די ריכטיקייט פֿון עריקס וויסנשאַפֿטלעכער אינטוּיציע, נאָר זיי פֿאַרפּינקטלעכן אויך די כּראַנאָלאָגיע פֿון דער אַלטייִדישער ליטעראַטור, וואָס עריק האָט זײַנער צײַט אויפֿגעשטעלט. ביים סוף פֿון איין פּאַעמע האָט דער אויטאָר (אָדער קאַפּיסט) אַנגעוויזן גענוי דעם טאַג און דאָס יאָר, ווען ער האָט זי פֿאַרשריבן: ג' כסלו קמ"ג לפ"ק, וואָס לויטן אייראָפּעיִשן קאַלענדאַר פֿאַלט עס אויס דעם 9טן נאָוועמבער 1382.

די באַדײַטונג פֿון די אַנטדעקטע גניזה-מאַטעריאַלן באַשטייט נישט נאָר אין דעם, וואָס זיי העלפֿן אונדז באַשטימען דעם בכּוּדיקן עלטער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, נאָר אויך אין דעם וואָס זיי פֿאַרברייטערן אונדזערע פֿאַרשטעלונגען וועגן איר וועלטלעכן און הומאַניסטישן פּאַטאַס. דער אוניווערסאַלער כאַראַקטער פֿון דער אַלטייִדישער ליטעראַטור באַשטייט נישט בלויז אין דעם וואָס אין איר זענען אויסגענוצט געוואָרן טעמעס און געשטאַלטן פֿון דער וועלט-ליטעראַטור. אויך דער נאַציאָנאַלער שטאַף איז דורכגעדרונגען מיט אַלמענטשלעכע פּרינציפּן און אידעען.

ווי אין אלע אייראָפּעיִשע ליטעראַטורן פֿון יענער צײַט, באַנוצן זיך אויך די ייִדישע שרײַבערס מיט דעם מאַטעריאַל און דער בילדערוועלט פון דער מיטאַלאָגיע און געשיכטע. אין זייערע ווערק איז אָבער פֿאַראַן אַ מין טאַפּעלע קינסטלערישע אָפּטיק, וואָס העלפֿט צו דערשפּירן אין דער פֿאַרגאַנגענהייט די פֿאַטענציעלע ווירקלעכקייט.

די מקורים, מיט וועלכע עס האָבן זיך באַנוצט די אויטאָרן פֿון די זעקס פֿאַע־מעס, זענען זייער פֿאַרשיידנאַרטיק — אָנהייבנדיק פֿון די אַלטע מדרשים ביז צו דער אַזוי גערופֿענער דײַטשישער אַדיסיי, דעם עפּאָס „גודרון“. די אויטאָרן זענען נישט געווען געפּענטעט פֿון די פֿרעמדע סוזשעטן און מאַטיוון. זיי האָבן זיי איבערגע־פֿלאַנצט אין אַ נײַער סביבה און איבערגעדיכטעט אין גײַסט פֿון זייער אינדיווידועלן שאַפֿערישן טעמפּעראַמענט.

דער גניזה־מאַנוסקריפּט באַשטייט פֿון פֿאַלגנדיקע זעקס פֿאַעמעס: „משה רבנו“, „גן־עדן“, אַברהם אָבינו“, „יוסף הצדיק“, „דער בייזער לייב“, „דופּוס האַראַנט“. ביים סוף פֿון די ערשטע דרײַ פֿאַעמעס איז אַנגעוויזן, אָז זייער אויטאָר (אָדער קאָ־פיסט) איז איזאַק דער שרײַבער. ביים סוף פֿון דער פֿינפֿטער פֿאַעמע שטייט דער נאָמען פֿון אַברהם דער שרײַבער.

שווער היינט צו באַשטימען, צי דאָס זענען טאַקע די מחברים, צי בלויז איבער־שרײַבערס. קיין באַגראַפֿישע ידיעות וועגן איזאַק און אַברהמען זענען נישט פֿאַראַן. זייער גײַסטיקע פֿיזיאָנאַמיע און דאָס איבערלעכע וועלטגעפֿיל קוקן אָבער גענוג אַרויס פֿון די ווערק.

אין זײַן פֿונדאַמענטאַלער פֿירבענדיקער געשיכטע וועגן דער ייִדישער קולטור אין מיטל־עלטער באַמערקט צווישן אַנדערן מ. גידעמאַן: „ווער סױויל שרײַבן די געשיכטע פֿון ייִדן אין XIV י״ה מוז מאַלן אַ בית־עולם“.

אין אַט דער פֿינצטערער און גרויליקער צײַט, ווען צוזאַמען מיט דעם מענטשן איז אומגעבראַכט געוואָרן אויך די מענטשלעכקייט, האָט דער אַנאַנימער דיכטער פֿון „יוסף הצדיק“ געהאַט דעם גײַסטיקן מוט צו זינגען וועגן דער איבערלעכער און אויסערלעכער שײַנקייט פֿון דעם מענטשן און אַברהם דער שרײַבער האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט קעגן אומטאַלעראַנץ און שינאה.

ווער די מענטשן־פֿיינטשאַפֿט האָט,
דער האָט גרויסן האָס פֿון גאָט.
די ענגל אין הימל זינט אים גראַם
און אויך דער שרײַבער אַברהם! *

אין דער פֿאַעמע „אַברהם אָבינו“ לאַכט אויס איזאַק דער שרײַבער דעם אָבער־גלויבן. און כּדי צו לינדערן דעם גרויל און די שרעק, וואָס עס פֿאַרשאַפֿט דער רע־

* דאָ און ווייטער איז דער אויסלייג פון די ציטאַטן מאַדערניזירט.

אליעזר פאָדריאַטשיק

ליגעזער פּאָנאַטיום, טרוימט ער אויס אין זײַן צווייטער פּאָעמע פֿאַר די מענטשן
אַ ווונדערלעכן גן-עדן, וווּ

זײ פֿאַרגעסן איר אָנגעמאַך —
וואָס אין הי צו לידן געשאַך.

אין אונדזער ליטעראַטור-געשיכטע זענען פֿאַראַן נישט ווייניק ווערק, אין וועלכע
עס ווערט אַנטקעגנגעשטעלט דער גרויער און העסלעכער ווירקלעכקייט אָן אילוו-
זאַרישע וועלט מיט לויטער-העלע, פֿריילעכע פֿאַרבן. גענוג צו דערמאָנען עמנואל
הרומיס התּוֹפֹת והעדן.

מע קאָן, פֿאַרשטייט זיך, נישט פֿאַרגלייכן הרומיס גן-עדן מיט דעם גן-עדן פֿון
דער פּאָעמע, וועגן וועלכער מיר ריידן דאָ. ביידע ווערק זענען אַ פּראָדוקט פֿון פֿאַר-
שיידענע צײַטן און קולטור-סביבות, פֿון פֿאַרשיידענע אידעישע און קינסטלערישע
קוואַליטעטן. עמנואל הרומי האָט געשאַפֿן זײַן פּאָעמע אין אָנהייב פֿון XIV י"ה. זי
איז אַ טיפישער פּראָדוקט פֿון דעם איטאַליענישן פֿרי-רענעסאַנס. די ייִדישע פּאָעמע
איז אַנטשטאַנען אין סוף XIV י"ה, אין דער מיסטיש-עקזאָלטירטער סביבה פֿונעם
דעמאָליטיקן דײַטשלאַנד. אין דער ייִדישער פּאָעמע מערקט זיך אָבער אַ באַשטימטע
טענדענץ, אין וועלכער דער אויטאָר שטייט נישט אָפּ פֿון זײַן העברעישן פֿאַר-
גייער.

עמנואל הרומי האָט אין זײַן פּאָעמע דערגרייכט אזאַ הומאַניסטישע מדרגה,
וועגן וועלכער אַפֿילו זײַן לערער, דער גרויסער דאַנטע, האָט נישט געטראַכט. ווי
באוויסט, האָט דאַנטע אין זײַן גן-עדן, הויך קאַטויליקער, קיינעם נישט אַרײַן-
געלאָזט. עמנואל האָט געעפֿנט די טויערן פֿונעם גן-עדן פֿאַר די פֿאַרשטייערס פֿון
אַלע פֿעלקער, „וואָס האָבן זיך דערהויבן צו די העכסטע שטאַפלען פֿון וויסן און
חכמה“. אין תּוֹך אָבער איז אויך עמנואלס גן-עדן געווען בלויז פֿאַר אויסדערוויילטע,
ער איז, אַזוי צו זאָגן, אַ רײַן אַריסטאָקראַטישער, ער געהערט די פּאַטריאַרכן, די
נביאים, דיכטערס און פֿילאָסאָפֿן. אַ פשוטער בשר-ודם האָט אַהין קײן דריסת-הרגל
נישט. אין דער ייִדישער פּאָעמע איז דער גן-עדן באַשטימט דער עיקר פֿאַר אונ-
טערדריקטע און באַליידיקטע, פֿאַר דערהרגעטע און דערשלאָגענע, פֿאַר פֿאַר-
גוואַליקטע און פֿאַרשניטענע.

פֿון די פּאָעמעס „אַברהם אָבינו“ און „גן-עדן“ (די ערשטע — „משה רבינו“ —
האָט זיך נישט איינגעגעבן פֿולשטענדיק אויפצושטעלן) איז צו זען, אַז זײַער אויטאָר
האָט פֿאַרמאָגט אַן אייגענע קינסטלערישע פֿיזיאָנאַמיע. יעדע פּאָעמע הייבט ער אָן
מיט אַ פּאַטעטישער אינוואַקאַציע. זײַן סטיל איז עקספרעסיוו-עמאַציאָנעל. דער
שרײַבער האָט אַרגאַניש אַרײַנגעוועבט זײַן אייגן געשטאַלט אין דעם סוזשעט („ווי
איך האָב דאָ פֿאַרנומען“, „איך האָב געהערט זאָגן“, „איך האָב נישט געציילט“).

ער איז אויך נישט קיין פאָסיווער אָבסערוואַטאָר און האָט זיין אייגענעם צוגאַנג צו די געשעענישן:

דאָס זאָלט איר טאָן, איר מאָן מיט אייערן ווייבן,
טוט איר דאָס, זאָ מאַק אייך הייל באַקלייבן.
נון ווערטעט זענען ווילן די ווילל איר דאָס לעבן האַט,
איזאָק דער שרייבער דער גיבט אייך דען ראַט.

פֿאַר דער ספּעציפֿישער גייסטיקער אַטמאָספֿער וואָס הערשט אין די ביז איצט דערמאָנטע ייִדישע ווערק פֿון דער גניזה, איז אויך כאַראַקטעריסטיש דער גרויסער פֿראַגמענט (מער ווי טויזנט שורות) פֿון דער פּאָעמע „דוכוס האַראַנט“. דאָס איז אַן אייגנאַרטיקער ייִדישער וואַריאַנט פֿון דעם באַקאַנטן עפּאָס „גודרון“ — איינע פֿון די באַדזשיטנדיקסטע קינסטלערישע דערגרייכונגען אין דער מיטל-הויכדייטשי-שער פּאָעזיע.

אין די רעאַליסטישע העלדן-געשיכטעס וועגן דרזי גענעראַציעס שנירלט זיך, ווי אַ רויטער פֿאָדעם, די גרונט-אידעע פֿון דעם עפּאָס: אויפֿן באַדן פֿון ווילדיקייט און אַכזריות וואַקסט שרעק און אומצוטרוי. אויפֿן באַדן פֿון מילדיקייט — ליבע און טרײַהייט.

עס איז באַשטימט כאַראַקטעריסטיש וואָס דער ייִדישער אויטאָר האָט זיך אונטערגענומען צו באַפֿרײַען די שיינע הילדע נישט מיט גוואַלד און באַטרוג, נאָר מיט ליד און געזאַנג. אויסצופֿילן די מיסיע האָט ער אויסגעוויילט נישט דעם ווילדן וויטאַלד און נישט דעם כּיטרען וואַטע, נאָר דעם מילדן און באַצויבערנדיקן האַראַנט, וואָס ווען ער הייבט אָן זינגען, ווערן אַנטשוויגן די פֿויגלען אין די הייכן, די חיות הערן אויף עסן, די ווערעם — צו קריכן, די פֿיש — צו טרוימען.

און באַגינען אַלע צו דער לינדע דרינגען
זיי הערטן אַלע גערן דעם קיבן האַראַנט זינגען.

די פֿאַרשיידענע טעמעס זענען אויסגעזונגען געוואָרן אין פֿאַרשיידענע פּאָע-טישע פֿאַרמען. יעדע פּאָעמע האָט זיך איר אייגענעם ריטעם און סטאַנצע-סטרוק-טור, זי פֿאַרמאָגט ריכע פֿערזן און אַ נאַטירלעכן גראַממליסל. דער סטיל איז אַן עפּישער, אַ פֿרײַער פֿון דעם געהויבענעם טאָן, וועלכער איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַ סך ווערק פֿון דער אַלטיידישער ליטעראַטור. פֿאַר דער שפּראַך פֿון די פּאָעמעס איז נישט (אָדער נאָך נישט) אייגנטימלעך דער אַזוי גערופֿענער שמעלצפּראָצעס פֿון עברי מיט טייטש, וואָס איז, לויט מ. ווינערניך, דער הויפטשטריך פֿון אַלטיידיש. אין די מער פֿון צוויי טויזנט פּאָעטישע שורות זענען קיין העברעיִזמען כלל נישט פֿאַראַן (חוץ דעם איינציקן וואָרט „תּיפֿלה“, וואָס ווערט צוויי מאל באַנוצט אַנ-שטאַט קירכע).

פֿאַר דער פֿילאָלאָגיע איז אין די פֿאַעמעס פֿאַראַן אַ באַזונדערס וויכטיקער און רייכער מאַטעריאַל. ביז איצט זענען באַקאַנט געווען פֿון יענער צייט בלויז גלאַ-סאַרן אויף די ראַנדן פֿון פֿאַרשידענע ספֿרים. לויט זיי איז נישט מעגלעך געווען צו שאַפֿן אַ בילד וועגן דעם כאַראַקטער פֿון דער שפּראַך אין יענער תקופֿה. אַלטיידיש איז נישט געווען איינהייטלעך אין דער לעקסיק און אין דער אויס-שפּראַך. אַזוי, למשל, ווייסן מיר פֿון דער שאלות-ותשובות-ליטעראַטור, אַז אין XIV י"ה האָט די ייִדיש־ריינדיקע מאַסע זיך געטיילט אויף צוויי גרופּעס. איינע ווערט באַצייכנט ווי די „בני־חית“, די צווייטע — ווי די „בני־הא“. די ערשטע האָט מען אַזוי אָנגערופֿן מחמת דעם, וואָס דער אות „ה“ האָט ביי זיי געקלונגען ווי אַ „ח“. און ביי די אַנדערע, פֿאַרקערט, האָט „ח“ זיך געהערט ווי „ה“. די אויטאָרן (אַדער די קאַפיסטן) פֿון די פֿאַעמעס האָבן, זעט אויס, געהערט צו די „בני חית“. זיי שרייבן: זחן (זעהען), חרון, (הערן), חר (הער), חרצא (הארץ), בור חולן (פֿאַרהוילן), גשחן (געשעהען) אאַ"וו.

די לעקסיק און די פֿאַעטיק פֿון די פֿאַעמעס זאָגן עדות וועגן באַשטימטע שפּראַכלעכע און ליטעראַרישע טראַדיציעס. די דאַטע 1382 איז, אַזוי אַרום, נישט דער אָנהייב, נאָר אַ רעזולטאַט פֿון אַ געוויסער פֿאַרגעשיכטע. קיין ליטעראַרישע דאַקומענטן פֿון דעם אורפּעריאָד זענען צו אונדז נישט דערגאַנגען. אויב מיר וועלן אַבער אין זינען האָבן דעם ייִדישן פֿערן, וואָס דער געלערנטער דב סדן האָט גע-פֿונען אין אַ כתב־יד פֿון 1,127¹, קאָנען מיר אָפּמערקן דעם זיבן הונדערט־יעריקן יובל פֿון דעם ערשטן, צו אונדז דערגאַנגענעם, פֿאַעטישן וואָרט אין דער ייִדישער שפּראַך.

1. דב סדן, „כתובת ראשונה ביידיש קדומה במחזור וורמייזא“, קרית ספר, נומ' 4, 38סטער יאָרגאַנג, ירושלים 1963.

אליהו בחור

„...ער האָט גענומען שפּרייזן איבער דער לענג פֿון דער ביבליאָטעק, איז גע-
גאַנגען היין און צוריק, היין און צוריק, האָט פֿאַרגעסן אַז אויפֿן טיש ליגן נישט-
פֿאַרענדיקטע קבלה-כתבֿידן, און ווי נאָר ער איז אַריין אין טראַט, האָבן פֿון די
ספֿרים-פֿאַליצעס זיך גענומען טראַגן ווערטער, זיך צעשטעלט אין דער לענג, אין
דער ברייט, גענומען ריידן צו אים העברעיִש, גריכיש, לאַטיין, איטאַליעניש, פֿראַנץ-
צייזיש און ייִדיש. די ווערטער זענען נישט אַינגעשטאַנען, געפֿלאַטערט, ווי פֿייגל,
זיך געריסן פֿון זינע ליפֿן, פֿון זינע שפּיץ פֿינגער. און אַז ס'האָט פֿאַר אים אויפֿ-
געטויכט אַ תּהום, האָבן די ווערטער זיך צעשטעלט ווי אַ בריק, און ער האָט לייכט
געשפּרייזט איבער יאָרהונדערטער, גלייך ווי ער וואַלט געהאַט קפיצת-הדרךִ.“
די געבראַכטע שורות פֿון י. אַפֿאַטאַשוס דערציילונג „אליהו בחור“ זענען זייער
כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דעם טרובאַדור און געלערנטן אליהו בן אַשר הלוי אַשכּנזי,
באַקאַנט אין דער ייִדישער ליטעראַטור-געשיכטע ווי אליהו בחור, און אין דער
נישט-ייִדישער וועלט ווי אליהו לעוויטאָ (1469—1549).

דאָס געמיינזאַמע אין די אויבנאויפֿיק סתירותדיקע ספֿערן פֿון זיין טעטיקייט
— העברעיִשע לעקסיקאָלאָגיע אין ייִדישער פֿאַעזיע — איז דער צויבער פֿון זיין
באַפֿליגלט דיכטעריש וואַרט. אין תּוך זענען דאָך אַ סך פֿון זינע טעזיסן וועגן דער
העברעיִשער פֿאַנעטיק שוין פֿאַראַן ביי די אַלטע גראַמאַטיקערס, וואָס האָבן גע-
לעבט מיט עטלעכע יאָרהונדערטער פֿאַר אים. מיט די טעמעס פֿון זינע פֿילאָלאָגישע
ווערק האָבן זיך באַשעפֿטיקט אויך נישט ווייניק פֿון זינע מיטצייטלערס. אליהו
בחור האָט אָבער געהאַט דעם טאַלאַנט דאָס אַלץ אויסצודריקן אַזוי, אַז עס האָט
אים דערהערט די גאַנצע געבילדעטע וועלט פֿון אייראָפּע. ער געהערט צו יענעם
טיפֿ גראַמאַטיקערס, וואָס העגעל האָט וועגן זיי געזאָגט, אַז זיי סומירן דעם
מענטשלעכן פֿאַרשטאַנד און מאַכן מערקווערדיקער זינע קאַטעגאָריעס.

אליהו בחור איז אין זיין צייט אַנערקענט געוואָרן ווי דער אַנגעזעענסטער
אויטאָריטעט אויפֿן געביט פֿון העברעיִסטיק. די אוניווערסיטעטן פֿון פֿאַריז און
קראַקע פֿאַרבעטן אים צו לייענען לעקציעס. אין דעם כאַר פֿון לויבגעזאַנגען אויף
זיין אַדרעס הערן זיך די שטימען פֿון דעם באַרימטן דייטשישן הומאַניסט סעבאַס-

טיאן מינסטער, פון דעם פראנצויזישן געלערנטן ווילהעלם פאסטעלעס, פון דעם פראפעסאר אין יאגעלאנער אוניווערסיטעט פון קראקע יאהאנעס קאמפענסיס, פון דעם שווייצער יאזעף סקאלינער א"א.

אליהו בחור לעבט מיט זיין הויזגעזינד אויף אלעם פארטיקן גאנצע דרייצן יאר אין דעם הויז פונעם געבילדעטן רוימישן קארדינאל עדושידיא וויטערבא. אינטערעסאנט איז, ווי אזוי ער באשרייבט זיין ערשטע באגעגעניש מיט דעם קארדינאל. „מיין הער, — האָט ער זיך פאָרגעשטעלט, — איך בין יענער אַשכּנזישער מדקדק, איך בין בקי אין אַלע סודות פֿון דיקדוק און פּסוק, וואָרעם איך פֿאַרנעם זיך דערמיט ווייל איך לעב... און ווען דער שר האָט דאָס דערהערט, — דערציילט ווייטער אליהו בחור, — איז ער מיר אַנטקעגן אויפֿגעשטאַנען און האָט מיך געקושט און געזאָגט: דו ביסט עס אליהו, וואָס דיין נאָמען קלינגט אין אַלע מדינות און וואָס אומעטום זענען פֿאַרשפּרייט דינע ספֿרים! געלויבט איז גאָט, וואָס האָט דיך צו מיר געבראַכט, און אַצינד וועסטו ביי מיר בלייבן און וועסט זיין מיין לערער, און איך וועל אויסהאַלטן דיך און דיין הויזגעזינד...“ די צייט, וואָס אליהו בחור האָט פֿאַרבראַכט אין הויז פֿון עדושידיא וויטערבא, איז געווען די פֿרוכטיקסטע אין זיין לעבן.

די נישט-יידישע וועלט האָט פֿון זיינע ווערק געשעפּט נישט נאָר ידיעות וועגן די אייגנטימלעכקייטן פֿון דער אַלטער העברעיִשער שפּראַך, זי האָט אין זיי אויך דערהערט די לעבעדיקע יידישע שפּראַך. אין זיין מוסטערהאַפֿטן ווערטערבוך תּשבי, וואָס זיין תּלמיד פּאָלוס פּאַגיוס האָט איבערגעזעצט און אַרויסגעגעבן אין דער לאַטיינישער שפּראַך (1541), האָבן אַ סך ווערטער באַקומען זייער פּולן באַטייט, ווען לעבן די וועלשע (איטאַליענישע) און גריכישע איבערזעצונגען האָט ער אויך אַוועקגעשטעלט זייער טייטש אין יידיש.

מיט פּולער רעכט האָט אליהו בחור געשריבן וועגן זיך: „איך קאָן אַפֿן דער-קלערן, אַז ס'איז שווער צו געפֿינען אַן אַנדערן מחבר וואָס זאָל, ווי איך, האָבן די זכּיה, אַז זיינע ווערק זאָלן נאָך ביי זיין לעבן אַזוי אַפֿט געדרוקט ווערן און זיין אַזוי שטאַרק אָנגענומען ביים ליענער-פּובליקום. מיין נאָמען איז ווייט באַקאַנט, הן צווישן יידן, הן צווישן קריסטן...“

עס איז היינט צו טאָג נישט זייער גרינג צו באַשטימען, וועלכע זענען געווען די סיבות וואָס האָבן דעם געלערנטן געבראַכט צו דער ראַמאַנטישער וועלט פֿון דיכטונג. עס לאָזט זיך אַנמערקן אַ געוויסע אייגנאַרטיקע פֿונאַנדערטילונג אין זיין שאַפֿערישן וועג: פֿאַר דער אייראָפּעיִשער וועלט האָט ער אַרויסגעפֿירט פֿון דער יידישער געטאָ ווערטן פֿון אַלמענטשלעכן אינהאַלט און כאַראַקטער, פֿאַר די געטאָ-מענטשן האָט ער אַריינגעפֿירט די דרויסנדיקע וועלט.

די ערשטע פֿאַרשערס פֿון דער אַלטער יידישער ליטעראַטור זענען געווען גער-מאַניסטן. זיי האָבן מער אַדער ווייניקער אויסגעפֿאַרשט די איינפֿלוסן פֿון דער דיי-

טשישער שפראַך און ליטעראַטור אויף דעם אויפֿקום און אַנטוויקלונג פֿון דער מיטל-עלטערלעכער ייִדישער ליטעראַטור. עס האָט אַבער קיינער זיך נאָך נישט צוגערייט ערנסט צו די ראַמאַנישע השפּעות. איטאַליע איז נישט נאָר געווען דאָס וויגעלע פֿון דעם ייִדישן געדרוקטן וואָרט, נאָר אויך פֿון די ערשטע באַדייטנדיקע וועלטלעכע ווערק אין דער ייִדישער ליטעראַטור. אין איטאַליע וואָרט געלעבט און געשאַפֿן אַזאַ פּאַרביקע פֿיגור ווי אליהו בחור. ער האָט זײַן כּבּאָ-בוך נישט נאָר אייִ בערגעדיכטעט פֿון איטאַליעניש, נאָר אים אויך געזונגען מיט אַ „וועלשן געזאַנג“ און צום סוף פֿון דער פּאַעמע האָט ער אַפּילו באַזונדער אַרויסגעשריבן „די וועלשן ווערטער די דאָ שטייען אין מענכע ערטער, איך פּיל זיי אין טייטש ביישיידן, מיט ליב און מיט פֿריידן“. אין דער רשימה זענען פּאַראַן אַזעלכע ווערטער, וואָס לעבן נאָך היינט צו טאָג אין דער ייִדישער שפּראַך און האָבן פּאַרהיט זייער קלאַנג און באַטייט, ווי אליהו בחור האָט זיי מיט איבער פֿיר הונדערט יאָר צוריק אויפֿגע-פּאַסט און פּאַרפֿיקסירט („קאַנטעט — איך בין וויל צופֿרידן“ אַזױ, אד״גל).

מיט זײַנע צוויי ראַמאַנען כּבּאָ-בוך און פּאַריז און וויענא האָט אליהו בחור געלייגט דעם גרונטשטיין פֿאַר דער וועלטלעכער ליטעראַטור אין דער ייִדישער שפּראַך. די אַלטיידישע ליטעראַטור גייט מיט זײַן שאַפֿן אַריבער די סטאַדיע פֿון פּאַלקלאַר און לאַזט זיך אַוועק אויף דעם ברייטן שליאַך פֿון מאַדערנער קינסטלע-רישער שאַפֿונג. זי טרעט אויך אָפּ פֿון איר אַנאַנימקייט, און אליהו בחור ווערט איר ערשטע באַקאַנטע שאַפֿערישע פּערזענלעכקייט.

אליהו בחור קאָן מען פּאַררעכענען צווישן די ערשטע דיכטערס אין דער וועלט-ליטעראַטור, וואָס האָבן באַשאַפֿן די פּאַרעם פֿון דעם אייראָפּעיִשן סטאַנצעס-ראַמאַן. ווי קלאַסישע מוסטערן פֿון דעם זשאַנער ווערן באַטראַכט די ווערק פֿון ל. אַריאָסטאָ און ט. טאַסאָ. אויב אַבער אַרויסגיין פֿון רייזן כּראַנאַלאַגישן שטאַנדפּונקט, האָט א. בחור געשאַפֿן זײַנע ווערק אין אַט דער פּאַרעם פֿרײַער פֿון די דערמאַנטע מינסטערס. דערביי איז פשוט צום באַזונדערן די געשיקטקייט און גראַציעזוקייט, וואָס ער ווייזט אַרויס אין אַט דער קאַמפּליצירטער „אַקטאַוואַ רימאַ“, אַדער ווי מע האָט זי גערופֿן אין דער אַלטיידישער ליטעראַטור, „ריים אין אַכט געזעץ“.

אין סוף XV און אין דער ערשטער העלפֿט פון XVI י״ה זענען פּאַרגעקומען גרויסע ענדערונגען אין דעם גייסטיקן לעבן פֿון אייראָפּע. עס בליען זיך פֿונאַנדער די נאַציאָנאַלע שפּראַכן און ליטעראַטורן. די קאַנאַנען פֿון דער אַנטישער עפּאָכע פּאַסן מער נישט פּאַר די פּאַדערונגען פֿון דער צײַט. אין דער ליטעראַטור הייבן זיך אָן באַווייזן רעאַליסטישע און גאַטוראַליסטישע ווערק. עס אַנטשטייען אויך נייע פּאַרמען און סטילן. די פּאַליטישע און עקאָנאָמישע ענדערונגען, די נייע גרויסע אַנטדעקונגען האָבן געפּאַדערט נייע, מער עקספּרעסיווע און דינאַמישע אויסדרוק-מיטלען. אין דער ליטעראַטור-פּאַרשונג ווערט די תקופֿה באַצייכנט ווי אַ פּעריאָד פֿון מאַגריזם.

די אלגעמיינע היסטארישע פראצעסן האבן, פארשטייט זיך, נישט אויסגעמיטן אויך דאס יידישע לעבן. קלאר, אז אין די ספעציפישע יידישע באדינגונגען האט דער מאגיריזם אן אייגענע און באזונדערע פארעם.

אונדזער ליטעראטור-פארשונג האט באטראכט אליהו בחורס ראמאנען דער עיקר ווי פארוויילונג-ליטעראטור, און אים האט מען דערקלערט ווי דעם לעצטן שפילמאן-דיכטער, וועמען עס איז אפילו אויסגעקומען אליין צו זינגען און צו זאגן זיינע ווערק פאר אן עולם. קיין גענויע באווייזן וועגן דעם זענען נישט פאראן. מע איז געקומען צו אזא אויספיר אויפן סמך פון אייניקע דירעקטע ווענדונגען, וואס דער אויטאר האט אריינגעפירט אין זיינע ווערק:

בון לאזן מיר בבא פארן מענכע מייל
אין גאר איין פערן וועג א לאנגען.
און וויל אייך זינגען, ווי עס די וויל
מיט דעם ליבן דרוואנע וואר געגאנגען.

גיכער פון אלץ איז דאס א מעטאד פון דעם שרייבער, זיין פאעטישער מאגיר איבערצושליסן זיך אין אן אנדער סיטואציע און אנהייבן א נייע ליניע אין סוזשעט. אליהו בחור פירט די גאנצע צייט א שטילע פאלעמיק מיט דעם אורשטאף, וועלכן ער באארבעט. מיט א ליכטער איראניע שפעט ער אפ פון די אומגלייבלעכע אוואגן-טורעס און אינטריגעס, וועגן וועלכע ער דערציילט. פון די טויזנט פיר הונדערט סטאנצעס אין דער איטאליענישער ווערסיע, וואס אליהו בחור האט איבערגע-דיכטעט, האט זיך ביי אים באקומען גאר זעקס הונדערט פערציק סטאנצעס. דערביי נייגט ער זיך אפט מאל אפ אין א זיט פון דעם סיפור-המעשה און פארטיפט זיך אין אייגענע מחשבות.

זייער געלונגען נוצט אליהו בחור אויס די טראדיציעס פון דעם סטאנצעס-ראמאן אין פאריז און וויענא. אין אנהייב און אין סוף פון יעדן קאפיטל מאכט ער אייגנארטיקע דיכטערישע אינטערמעצאס וועגן מענטש און וועלט, גליק און אומ-גליק. טרנייהייט און פאלשקייט. אין די אינטערמעצאס גייען האנט ביי האנט בור-לעסק-בילדער פון א פארשניטן געלעכטער מיט ערנסטע פילאסאפישע באטראכטונגען, לצנות אונטער א שלייער פון מוסר און אין א סטיל, וואס איז זייער כאראקטעריסטיש פאר דעם פעריאד פון מאגיריזם. עס פלען אויך נישט קיין רעפּלעקסיעס איבער קאנקרעטע געשעענישן אין דער ארומיקער סביבה.

אליהו בחור האט די פּרעמדע שטאַפּן און סוזשעטן אייגנארטיק איבערגעדיכטעט און געשאפן פון זיי זעלבשטענדיקע קינסטלערישע ווערק. ווען נישט די שפראכלעכע בארייערן וואלט אויך דער היינטיקער לייענער געהאט פון זיי אן עסטעטישן גענוס.

קרוב הונדערט יאר ווי עס פירט זיך א שטרייט ארום דעם בבא-בוך. עס האבן

זיך אויסגעבילדעט דרני ליטעראַרישע ריכטונגען — אַן אַנגלאַ-נאַרמאַנישע, אַ פֿראַנצייזישע און איטאַליענישע, — צווישן וועלכע עס קומט פֿאַר אַן אומאויפֿ- הערלעכע דיסקוסיע וועגן דער פֿריאַריטעט פֿון דעם אורטעקסט. ס'איז צונויפֿגע- זאַמלט געוואָרן אַ רייכער מאַטעריאַל וועגן דעם גענעזיס פֿון דעם ווערק. אין גאַנג פֿון דער דיסקוסיע האָבן זיך, צווישן אַנדערן, אויך אויסגעקריסטאַליזירט די גרונט- לעכע אונטערשיידן וואָס זענען שוין פֿאַראַן אין די ערשטע ווערסיעס פֿון דעם ווערק. אין דער צייט, צום ביישפּיל, וואָס דער פֿראַנצייזישער וואַריאַנט איז דורכ- געדרונגען מיט רעליגיעזער סימבאָליק, איז דער איטאַליענישער רעאַליסטיש און וועלטלעך. אַט די וועזנטלעכע סתּיות האָבן אין אַ געוויסער מאָס באַשטימט דעם כאַראַקטער פֿון די ביכער וועגן בבאָן וואָס זענען געשאַפֿן געוואָרן אין פֿאַרשידענע שפּראַכן. דער שוועט פֿון דעם **בבא-בוך** האָט אין יעדער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור דורכגעמאַכט אַ באַזונדערע אינערלעכע אַנטוויקלונג. ער האָט זיך געענדערט אין הספּם מיט די געשיכטלעכע פּראָצעסן וואָס זענען פֿאַרגעקומען אין דעם לעבן פֿון יעדן געגעבענעם פֿאַלק. יעדע עפֿאַכע האָט צוגעגעבן איר אַראַמאַט און גייע טעמאַ- טישע ליניעס. בבאָן גופּא קאָן מען מיט רעכט צורעכענען צו די „וועלט-גע- שטאַלטן“ אין דער ליטעראַטור. נישט קוקנדיק אויף די מעטאַמאָרפֿאָזעס וואָס ער האָט דורכגעמאַכט אין פֿאַרשידענע נאַציאָנאַלע ליטעראַטורן, האָט ער פֿאַרהיט זיין טיפּישע באַדייטונג.

וועגן וואַנדערנדיקע מאַטיוון אין דער וועלט-ליטעראַטור און וועגן דער באַדייטונג פֿון די אַזוי גערופֿענע „עפֿאַכאַלע געשטאַלטן“ האָט זינער צייט אַ סך געשריבן י. נוסיןאָוו. נישט קוקנדיק אויף אַ געוויסער סכעמאַטישקייט פֿון זינע אַרבעטן, זענען אין זיי פֿאַראַן פֿיל אינטערעסאַנטע באַטראַכטונגען און ליטעראַ- טור-היסטאָרישע אַנאַלאָגיעס.

י. נוסיןאָווס פֿאַרדינסטן אין געביט פֿון דער ליטעראַטור-וויסנשאַפֿט האָט פּאָזיטיוו אַפּגעשאַצט דער געלערנטער פ. נ. בערקאָוו אין זיין פֿאַרטראַג „דער צושטייער פֿון די מיוזחדיקע סלאָוון ביים פֿונאַנדעראַרבעטן די אַזוי גערופֿענע וועלטגעשטאַלטן“, וואָס ער האָט געלייענט אויף דעם זעקסטן צוואַמענפֿאַר פֿון די סלאָוויסטן (פּראָג 1968).

דאָס אַנטשטיין פֿון ווערק אויף אינטערנאַציאָנאַלע וואַנדערנדיקע מאַטיוון און טעמעס איז קודם-פֿל אַ באַווייז, אַז די נאַציאָנאַלע ליטעראַטור האָט דער- גרייכט אַ באַשטימטן גראַד פֿון ריפּקייט און איז בכוח אַנצוהייבן אַ דיאַלאָג מיט אַנדערע נאַציאָנאַלע קולטורן. אין אַסימילירן און אַרײַנונעבן אין דער אייגענער סביבה פֿרעמדע קולטורווערטן קומט צום אויסדרוק די שאַפֿערישע אייגנאַרטיקייט און די פֿאַרוואַרצלטקייט אין אייגענע נאַציאָנאַלע טראַדיציעס.

איבערדיכטנדיק דעם **בבא-בוך** האָט אליהו בחור באַרייכערט אונדזער לי- טעראַטור מיט איינעם פֿון די פּאָפּולערסטע ווערק אין דער דעמאָלטיקער אייראַ-

פעישער ליטעראטור. נישט נאָר דעם שטאַף און די טעמע, אויך די פֿאַרעם, ריט־מיק און רייד־מעלאָדיק האָט ער אַנטליען ביי דער איטאַליענישער ליטעראַטור.

די גאַנצקייט פֿון אַ ליטעראַריש־קינסטלעריש ווערק ווערט באַשטימט נישט בלויז דורך זײַן איינהייטלעכער סוושעטישער ליניע, נאָר אויך דורך דער באַ־ציונג פֿון דעם שרייבער צו דעם שטאַף, מיט וועלכן ער אָפּערירט. אליהו בחור איז נישט געווען קיין פּאַסיווער איבערדערציילער פֿון די אויסטערלישע געשיכ־טעס וועגן בבא פֿון אַנטאַנאַ. אין יעדער סטאַנצע פֿילט מען בחוש זײַן צוגאַנג צו די מענטשן און צו די געשעענישן, וואָס ער שילדערט. פֿון די קורצע רעפּליקעס, בילדער און פֿאַרגלייכן, מיט וועלכע ער נייגט זיך פֿון צײַט צו צײַט אָפּ פֿון דער אַלגעמיינער סוושעטישער ליניע, קוקט ער אַרויס ווי אַ טיפּישער רענעסאַנס־קינסטלער, ביי וועלכן דאָס ערנסטע האָט זיך געפּאַרט מיט שפּאַס, דער אַבער־גלויבן איז געגאַנגען האַנט ביי האַנט מיט לעסטערונג.

אליהו בחור האָט איינגעהילט זײַן ווערק אין אַזאַ שפּראַכלעכן לבוש, אַז זײַנע לייענערס אָדער צוהערערס, וואָס האָבן דעמאָלט אין תּוֹך זיך אויסגעלעבט רעליגיעז, האָבן נישט געפֿילט ווי ער פֿירט זײ פּאַמעלעך אַרויס פֿון די שמאַלע און טונקעלע געטאַגאַסן אין אַ פֿרעמדער און ווײַט נישט הייליקער וועלט. זײ האָבן זיך אויך גלייך נישט אָנגעשטויסן אין זײַן לעסטערנדיקן און פֿאַרשייטן געלעכ־טער, וועלכן ער האָט קונציק פֿאַרדעקט מיט אַ שלייער פֿון מוסר. און עס איז זייער סימפּטאָמאַטיש וואָס גראַד אַט דאָס ווערק פֿון אליהו בחור האָט אַזוי אויס־גענומען ביי די ייִדישע פֿאַלקסמאַסן, אַז זײ האָבן עס פֿאַרוואַנדלט אין אַ באַבע־מעשה; גראַד אַט דאָס פֿאַרשייטע ווערק האָט גערייצט און באַפֿרוכפּערט די שאַ־פֿערישע פּאַנטאַזיע בײַ אַ גרויסער צאָל אַנאַנימע אויטאָרן פֿון די אויסטערלישע „באַבע־מעשיות“.

פֿאַראַן מערקווערדיקע אַנאַלאָגיעס אין דער געשיכטלעכער מעטאַמאָרפּאַזע פֿון דעם רוסישן און ייִדישן בבא־וואַריאַנט. ביידע זענען איינצײטיק אַנטשטאַנען. און פֿאַר ביידע האָט געדינט ווי אַ מוסטער די איטאַליענישע ווערסיע. אויך זייער פֿאַלקלאָריאַציע פֿאַלט זיך כראַנאַלאָגיש צונויף. די ערשטע אויסגאַבעס פֿון דער „בבא־מעשה“ באַווייזן זיך אין פּעריאָד ווען עס הייבן אָן דערשיינען די באַרימ־טע רוסישע לובאַק־ביכעלעך, אין וועלכע סױווערן זייער ברייט אויסגענוצט עפּי־זאָדן און מאַטיוון פֿון דעם בבא־בוך. עס באַווייזן זיך ספּעציעלע איבערשרייבערס, וואָס פֿאַרשפּרייטן די „באַבע־מעשיות“ אין פֿאַרשידענע האַנטשריפֿטלעכע ווער־סיעס.

די „בבא־מעשה“ איז אין אַכצנטן יאָרהונדערט אַזוי אַרײַנגעדונגען אין רוסישן פֿאַלקלאָר, אַז מ. וו. לאַמאַנאַסאָו האָט זי אין זײַן „ריטאַריקאַ“ אָפּילו אַנגערופֿן „ראַסיסקאַיאַ סקאַזקאַ“ — אַ רוסישע מעשה.

בבא דאנטווא

היישט דש בוך איין הוסש נ

טרעכט • מן קענט וואל

אליה בחורש נ

מעכט :

איז ווארדן

נדרוקט

צו

אייזנה אין דער שטאט • אוב

אליה המיחבר איז נאך

דש סרט :

שערבלאט פון בבא-בוך

נישט פֿאַראַן קיין איין באַדייטנדיקער רוסישער שרייבער פֿון גינצנטן יאָר-
הונדערט, אין וועמענס ווערק די געשיכטעס וועגן בבאן זאָלן אַזוי אַדער אַנדערש
נישט באַקומען קיין אַפּקלאַנג. א. נ. ראַדישטשעוו שרייבט אַפֿילו אַן אַ גאַנצע
פּאַעמע „באָואַ“. וועגן דער פּאַפּולאַריטעט פֿון די בבא-געשיכטעס אין רוסישן
פּאַלקלאָר זאָגט עדות פּושקינס באַרימט ליד „אַ חלום“:

О прелести таинственных ночей,
Когда в чепце, в старинном одеянье,
Она, духов молитвой уклоня,
С усердием перекрестит меня
И шопотом рассказывать мне станет
О мертвецах, о подвигах Бовы...
От ужаса не шелохнул: бывало,
Едва дыша, прижмусь под одеяло,
Не чувствуя ни ног, ни головы.

מעשיות וועגן בבאן זענען נאָך היינט צו טאָג פֿאַרשפּרייט אין דעם אוק-
ראַינישן, וויסרוסישן, בוריאַטישן פֿאַלקלאָר און אין דעם פֿאַלקלאָר פֿון אַנדערע
פֿעלקער. אין דער סאַוועטישער פֿאַלקלאַריסטיק זענען באַקאַנט זעכצן רוסישע
וואַריאַנטן פֿון דער בבא-מעשה, וואָס זענען פֿאַרשריבן פֿאַר די לעצטע דרייסיק
יאָר.

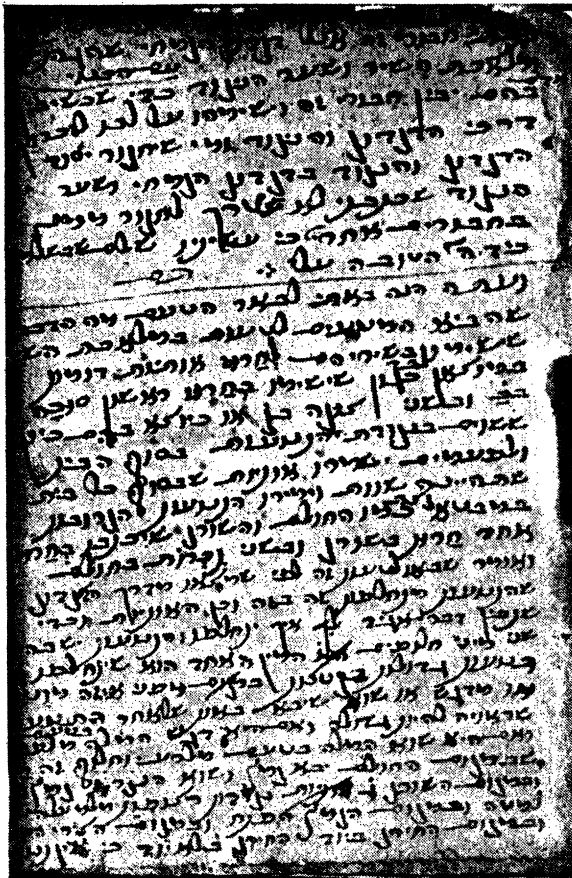
די ייִדישע בבא-מעשיות האָבן באַשטימט נישט אויסגעמיטן די איינפֿלוסן פֿון
דעם סלאַווישן פֿאַלקלאָר. די טעמע איז שוין אָבער אויסער די ראַמען פֿון אונדזער
היינטיקער גאַטיץ. עס איז אַפֿשר נאָך פּדאָי צו פֿאַרצייכענען, אַז אין דער אויס-
גאַבע פֿון דער בבא-מעשה אין ווילנע, 1824, הייסט שוין דער מחבר נישט אליהו
בחור אַשפּנזי, נאָר עליאַס גיעמיץ.

צו די ווערסיעס פֿון דעם בבא-בוך, וואָס זענען זיינער צייט אַנטשטאַנען
לויט דעם איטאַליענישן וואַריאַנט, ווערט חוץ דער רוסישער און ייִדישער, אויך
פֿאַררעכנט די רומענישע. אין דער צייט אָבער וואָס די וויסרוסישע, פֿון וועל-
כער עס איז אַנטשטאַנען דער רוסישער וואַריאַנט, איז אַן אוממיטלדיקער פּראַ-
דוקט פֿון דער ווענעציאַנער רעדאַקציע און די ייִדישע — פֿון דער טאַסקאַנער,
איז די רומענישע אַן איבערזעצונג פֿון דעם ייִדישן נוסח.

אויף דעם שער-בלאַט פֿון דער רומענישער אויסגאַבע פֿון 1881 איז אַנגע-
וויזן, אַז די איבערזעצונג האָט געמאַכט אַ געוויסער מ. עזיאל.

צי איז עס צופֿעליק נישט מיכל עזיאל, וואָס האָט אין דער זעלביקער צייט
רעדאַקטירט אין בוקאַרעשט דאָס ייִדישע וואַכנבלאַט היועץ און וועלכער האָט
מיט עטלעכע יאָר פֿריער געגרינדעט די ערשטע ייִדישע טעגלעכע צייטונג אין
רומעניע דער ייִדישער טעלעגראַף.

מיט איבער דרייסיק יאָר צוריק, גרייטנדיק אָן אַרבעט אין דעם סעמינאַר פֿאַר ליטעראַטור ביים טשערנאָוויצער ייִדישן שולפֿאַראַיין, האָב איך געהאַלטן אין די הענט אַט די רומענישע איבערזעצונג. וועדליק עס געדענקט זיך, איז גע- בליבן אָן איינדרוק, אַז מ. עויאל איז קיין גאַר גרויסער רומענישער סטיליסט נישט געווען. אליהו בחורס וועלשיזמען (איטאַליענישע ווערטער) זענען אים גאַנץ גוט צו ניץ געקומען. ער האָט זיך אויך באַנוצט מיט די ייִדישיזמען, וואָס האָבן זיך שוין אין יענער צײַט איינגעבירגערט אין דער שפּראַך פֿון די רומעניש רעדנדיקע ייִדן.

אַ זײַטל אויס אליהו לעוויטאָס אייגנענסיקן מצנוסקריפט

אויפן זכרון אבער טאר מען זיך נישט פארלאזן.

א טעמע פאר זיך איז די מעטאמארפאזע פון אליהו בחורס בבא-בוך צו „בבא-מעשה“. מע האט די דערשיינונג ביי אונדז נישט געפארשט. אפגעקומען איז מען דערמיט, וואס מע האט באשטימט, אז דאס איז נישט מער ווי א פאר-גרייזטער איבערדרוק פון דעם אלטן ראמאן, אין וועלכן מע האט אומבאהאלפן „איבערגעפירט די סטאנצעס אין פראסט-פשוטער פראזע“.

דער פראצעס איז אבער פארגעקומען נישט אזוי איינפאך, ווי מע האט זיך עס פארגעשטעלט. נישט נאר דאס בבא-בוך, — די באדייטנדיקסטע ווערק פון דער אלטידישער ליטעראטור, ווי דער יוסףפון (ערשטע אויסגאבע 1546), מעשה-בוך (1602) א"א האבן דורכגעמאכט אן ענלעכע טראנספארמאציע. דאס אלץ איז געווען פארבונדן מיט א פראצעס, וואס האט זיך אָנגעהויבן אין דער צווייטער העלפט פון XVIII י"ה, ווען די ליטעראטור האט גענומען אפגיין פון אלטע שאב-לאַנען און זיך א קער געטאן מער צו דעם רעאלן לעבן און צו דער לעבעדיקער ריידישפראך. די לעקסיק און דער סטיל פון דער פריערדיקער ליטעראטור איז פאר דעם לייענער פון יענער צייט שוין געווען פארעלטערט און אומפארשטענד-לעך, האט מען אויך פאר די באליבטע און פאפולערע ווערק פון דער אלטער ליטעראטור געמוזט שאפן א נייעם שפראכלעכן לבוש. דאס, אגב, האבן שוין זייער צייט באשטעטיקט אליין די אלטע אַנאַנימע דרוקערס און פאקטרעגערס. אויף דעם שער-בלאט פון איינעם פון די ערשטע אויסגאבעס פון דער בבא-מעשה לייענען מיר:

„בבא-מעשה דיזי שיינע מעשה פון בבא האבן מיר געדרוקט אויף עש ני. עש איז פיר איין לענגשטי צייט גדרוקט גווארן אבער עש איז שוין לאנג פאר ביי. אויך איז עש פרייר גדרוקט גווארן אין איין שווער לשון און ניט איטלכר האט קאנין פאר שטיין. דרום האבן מיר עש איבר גשטעלט אז עש זאל קאנין לייגן איין יעדן פון דעם גמיון. אויך האבן מיר עס גדרוקט אויף שיינה אותיות און שייך פאפיר און שיינה טיגט. אז איין יעדן זאל דר צו לופן געשווינד.“

אין זיין נייער טראנספארמאציע האט דאס אלטע ווערק אָנגעהויבן אויף סיני צו לעבן. אין משך פון דעם XIX י"ה און אין אָנהייב XX י"ה איז עס נאך גע-ווען איינס פון די פארשפרייטסטע אין געלייענטע ביכער. די ביבליאגראפן פאר-צייכענען פערציק פארשיידענע אויפלאגעס.

מיט דער צייט האט זיך געענדערט נישט נאר די פארעם און די שפראך פון דעם ווערק. אומבאמערקטערהייט האבן אהין אָנגעהויבן זיך אַרײַנשמוגלען עלע-מענטן פון דעם נייעם שטייגער און פאלקלאר. עס האבן אויך פאסירט פארקערטע דערשיינונגען, ווען די העלדן פון דעם אלטן בבא-בוך זענען געווארן אַפטע און גאַנץ היימישע געסט אין מינדלעכע פאלקס-מעשיות און לעגענדעס.

די „טעריכטע ביכער“

דאָס געביט פֿון פֿאַרשן די געשיכטע פֿון דער אַלטיידישער ליטעראַטור געפֿינט זיך בײַ אונדז נאָך אין די קינדער־וויקעלעך. די ערשטע סינטעטישע אַרבעטן האָבן כּמעט מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק געשאַפֿן מאַקס עריק און ישׂראל צינגבערג. דער פֿאַרדינסט פֿון ביידע געלערנטע באַשטייט קודם־פֿל אין דעם וואָס זיי זענען געווען די ערשטע וועלכע האָבן, יעדער אויף זײַן אופֿן, אַנגעמערקט דעם אַלגע־מיינעם אַנטוויקלונגס־וועג פֿון דער ליטעראַטור און באַהאַנדלט איר כאַראַקטער און באַטייט. ביז היינט צו טאָג אָבער האָבן מיר נישט קיין אויספֿירלעכע מאַנאָ־גראַפֿישע אויספֿאַרשונגען וועגן די וויכטיקסטע שאַפֿערס פֿון דער אַלטיידישער לי־טעראַטור. עס קומען נישט צו קיין וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעטן וועגן דער אַנטשטייונג און אַנטוויקלונג פֿון די זשאַנערס, סטילן, פֿאַרמען, וואָס זענען געווען אין איר גילטיק. די ייִדישע ליטעראַטור, צום בײַשפּיל, איז געווען פֿון די ערשטע, נאָך דער איטאַליענישער, וואָס האָט זיך באַנוצט מיט דער סטאַנצע־פֿאַרעם. פֿונקט ווי אין אַלע ליטעראַטורן פֿון אייראָפע, האָבן אויך אין דער ייִדישער ליטעראַטור פֿון דעם מיטל־עלטער קורסירט אַלטע, טראַדיציאָנעלע געשטאַלטן. אויבנאויפֿיק קאָן זיך דאַכטן, אַז די שרײַבערס האָבן נישט געשאַפֿן קיין נײַע סוזשעטן, נאָר איבערגע־דיכטעט אַלטע טעמעס און מאַטיוון. אין דער אמתן אָבער זענען זיי געווען גע־טרייע אַבסערוואַטאָרן פֿון זייער צײַט. אויסגוצנדיק אין זייערע ווערק בילדער, פֿאַרגלייכן, מעטאָפֿאָרן און עפּיטעטן פֿון דעם רעאַלן לעבן, האָבן זיי די אַלטע סוזשעטן פֿאַרוואַנדלט אין ליטעראַרישע און היסטאָרישע דאַקומענטן פֿון דער עפֿאַכע, אין וועלכער זיי האָבן געלעבט און געווירקט.

די אַלטיידישע ליטעראַטור איז נישט געווען אינהייטלעך און אויך נישט איינמאַניק. עס זענען אין איר פֿאַרגעקומען שטרײַטן צווישן פֿאַרשיידענע ריכטונגען און סטילן. דער אָנהענגער און פֿאַרשפּרייטער פֿון דעם מעשׂה־בוך (1602) יעקב בן־אַברהם פֿון מעזשריטש, למשל, איז שאַרף אַרויסגעטראָטן קעגן די משלים פֿון דעם קו־בוך, קעגן דימירד פֿון בערן, מײַנסטער הילדעבראַנט און אַנדערע ווערק. ער האָט געהאַלטן, אַז עס איז אין זיי פֿאַראַן נישט מער ווי „ווערליך אייטל שמוץ...“ אויך דער פֿאַרפֿאַסער פֿון דעם (זײַנער צײַט) זייער פֿאַרשפּרייטן

לב טוב (1620) יצחק בן-אליקום פֿון פּוּיוֹן האָט געהאַלטן, אַז: „די זעלביקע ביי-
 כער זענען אייטל שיבושים“. אַפֿילו דער אייראָפּעיִש געבילדעטער קאַרנעליאַ
 (ישראל) אַדלקינד (אַנהייב 16טן י"ה), וואָס האָט, ווי ער אַליין דערציילט, אַ סך
 יאַרן זיך פֿאַרנומען מיט דרוקן און פֿאַרשפּרייטן וועלטלעכע ביכער, איז אויף דער
 עלטער פֿרום געוואָרן, און פּדי אויסצוקויפֿן זיינע יוגנטונג (חטאת נעורים), האָט
 ער באַשטימט צו דרוקן נאָר אַזעלכע ספֿרים וואָס קאַנען, לויט זײַן מײַן, פֿאַרגעסן
 מאַכן די „טעריכטע“ (נאַרישע) ווערק, ווי דיטריד פֿון בערן, פֿון דעם שײַנעם
 גליק א"א. צו דעם צוועק האָט ער אַפֿילו געפרוּווט צוצײַען דעם לעצטן טרובאַדור
 פֿון דער ייִדישער שפּילמאַן-דיכטונג אליהו בחור.

אין די פֿאַרווערטער צו די אַלטע אויסגאַבעס — און עס איז כּמעט נישט
 פֿאַראַן קיין איין בוך פֿון יענער צײַט, וואָס זאָל גישט האָבן קיין ספּעציעלע
 הקדמה פֿון דעם מחבר אָדער פֿון דעם אַרויסגעבער, — איז פֿאַראַן אַ רײַכער
 מאַטעריאַל, לויט וועלכן מע קאָן שאַפֿן אַ קלאַר בילד וועגן די אידעישע שטרייטן,
 וואָס זענען פֿאַרגעקומען אין דער אַלטייִדישער ליטעראַטור. באַזונדערס אינטע-
 רעסאַנט און באַלערנדיק זענען די מאַטעריאַלן אַרום דער שפּראַך-פּאַלעמיק, וואָס
 איז אין יענע צײַטן פֿאַרגעקומען.

עס האָבן זיך דעמאָלט געפֿונען אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז אין עבריי-
 טייַטש דאַרף מען שרײַבן נאָר די „טעריכטע“ ביכער. פּילאַסאָפּישע, רעליגיעזע,
 עטישע ווערק דאַרפֿן געשאַפֿן ווערן אויסשליסלעך אין לשון-קודש, און עס איז אַ
 לעסטערונג, האָבן זיי געטענהט, צו באַנוצן זיך מיטן לשון פֿון דעם פּראַסטן
 המון פֿאַר אַזעלכע ביכער.

קעגן דער דיסקרימינאַציע פֿון דער פֿאַלקסשפּראַך זענען אַרויסגעטראָטן אַ
 סך אַנגעזעענע שרײַבערס און געלערנטע. אין זײַער פֿאַרטיידיקן „דאָס לשון פֿון
 דעם געמײנעם מאַן“ האָבן זיי געמאַכט אינטערעסאַנטע קולטור-היסטאָרישע
 אַנאַלאָגיעס וועגן דער ראַלע פֿון דער פֿאַלקסשפּראַך אין דער ייִדישער געשיכטע.
 כאַראַקטעריסטיש אין דעם פרט איז די אַרויסטרעטונג פֿון דעם אַמסטער-
 דאַמער רב משה פֿראַנקפֿורטער, מחבר פֿון דעם אייגנאַרטיקן בוך נפשׁ יהודה.
 אין דעם פֿאַרוואָרט צו זײַן ייִדישער איבערזעצונג פֿון יצחק אַבואַבס מנורת
 המאזר טרעט ער שאַרף אַרויס קעגן די וואָס האַלטן, „דאָס עס נישט רעכט גע-
 טאָן ווערט, דאָס מען זעלבע ספֿרים אין לשון אַשכּנז שרײַבט“.

„נאָך איין גרעסער זאָך, — דערווידערט דאַרטן מ. פֿראַנקפֿורטער, — וויל
 איך זיי אַנווייזן, דאָס איינסט אַלע אונדזערע ספֿרים, די האַרבסטע און שווער-
 סטע זײַן צו לערנען, זיי גאָר ווייניק אין לשון-הקודש געמאַכט געוואָרן, נײַערט
 אין דעם פֿאַרוואָרט צו זײַן ייִדישער איבערזעצונג פֿון יצחק אַבואַבס מנורת
 ירושלמי איז אין דאָס לשון, וואָס מאַנען, ווייבער, קינדער אין ישראל גערעדט
 האָבן און נישט אין לשון-קודש; אויך אונדזער גמרא, וועלכע געהייסן ווערט

תלמוד-בבלי, איז גאָר פֿיל דערײַנען, וואָס קיין לשון-הקודש איז. דער מדרש איז גאָר פֿיל דאָס קיין לשון-הקודש איז, גנייערט איז דאָס לשון ווי דער געמיינער מאַן אין די לענדער גערעדט האָט, וווּ דער ספֿר געמאַכט איז; דער תרגום יהונתן און ירושלמי, וווּ פֿיל סודות דרינען שטייען, איז געמאַכט אין געמיינ לשון, דאָס איטלעכער זאָל קענען פֿאַרשטיין; דער זוהר איז איין ספֿר קדוש ונורא מאוד, וועלכעס אייטל סודות התורה איז — איז געמאַכט ניט אין לשון הקודש, גנייערט אין דעם לשון, וואָס מען אין דאָס לאַנד פֿון בבל גערעדט האָט, און דעסגלייכן פֿיל מער ספֿרים" (אויסלייג מאָדערניזירט).

איינע פֿון די כאַראַקטעריסטישע שטריכן פֿון די „טעריכטע ביכער“ איז זייער אידענטישקייט מיט דעם בעל-פה־פֿאַלקסשאַפֿן. די גרענעצן צווישן דעם פֿאַלק-לאָר און דער שריפֿטלעכער ליטעראַטור זענען דעמאָלט נאָך נישט געווען אזוי שטרענג, ווי אין דער מאָדערנער צײַט. די אַלטע אויטאָרן פֿלעגן אין אַ נישט-געענדערטער פֿאַרעם אַרײַנוועבן אין זייערע ביכער גאַנצע פֿאַלקס-כראַניקעס, לידער, מעשיות, לעגענדעס. עס איז פֿאַראַן אויך אַ פֿאַרקערטע דערשיינונג, ווען גאַנצע ווערק, וואָס זענען אַ פֿראַדוקט פֿון אינדיווידועלן שאַפֿן, דרינגען אַרײַן אין פֿאַלקלאָר. דאָס איז, מעגלעך, איינע פֿון די סיבות וואָס אַ גרויסער טייל פֿון דער אַלטער ליטעראַטור איז דערגאַנגען צו אונדז אַנאַנים.

אין אַט דער, אזוי צו זאָגן, אַרגאַנישער באַהעפֿטונג פֿון דעם מינדלעכן און שריפֿטלעכן שאַפֿן באַשטייט די היסטאָרישע מעלה פֿון דער וועלטלעכער ליטע-ראַטור אין דער ייִדישער שפראַך. מיר קאָנען אַ דאַנק איר זיך שאַפֿן אַ מער-ווייניקער רעאַלע פֿאַרשטעלונג פֿון דעם ייִדישן לעבן אין יענער צײַט. ייִדיש האָט שוין דעמאָלט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף דער אויסבילדונג פֿון דעם גניסטיקן לעבן פֿונעם פֿאַלק. די מחיצה צווישן עברייִטישט און לשון-קודש איז נישט געווען אַזאַ גרויסע, ווי צווישן דעם לאַטיין און די „וולגאַרע“ פֿאַלקס-שפראַכן בײַ די אייראָפּעיִשע פֿעלקער. פֿאַרקערט, ביידע שפראַכן און ליטעראַ-טורן האָבן זיך קעגנזײַטיק באַפֿרוכפּערט. מע קאָן צונויפֿשטעלן אַ ריכטן לעקסיקאָן פֿון אויטאָרן, וואָס האָבן געשאַפֿן דעם סטיל און כאַראַקטער פֿון ביידע ליטע-ראַטורן.

„איינע און די זעלביקע טעמעס, — האָט געשריבן י. צינבערג, — מאַכן דורך פֿאַראַלעל די זעלביקע גילגול־מחילות הן אין דער העברעיִשער ליטעראַטור, הן אין דער ייִדישער, פֿון מדרש צו פּיוט, פֿון פּיוט צו וועלטלעכן עפֿאָס...“

די פֿראַזעאַלאָגיע אין די העברעיִשע ווערק פֿון יענער צײַט איז שטאַרק באַווירקט פֿון דער לעבעדיקער ריידישפראַך. דאָס האָט געבראַכט צום אויפֿ-קום פֿון אַ ספּעציפֿישן סטיל אין דער העברעיִשער ליטעראַטור. דעם גניסט פֿון עברייִטישט פֿילט מען, למשל, זייער בולט אין סינטאַקס פֿון יהודה חסידס (גע-שטאַרבן 1217) ספֿר חסידים: „כשבא אדם ללכת“, „ומצד אחר באים לו מעות“. אַט

אליעזר פאדריאטשיק

דער סטיל האָט שוין היינט צו טאָג הינטער זיך אַ געשיכטע פֿון איבער זיבן הונדערט יאָר, אָנהייבנדיק פֿון יהודה חסיד ביז מענדעלע מוכר-ספֿרים און ש. י. עגנון. אויך אין מענדעלעס און אין עגנונס העברעיִש הערט זיך דער עכאַ פֿון ייִדיש: „וכל הקהל תמהים אנה באה הצדקה“, „שיש לו הרבה מעט ממנו“, „ולא היה עוזב להכות אותו“, „ולקח את הפֿאַטשיילע והלך לו“.

אין דער אַלטיידישער ליטעראַטור געפֿינען זיך שוין די שפורן פֿון געוויסע טענדענצן און סטילן פֿאַר דער מאָדערנער ליטעראַטור. פֿון איר האָט י. ל. פרץ געשעפט סאַציאַלע און עטישע מאַטיוון פֿאַר זײַנע פֿאַלקסטימלעכע געשיכטעס און מעשה־לעך. אַן די פֿאַנטאַסטישע „העכער פֿון דער ערד“־דערציילונגען פֿון דעם מעשה־בוך וועלן מיר זיך מסתמא קיין מאָל גישט דערשלאַגן צו די קוואַלן פֿון דעם נסתרים געדאַכט. עס איז באַשטימט גישט קיין צופֿאַל וואָס דער נסתרים האָט אָנגערופֿן איינס פֿון זײַנע ווערק: „בבא־מעשה, אָדער די מעשה פֿון די מלכים“. צי איז אין דעם פֿאַקט גישט פֿאַראַן קיין רמז ווי אזוי צו לייון די „רע־טענישן“ פֿון דעם נסתרים טעמעס און סטיל אין דעם ערשטן פֿעריאָד פֿון זײַן שאַפֿן?

אויך דער דיכטער איציק מאַנגער האָט גישט איין מאָל אַליין אָנגעוויזן אויף זײַנע ווייטע ליטעראַרישע אַבות. אין דעם סאַנעט „וועגן זיך“ שרייבט ער צווישן אַנדערן:

און אַט בין איך דאָס אייניקל פֿון אונדזערע אַלטע נאָרן:
רב אייזיק וואַליך ווירמייסן און רב שלמה פֿון פֿראַגן.

ביים פֿאַרשן די פֿאַרשיידענע אַספעקטן פֿון דער מאָדערנער ייִדישער ליטע־ראַטור זענען אונדזערע געלערנטע כּמעט ווי גישט דערגאַנגען ווייטער פֿון דער השפּלה און דעם חסידיוּם. די זוימען פֿון אירע ריכטונגען, סטילן, זשאַנערס זענען אָבער שוין דאָך פֿאַרזייט געוואָרן אין די פֿריערדיקע תקופֿות. אַ גרינטלעכע און אַלזײטיקע אויספֿאַרשונג פֿון דעם אַלעמען וועט אויף אַ סך פֿאַרברייטערן דעם היסטאָרישן פֿאַן און פֿאַרטיפֿערן דעם אינהאַלט און באַטייט פֿון דער מאָדערנער ליטעראַטור. שוין אָפּגעערעדט דערפֿון וואָס די אַלטיידישע ליטעראַטור האָט גישט נאָר אַ היסטאָריש־און דערקענטעניש־ווערט. מע באַדאַרף נאָר אַריבערשפּרייזן געוויסע שפּראַכלעכע באַריערן, פּדי געפֿינען אין איר אויך ווערק פֿון אַ לאַנג־דויערנדיקן ווערט.

מאַמע-לשון

דער אופֿן ווי מען האָט אָנגערופֿן די ייִדישע שפּראַך אין פֿאַרשיידענע פע־ריאָדן פֿון איר געשיכטע איז פֿאַר זיך אַליין אינטערעסאַנט און באַלערנדיק. דער ערשטער נאָמען וואָס מען האָט איר געגעבן איז געווען „לשון־אַשכּנז“. מיר טרעפֿן אים שוין בײַ רש״י, באַגעגענען אים אויך אין דעם עלטסטן באַקאַנטן כתב־יד פֿון דער ערויך (1290). די אַראַמעישע ווערטער ווערן אין דעם דאָזיקן גלאַסאַר אויסגעטייטשט אויף אַלט־פֿראַנצייזיש און אויף „לשון־אַשכּנז“. אויך אין דעם ווערטערבוך שֵׁפֶה ברורה פֿון גתן האַנאווער (פּראָג 1660) רעדט זיך וועגן „לשון אַשכּנז המורגל בלשוננו“.

אַ געוויסע צײַט האָט מען טאַקע אין דער שפּראַכפֿאַרשונג אָנגעהויבן דעם ייִחוס־בריוו פֿון ייִדיש מיט רש״י. די מאַדערנע פֿאַרשערס האָבן אָבער דער־וויזן, אַז די געשיכטע פֿון ייִדיש הייבט זיך אָן אַ סך פֿריער, פֿון סוף נײַנטן יאָר־הונדערט (מ. ווינרײַך, ג. זיסקינד, ל. פֿוקס א״א).

אין רעזולטאַט פֿון באַשטימטע היסטאָרישע געשעענישן האָט זיך פֿאַרברײַטערט די געאָגראַפֿיע פֿון ייִדיש און זי האָט אַריבערגעשפּרייזט די גרענעצן פֿון דײַטשלאַנד (אַשכּנז). ייִדישע צענטערס זענען אויפֿגעקומען אין ווענעציע און פּראָג, אַמסטערדאַם און קראָקע. און הגם מען האָט נאָך ווייטער פֿאַרגעזעצט רופֿן ייִדיש „לשון־אַשכּנז“, האָט עס אָבער שוין נישט געהאַט קיין רײַן געאָגראַפֿישן באַטייט. איינצײטיק מיטן אַלטן נאָמען האָט מען אָנגעהויבן רופֿן ייִדיש אויך מיטן נאָמען „עברייִטיש“. אין דער הקדמה צו דער ייִדישער איבערזע־צונג פֿונעם ספֿר דניאל (באַזעל 1557) לײענען מיר: „אין טײַטש אויס דעם עברי האָב איך עש גיברויכט“. דערביי דאַרף מען געדענקען, אַז מיטן וואָרט „טײַטש“ האָט מען נישט שטענדיק אין זײַנען געהאַט דײַטש. אין יענע ווייטע יאָרן זענען אַנטשטאַנען אַ סך איבערזעצונגען פֿון העברעיִש (עברי). געוויינטלעך פֿלעגט מען די ווערק דרוקן פֿאַראַלעל אין בײַדע שפּראַכן — אין עברי און אין טײַטש. אַ גרויסער טײל פֿון זײ זענען נישט געווען קײן איבערזעצונגען אין הײַנטיקן זין פֿון וואָרט. דעם טעקסט פֿון אַריגינאַל פֿלעגט מען מערסטנס פֿאַרברײַטערן, קאָמענטירן, טײַטשן. מען פֿלעגט אויך אַרײַנפֿירן אַנאַלאָגיעס פֿון אַנדערע ווערק

אָדער בכלל נייע סוועטן און מאַטיוון אין גניסט פֿון דער צייט ווען דאָס ווערק איז דערשינען. פֿון אַט דעם אייגנארטיקן זיווג, זעט אויס, איז אויך געבוירן געוואָרן דער כאַראַקטעריסטישער נאָמען „עברי־טייטש“, מחזור עם פירוש לשון הקודש ועם פירוש לשון אַשכּנז הנקרא עברי־טייטש“, איז אַנגעוויזן אויפֿן שער־בלאָט פֿון אַן אַלטן מחזור.

מיט דעם באַגריף „עברי־טייטש“ האָט זיך אויך באַנוצט אַ טייל נישט־ייִדישע געלערנטע־הומאַניסטן. יאָהאַן בוקסטאָרף (1564—1629), למשל, האָט אַפֿילו אַג־גערופֿן זײַן באַרימטע אַרבעט וועגן ייִדיש: „לעקציעס צום באַנוצן און פּראַקטי־צירן העברעיִש־טייטש“.

אין זעכצנטן און זיבעצנטן י״ה איז דער פּראָצענט העברעיִזמען אין ייִדיש געווען זייער גרויס. אויך די פֿרעמדשפּראַכיקע עלעמענטן (גערמאַנישע, ראַמאַ־נישע) האָבן שוין דעמאָלט באַקומען אַן אייגענעם קלאַנג און טאָן. די דייַטשי־שע געלערנטע פֿון יענער צייט האָבן געהאַלטן, אַז דאָס איז אַ רעזולטאַט פֿון די העברעיִשע איינפֿלוסן.

דער געלערנטער י. ק. וואַגענזיל האָט אַנגעוויזן: „מיט קיין שום אַנדערער שפּראַך זענען זיך ייִדן נישט אַזוי לעסטערלעך באַגאַנגען ווי מיט אונדזער דייַטש. זיי האָבן אים צוגעגעבן אַ פֿרעמדן טאָן און קלאַנג — אויסגעטראַכט נייע אומבאַקאַנטע ווערטער און אויך זייער אַ סך העברעיִשע ווערטער און רעדנסאַרטן אַרייַנגעמישט אין דייַטש. דייַטש האָט באַקומען בײַ זיי אַזאַ אויסזען, אַז ווער עס הערט זיי רייִדן אין דער שפּראַך גלייבט אַז זיי רייִדן נישט אַנדערש ווי אין אַ רייַנעם העברעיִש“...

מיטן נאָמען „ייִדיש“ באַגעגענען מיר זיך צום ערשטן מאל אין איינעם פֿון די באַדייַטנדיקסטע ווערק פֿון דער אַלטייִדישער ליטעראַטור, אין דעם מלכים־בוך (אַוגוסבורג 1543). עס איז ממש צו באַוונדערן דעם איינפֿאַל בײַ דעם אַלטן אַנאַנימען מחבר. ער שטעלט אַוועק דעם נאָמען „ייִדיש“ אין זײַן מלכים־בוך פּונקט אין אַזאַ אַרט, וווּ עס קומט פֿאַר דער ערשטער, אַזוי צו זאָגן, ריב לשונות אין דער ייִדישער געשיכטע.

איבערדיכטנדיק דעם באַרימטן דיאַלאָג (מלכים ב' יח), וואָס קומט פֿאַר צווישן די פֿירערס פֿון אַלטן יהודה מיטן פֿאַרשטייער פֿון אשור, ווען זיי בעטן זיך בײַ אים ער זאָל רייִדן צו זיי אין אַ שפּראַך וואָס דער המון פֿאַרשטייט נישט, דערווידערט דער לעצטער און זאָגט, אַז ער רעדט ספּעציעל אין דער „פֿאַלקס־שפּראַך“, דאָס פֿאַלק זאָל פֿאַרשטיין און וויסן, וואָס פֿאַר אַן אומגליק זײַנע פֿי־רערס ברענגען אויף אים. און דער אויטאָר, פֿון זײַן זײַט, באַמערקט דערבײַ: „ערשט רעט ער בישײַדלעך ייִדיש מיט העלער שטים“.

בײַ דעם אַנאַנימען אויטאָר איז מסתמא דער נאָמען ייִדיש אַנטשטאַנען לויט דער אַסאַציאַציע מיט דעם אַלטן ביבלישן וואָרט „יהודית“. צווישן ביידע ווער־

טער איז פֿאַראַן נישט נאָר אַ געוויסע האַמאָפֿאַנעטישע ענלעכקייט, עס איז בײַ זײ פֿאַראַן אויך אַ געמײנזאַמער זין און באַטײַט. אין דער אַשפּנוישער הברה, ווע- מעס אורוויגעלע עס איז געווען דאָס אַלטע פּנען (די ספֿרדישע הברה איז אַנט- שטאַנען אין גלות-בבל), הערט זיך דאָס וואָרט יהודית ווי „יודיש“, ווען דער פּונקט איז אויף דער לינקער זײַט פֿון דעם אות שׁ.

אין תּנך ווערט אין ערגעץ נישט דערמאָנט דער נאָמען פֿון דער שפּראַך, מיט וועלכער עס האָבן זיך באַנוצט די אַלטע ישראלים. רש"י און דער רמב"ן, קאָמענטירנדיק אייניקע ערטער פֿון תּנך (בראשית מ"ה, כב, ישעיה יט, י"ח), האָבן זײער שפּראַך אָנגערופֿן לשון-כּנען. די באַצײכענונג לשון-עברי באַגע- גענען מיר ערשט אין דער משנה (גיטין ט"ח, ידים ה'ד), אין מדרש (בראשית רבה מ"ב). דאָקעגן ווערט דאָס וואָרט „יהודית“ דערמאָנט דרײַ מאל אין תּנך (מלכים ב, י"ח, ישעיה ל"ו, נחמיה י"ג) און יעדעס מאל ווי די שפּראַך פֿון די ברייטע פֿאַלקסמאַסן, אין קעגנזאָץ צו דער, מיט וועלכער עס באַנוצט זיך דער פֿאַרמעגלעכער שיכט. דער אָנאַנימער אויטאָר פֿון מלכים-בוך האָט זיך אַנדערש נישט געקאַנט פֿאַרשטעלן, אַז כּדי דאָס פּשוטע פֿאַלק וואָס לעבט שוין איצט בײַ דעם טײַך רײן, זאָל אויך פֿאַרשטיין, באַדאַרף אַפֿילו דער אַלטער פֿאַלקן-פֿירער פֿון אשור רײדן „בישידלעך יודיש מיט העלער שטים“.

חוץ די דערמאָנטע נעמען, האָט מען זיך אויך באַנוצט מיטן נאָמען „טײַטש“, מערסטנס „יודיש-טײַטש“. און אזוי ווי אין משך פֿון דורות איז די יודישע פֿרוי געווען אַ געטרייע קענערין פֿון דעם בוך אין יודיש, האָט מען נישט נאָר די שפּראַך, נאָר אַפֿילו די ספּעציעלע שריפֿט, אין וועלכן די יודישע ביכער פֿלעגן געדרוקט ווערן, אָנגערופֿן „ווייבערטיטש-שריפֿט“.

דער ערשטער וואָס האָט די יודישע שפּראַך אָנגערופֿן פּשוט, היימיש און צערטלעך מאַמע-לשון, איז געווען אַן איינפֿאַכער מענטש פֿון פֿאַלק, אָדער ווי ער אַליין רופֿט זיך, אַ „לאַנטן-מאַן“ פֿון דעם דרום-דייטשן יישובּ הערגערס-הויזן, אַהרון בן-שמואל.

מעגלעך אַז דאָס פֿאַלק האָט לאַנג שוין זיך באַנוצט מיט דעם אויסדרוק. אַהרון פֿון הערגערסהויזן איז אָבער געווען דער ערשטער, וואָס האָט דערפֿילט זײַן פּאַעטישן חן און טיפֿן מײַן. ביז אים האָט קײנער דעם אויסדרוק אויפֿן פּאַפּיר נישט אַרױסגעבראַכט. זײַן בײַאַגראַפֿיע איז אונדז אומבאַקאַנט. פֿון דעם פֿאַרוואָרט צו זײַן אייגנאַרטיק ביכעלע ליבליכע תּפֿילה אודר גרעפֿטיגה ארטצי- נײַא פּאַר גוף און נשמה (פֿירט 1709) איז צו זען, אַז ער איז זײער פֿרי געבליבן אַ יתום און האָט זײַן גאַנץ לעבן געליטן „פֿון דלות, צרות און ווידערווערדיקייט“. אַ שטיקל טרייסט אין זײַן שווער לעבן האָט ער געפֿונען נאָר אין די „ליבליכה ספֿרים אין דער מוטער-לשון“.

דער נאָמען פֿון זיין אייגענעם ספֿר גיט נישט גענוי איבער זיין אמתן טאָן און כאַראַקטער. נישט קיין תפילות אין געוויינטלעכן זין פֿון וואָרט האָבן מיר דאָ, נאָר פֿאַרביטערטע מאַנאָלאָגן „פֿון איין לאַנטש־מאַן דער קיין למדן איו“, פֿון „איין משרת“, אָדער „פֿון איין אַרעם פּילצל“ (מידל), פֿאַר וועלכע אַהרון פֿון הערגערסהויון האָט געוואָלט ברענגען „א גרעפֿטיגה אַרטצנייא פֿאַר גוף און נשמה“.

ליבליכה תפילה, פירט(?) תסח (1709)

אויפֿן שער-בלאַט פֿון זײַן ספֿר האָט ער געשריבן:

ליבע ברידר

קופֿט דיוה

ליבליכה תפילה

אודר גרעפֿטיגה

ארטצנייא

פֿאַר גוף און נשמה

דיא ניט אין זאָלכס טײַטשן דרוקן גיוועזן איז ווײַל דיא וועלט שטייט און לאָזט אײַער ווייב און קינדער פֿלייסיק דאַרינען לייאנן; זאָ ווערדן איר גוף און נשמה רעכט ערקוויקן; דען דיוז ליכט ווערט ליכטן אין אײַערם הערצן; זאָ בלט אלו דיא קינדער איבר לייאנן ווערן זאָ ווערן גלייך אָך ור שטין אירה תפילות דאָ; ווערן זיא גניסן עולם-הזה און עולם-הבא וכן יהי רצון.

פֿון אַ רײַן ליטעראַריש-עסטעטישן שטאַנדפּונקט איז אַפֿשר אַהרן פֿון הער-גערסהויונס „גרעפֿטיגה ארטצנייא“ נישט אָנגעשריבן מיט אַ שטאַרקער קינסט-לערישער קראַפֿט. מיר זענען אָבער מוחל דעם אויטאָר זײַנע קינסטלערישע אומ-באַהאַלפֿנקייטן און באַוווּנדערן דעם טיף עטישן געפֿיל און די גרויסע מיסיע, וואָס ער האָט אויף זיך גענומען, און געמלעך: העלפֿן דעם מענטשן, „דעם שוואַכן משרת און אַרעמען פֿילצל“, אין זײַן „מוטער-לשון“.

אַהרן פֿון הערגערסהויון טרעט אַרויס פֿאַר אַ ראַדיקאַלער רעפֿאָרעם אין דער דערצײונג פֿון יונגן דור. דעם קינדס האַרץ, דערקלערט ער אין דער הקדמה צו זײַן ספֿר, איז ווי אַ נײַ, נאָך נישט באַשריבן בוך. אויב מען וועט אין אים אַרײַנג-שרײַבן גוטע און קלוגע זאַכן, אין אַ קלאַרער און פֿאַרשטענדלעכער שפּראַך, וועט פֿון אים אַרויסוואַקסן אַ גוטער און קלוגער מענטש. „דרום — מאַכט ער אַן אויספֿיר, — זאָל מען מיט דעם קינד לערנען אין דעם מוטער-לשון“.

און פֿדי אויפֿצוהייבן דאָס חשיבות פֿון מוטער-לשון, האָט ער זײַן בוך אָפֿ-געדרוקט אין דעם שריפֿט, מיט וועלכן מען פֿלעגט דרוקן נאָר העברעיִשע ספֿרים. זײַן בוך, אָגב, איז געווען דאָס ערשטע אין ייִדיש, וואָס איז געדרוקט נישט אין דעם ווייבערטייטש-שריפֿט, נאָר אין דעם קוואַדראַט-שריפֿט.

אַהרן בן-שמואל פֿון הערגערסהויון האָט געהאַט מיט זײַן בוך נוצן און „גרויס שלום צו ברינגען“. זײַנע מחשבות און דרייסטקייט צו דרוקן זײַן בוך אין „כתב אשור“, אין דעם שריפֿט וואָס מען האָט אין יענער צײַט דערלויבט דרוקן נאָר העברעיִשע ספֿרים, האָט אָבער אַרויסגערופֿן אַ שטאַרקן גרימצאָרן בײַ די „תקײִם“ און „למדנים“. מען האָט אים, און זײַן בוך, אַרײַנגעלייגט אין חרם. זײַן נאָמען וואַלט מסתמא אין גאַנצן פֿאַרגעסן געוואָרן, ווען מען וואַלט צופֿעליק, אין 1830, נישט געפֿונען זײַן בוך באַהאַלטן אויף אַ בוידעם פֿון אַן אַלטער שול אין הערגערסהויון.

דער „יידיש־טייטשען רייד־ און שרייב־אַרט“

1

איינציטיק מיטן אינטערעס צו העברעיש איז ביי אַ טייל אייראָפּעיִשע גע־ לערנטע אויפֿגעקומען אויך דער אינטערעס צו ייִדיש. דאָס ערשטע ווערק פֿון אַ נישט־ייִדישן געלערנטן וועגן העברעיש איז געווען יאָהאַן רייכלינס „רודימענטאַ העבראַיקאַ“, דערשינען אין 1506. די ערשטע צו אונדז דערגאַנגענע געדרוקטע „אַנווייזונגען ווי צו לייענען און שרייבן ייִדיש־טייטש“ זענען דערשינען אין 1514. געשאַפֿן האָט זיי י. רייכלינס אַ נאַענטער פֿריינד און מיטאַרבעטער — יאָהאַן בעשענשטיין (1472—1532).

אַזוי אַרום האָט די ייִדיש־פֿאַרשונג שוין היינט צו טאָג הינטער זיך אַ גע־ שיכטע פֿון איבער פֿיר הונדערט פֿופֿציק יאָר. פֿאַר דער צייט זענען געשאַפֿן גע־ וואָרן אַ סך באַדייטנדיקע ווערק. אין אויסבילדן די וויסנשאַפֿט וועגן דער ייִדי־ שער שפּראַך און ליטעראַטור האָבן אַנטייל גענומען אַנגעזעענע הומאַניסטן. איינער פֿון די גרעסטע אייראָפּעיִשע געלערנטע העברעיִסטן יאָהאַן בוקסטאַרף (1564—1629) איז אויך דער אויטאָר פֿון דער ערשטער גרינטלעכער אַרבעט וועגן ייִדיש. אין זײַן פֿונדאַמענטאַל לאַטייניש ווערק „גראַמאַטישער אוצר פֿון דער הייליקער העברעיִשער שפּראַך“ (באַזעל 1609) איז פֿאַראַן אַ ספּעציעלע בײַ־ לאַגע אונטערן נאָמען „לעקציעס צום באַנוצן און פּראַקטיצירן העברעיִש־טייטש“. עס ווערן אין זיי באַהאַנדלט פֿראַגעס פֿון ייִדישער פֿאַנעטיק, אויסלייג און וואָרטבילדונג. פֿאַראַן דאָרט אויך אַ ספּעציעלע ביבליאָגראַפֿיע פֿון צוואַנציק ביכער און אַ קורצע כרעסטאָמאַטיע פֿון דער אַלטער ייִדישער ליטעראַטור. י. בוקסטאַרפֿס אַרבעט איז זייער אַ וויכטיקער קולטור־היסטאָרישער דאָקו־ מענט וועגן דער געשיכטע פֿון ייִדיש. שוין ביז צו דעם אויפֿקום פֿון דער קלאַ־ סיק ווערן אַנגעמערקט דריי באַדייטנדיקע פעריאָדן אין דער אַנטוויקלונג־געשיכ־ טע פֿון דער ייִדישער שפּראַך: אַלטייִדיש (ציט זײַן ייִחוס פֿון די סאַמע אַנהייבן ביזן יאָר 1500), אין וועלכן די פֿרעמדע מקורים זענען נאָך נישט ענד־ גילטיק אַסימילירט געוואָרן. מע האָט דעמאָלט געפּראָוועט נאָך אויפֿן דײַטישן אופֿן די „ברײליפֿט“ און נישט אויפֿן העברעיִשן אַ „חתונה“; מיטל־ייִדיש (1500—

(1700), פֿאַר וועלכן עס איז כאַראַקטעריסטיש דאָס באַנוצן זיך מיט מער העב־רעזומען און אין וועלכן דער סלאַווישער עלעמענט האָט אַנגעהויבן וועגן זיך דײַטלעך לאָזן הערן; בײַדײַש (XVIII — אַנהײב XIX י״ה), ווען די שפּראַך האָט זיך ענדגילטיק אויסגעפֿאַרמירט און באַקומען אויך איר בולטע דיאַלעקטישע פֿונאַנדערטיילונג. י. בוקסטאָרף האָט אין זײַן אַרבעט פֿאַרפֿיקסירט אייניקע אייגנטימלעכע שטריכן פֿון דעם מיטל־ײַדיש. אויב פֿאַרגלייכן זײַנע גראַמאַטישע פֿללים מיט די, וואָס זענען געמאַכט געוואָרן ביז אים, קאָן מען זען די אַנטוויק־לונג וואָס ײַדיש האָט פֿאַר דער צײַט דורכגעמאַכט. אין אַלטיײַדיש, אַ שטייגער, באַגעגענען מיר קאַפּאַ און נישט קאַפּ, ווייבאַ (ווייב), קינדאַ (קינד), שפּײַזאַ (שפּײַז) אד״גל. אין מיטל־ײַדיש איז דער אַלף בײַם סוף וואָרט שוין נישט פֿאַראַן. י. בוקסטאָרף פֿאַרצײכנט אים נאָר נאָך אַ וואַקאַל (דיאַ זײַאַ).

די גראַמאַטיקער פֿון XVI י״ה (פּאָל פֿאַגיוס און דער אויטאָר פֿון די פֿללים, װײַאַ מען טײַטש לײענען און שרײַבן זאַל" — ספֿר מדות, 1543) ווייזן אָן, אַז ווען דער אַלף שטייט בײַם סוף וואָרט, װאַ טוט עז ניקש דען עש מאַכט דער גישריפֿט אַ צירונג. דאָס איז אָבער נישט נאָר געווען איינפֿאַך אַ צירונג, עס איז גיכער אַן עדות וועגן השפּעות פֿון די די שכנותדיקע אייראָפּעיִשע שפּראַכן, און קודם־כֿל פֿון דײַטש און פֿראַנצײזיש.

שוין אליהו בחור (1469—1549) האָט אין זײַן בוך תּשבי אַנגעוויזן, אַז אין ײַדיש זענען פֿאַראַן אַ סך פֿראַנצײזישע ווערטער, וואָס אייניקע האַלטן, אַז זײ שטאַמען פֿון העברעיִש.

וועגן דעם אַז, וויכטיק און בולט איז די פֿראַנצײזישע פֿאַרב פֿון דער ײַדיש־טײַטשער קאָנסטרוקציע, האָט אין דער מאַדערנער צײַט אויך אַנגעוויזן י. מ. יאַסט (1793—1860) אין זײַן אַרטיקל: „ײַדיש־טײַטש" (אין דער גרובער־ענצײ־קלאַפּעדיע פֿאַר וויסנשאַפֿט און קונסט, 1859).

יאהאַן בוקסטאָרף, ווען ער באַהאַנדלט די פֿאַרמען פֿון דער ײַדישער רײד־שפּראַך, באַמערקט ער שוין אויך, אַז דער ײַדישער וואָרט־אוצר באַשטייט, חוץ פֿון אייגענער וואָרטשאַפֿונג, העברעיִשע, דײַטשישע מאַרפֿעמעס און ווערטער, אויך פֿון קענטיקע ראַמאַנישע וואַרצלען (בענטשן, דאוונען, לײענען א״אַ). י. בוקסטאָרף איז אויך געווען דער ערשטער וואָס האָט אַנגעטײַט אויף דעם שוין דעמאָלט אַרײַנדרינגענדיקן סלאַווישן עלעמענט אין דער ײַדישער שפּראַך. ער האָט אויפֿגעכאַפּט אַפֿילו דעם „ענק", אַנשטאַט „אײַך" אין פּוילישן ײַדיש.

דער גרויסער באַטײַט פֿון י. בוקסטאָרפֿס פֿילאָלאָגישע אויספֿירן באַשטייט אין דעם וואָס ער האָט זײ געבויט נישט בלויז לויט דער ליטעראַרישער בוכ־שפּראַך, נאָר אויך אויפֿן סמך פֿונעם לעבעדיקן פֿאַלקס־לשון, אָדער, ווי ער דריקט זיך אַליין אויס, — „אײַך האָב באַאַבאַכטעט זײער רײדן". און אַן אַבסערוואַטאָר איז ער געווען זײער אַ גוטער. וועגן דעם זאָגן עדות די פֿײַנע שפּראַכלעכע אייגנ־

טימלעכקייטן, וואָס ער האָט פֿאַרפֿיקסירט. עס איז אויך אינטערעסאַנט דער פֿאַלגנדיקער אויספֿיר, וואָס ער האָט שוין דעמאָלט, סוף XVI — אָנהייב XVII י"ה געמאַכט: „דאָס דייטשע לשון, — שרייבט ער, — איז ביי זיי קיין מאָל נישט ריין, זייער אַפֿט מישן זיי אַריין העברעיִשע ווערטער, סיי אין שרייבן, סיי אין ריידן און אַט אַזוי לערנען זיי ריידן זייערע קינדער“. ער באַמערקט דערבײַ: זיי „האַלטן זיך אַזוי פֿעסט בײַ דער העברעיִשער ווענדונג, אַז זיי פֿאַרטונקלען די דייטשע ווענדונג...“

אין אַן אַנדער אָרט שרייבט ער, אַז „זיי פֿאַרדאַרבן העברעיִשע צײַטווערטער“ און בייגן זיי אויפֿן דייטשישן שטייגער (געגנבעט, באַגנבעט אד"גל). מיט דעם „פֿאַרטונקלען דייטשע ווענדונגען“ און „פֿאַרדאַרבן העברעיִשע צײַטווערטער“ הייבט זיך אַן דער אייגנאַרטיקער שפּאַרערישער וועג פֿון ייִדיש צו זײַן אייגענער, זעלבשטענדיקער שפּראַכלעכער עקסיסטענץ. און יאָהאַן בוקס-טאַרף איז אַן אויטאָריטעטער גבית־עדות וועגן די ווייטע היסטאָרישע אָנהייבן פֿון אַט דעם פּראָצעס.

אינעם אַריינפֿיר צו זײַן אַרבעט שטריכט י. בוקסטאַרף אונטער די נוצן וואָס ייִדיש קאָן ברענגען, באַזונדערס בײַם דערלערנען די העברעיִשע שפּראַך. ער דערמאַנט אויך וועגן דער באַזונדערער שריפֿט פֿון די אין ייִדיש געדרוקטע ביכער.

ווי באַוווּסט, זענען חוץ אין דעם פֿירקאַנטיקן שריפֿט, אָדער „כתב אשור“, ווי מע פֿלעגט אים אַ מאָל רופֿן, געדרוקט געוואָרן ייִדישע ביכער אויך אין פֿאַר-שיידענע אַנדערע שריפֿטן. אין רש"י-כתב, מעשיט־אָדער מאַשקעט-כתב, וועלש-כתב א"א. אין אייניקע קוואַלן ווערן אויך אַנגעוויזן אויף „מועלאַק-כתב, כתב צרפֿתי“, „כתב ספרדי“ — שריפֿטן וואָס זענען ביז היינט נישט אויסגעפֿאַרשט געוואָרן. שוין אָפּגערעדט פֿון דעם גאַר אוראַלטן העברעיִשן כתב (כתב עברי).

דער שריפֿט אין וועלכן מע פֿלעגט דרוקן די ייִדישע ביכער, האָט מען אויך גערופֿן „וויבערטייטש-שריפֿט“, ווייל אין אים זענען מערסטן טייל געדרוקט געוואָרן ביכער פֿאַר „וויבער און מיידן“, פֿאַר „בעלי־בתים און בחורים אלי ביידין“. ביזן XIX י"ה האָט מען ייִדישע ביכער אין דעם פֿירקאַנטיקן שריפֿט נישט געדרוקט. און ווען אין דעם דרום־דייטשישן שטעטלע הערגערסהויזען האָט זיך געפֿונען אַ געוויסער אהרן בן שמואל, וואָס האָט אין 1709 געוואָגט אָפּצודרוקן זײַנע „ליבליכה תפֿילה אודר גרעפֿטיקה ארטצנייא פֿאַר גוף און נשמה“ אין דעם קוואַדראַטן שריפֿט, האָט מען אויף אים אַרויפֿגעלייגט אַ חרם.

י. בוקסטאַרף באַהאַנדלט נישט די פּראָבלעם פֿון דעם ייִדישן שריפֿט. ער קאַנסטאַטירט בלויז דעם פֿאַקט, אַז די ביכער אין דער ייִדישער שפּראַך זענען נישט געדרוקט אין דעם „ביבל־שריפֿט“ און זענען פֿאַר נישט־ייִדן שווער צו לייזענען. „אין די ביכער אָבער, — גיט ער צו, — זענען פֿאַראַן אַ סך סודות,

וואָס קאָנען וואָרפֿן אַ העלע שײַן אויף דער ײִדישער געשיכטע. דערפֿאַר, ראָט ער, לוינט זיך אויך אויסצולערנען די שפּראַך און דעם שרײַט.

מיר האָבן שוין פֿריער אָנגעוווּן, אַז י. בוקסטאַרף פֿאַרצײכנט אויך די בײַ-כער מיט וועלכע ער האָט זיך באַנוצט. דאָס איז בכלל די ערשטע רשימה פֿון ײִדישע געדרוקטע ביכער, און פֿון איר הייבט זיך אין תּוֹך אַן די געשיכטע פֿון דער ײִדישער ביבליאָגראַפֿיע.

אין דער רשימה זענען אײַנגעשלאָסן פּראָזאַישע און פּאַראַפּראָזיסטישע איבער-זעצונגען פֿון ביבלישע ביכער, רעליגיעזע ביכער און מוסר־ליטעראַטור, ווער-טערביכער, שײַנע ליטעראַטור, פֿאַלקלאָריסטישע און עטנאָגראַפֿישע ווערק. י. בוקסטאַרף האָט פֿאַרצײכנט ײִדישע אַריגינעלע ווערק אָדער איבערזעצונגען פֿון דער העברעישער ליטעראַטור.

עס איז מערקווערדיק וואָס אין זײַן רשימה איז נישט פֿאַראַן קײַן אײַן איבערזעצונג פֿון דער אײראָפּעישער, אָדער קאַנקרעט דײַטשישער ליטעראַטור, הגם אַזעלכע איבערזעצונגען זענען אין יענער צײַט זײער פֿאַרשפּרײט געווען אין דער ײִדישער סביבה (אַרטום-ראַמאַן, דײַטריך פֿון בערו, מײַסטער הילדעבראַנט, כּכאַ-בוך א״א). י. בוקסטאַרפֿס קנאַפע ביבליאָגראַפֿישע פֿאַרצײכענונג שפּיגלט אין אַ געוויסער מאָס אָפּ די פֿאַרשײדענע ריכטונגען און זשאַנערס פֿון דער דעמאָלטיקער ײִדישער ליטעראַטור.

2

יאָהאַן קריסטאָף וואַגענזײל (1633—1705), אײַנער פֿון די באַדײַטנדיקסטע און אויטאָריטעטע געלערנטע פֿון XVII י״ה, איז געווען פֿאַר דער נישט־ײִדישער וועלט דער קאַלאַמבוס פֿון דער ײִדישער ליטעראַטור. ביז אים האָבן אָנגעזעענע אײראָפּעישע פֿאַרשערס, ווי יאָהאַן בעשענשטיין און פּאַול פֿאַגיוס, סעבאַסטיאַן מײַסטער און יאָהאַן בוקסטאַרף, דער עיקר זיך באַשעפֿטיקט מיט די פּראַבלעמען פֿון דער ײִדישער פּילאָלאָגיע. י. וואַגענזײל איז געווען דער ערשטער וועלט־געלערנטער, וואָס האָט גרינטלעך געפֿאַרשט אויך דעם ײִדישן פֿאַלקלאָר און די ײִדישע ליטעראַטור. ס׳איז מערקווערדיק, ווי אַזוי י. וואַגענזײל האָט מיט קרוב דרײַ הונדערט יאָר צוריק אָפּגעשאַצט דעם באַטײַט פֿון דער ײִדישער ליטעראַטור:

„...אין דעם דאָזיקן דיאַלעקט, — האָט ער געשריבן, — זענען געדרוקט פּײַל געשיכטע־ביכער, וואָס באַשטייען סײַ פֿון וואָרע, סײַ פֿון אויסגעדײַכטע דער-צײלונגען; זײ פֿאַרמאַגן אין זיך, באַזונדערס די לעצטע, אַ מערקווערדיקן חן. די ײִדן זענען אין אַלע צײַטן געווען מײַסטערס... אין לעגענדעס, אַלעגאָריעס, רע-טענישן און באַלערנדיקע משלים. דאָס איז צו זען נישט נאָר פֿון דער גמרא, נאָר שוין אין דעם תּנך גוּפּא. עס איז נישטאַ קײַן בעסער מיטל אָפּצוטרייבן די זאַרגן,

שווערע געדאנקען און טרויעריקייטן, ווי מיט די יידיש־טייטשע ביכער: זיי גייען איין אזוי גוט, אז מע קאן זיי אזוי גרינג נישט פארגעסן..."

י. וואגענזייל האט געשאפן א סך ווערק וועגן געשיכטע און רעכט, פילאָ-לאַגיע און פֿאָלקלאָר. כמעט אין אלע זיינע ווערק ברענגט ער ביישפילן און אנאָ-לאַגיעס פֿון דער יידישער ליטעראַטור. אין זײַן גרויסן בוך וועגן די מיזרחדיקע שפראַכן "Sota" (1674) באַהאַנדלט ער אויך אייניקע ווערק פֿון דער יידישער ליטעראַטור; ער גיט דאָרטן זייער אַ גינסטיקע אָפּשאַצונג דער ערשטער שריפֿט־שטעלערין אין דער יידישער שפראַך, רבקה טיקטינער (געשטאָרבן אַרום 1550), און ברענגט אויסצוגן פֿון איר בוך מינקת רבקה, כאַטש צו די פראַבלעמען וואָס ווערן אין דעם בוך באַהאַנדלט האָט עס נישט קיין שייכות.

באַרימט אין זײַן בוך: בעלערונג דער יידיש־פּיטישען רייד־און שרייב־אַרט... (קעניגסבערג, 1699). חוץ אַ „באַריכט, ווי דאָס יידיש־טייטש צו לעזן“, ברענגט דאָרט י. וואַגענזייל זייער אַ רייכן אויסוואַל פֿון דער אַלטער יידישער ליטעראַטור. דער גרעסטער טייל ווערק, וואָס זענען איינגעשלאָסן אין דער אַנטאָלאָגיע, זענען פֿאַראַלעל מיט דעם יידישן טעקסט אויך אָפּגעדרוקט אין אַ לאַטיינישער טראַנסקריפציע.

די אַנטאָלאָגיע עפֿנט זיך מיט אייניקע מוסטערן פֿון דעם יידישן פֿאַלק־לאָר, „איך מאַך, — שרייבט וואַגענזייל, — דעם אָנהייב מיט דריי לידער, וואָס יידישע מענער און פֿרויען זינגען מיט גרויס געשריי, בעת זיי לאָזן זיך ווילגיין און ווען זיי זענען זיך משמח. דער עיקר געשעט עס אין דעם יום־טוב פסח..."

די יידישע וואַריאַנטן פֿון די לידער „אחד מי יודע“ און „חד־גדיא“, וועלכע עס ברענגט דאָרט י. וואַגענזייל, זענען באַזונדערס אינטערעסאַנט. ענלעכע לידער אויף אַזעלכע מאַטיוון זענען געווען פֿאַרשפרייט אין דעם פֿאַלקלאָר פֿון אלע אייראָפּעיִשע פֿעלקער. ביז היינט איז די פֿאַרגלייכנדיקע ליטעראַטור־פֿאַרשונג נישט אין שטאַנד פֿעסטצושטעלן, וווּ עס זענען אַזעלכע לידער צום ערשטן מאל אַנטשטאַנען. לויט לעאָפּאָלד צונץ (1794—1886) איז דאָס העברעיִשע ליד „אחד מי יודע“ איינגעשלאָסן געוואָרן אין דער פּסחדיקער הגדה ערשט אין דער צוויי־טער העלפֿט פֿון XVI י"ה. י. וואַגענזייל האָט פֿאַראַלעל מיט דעם יידישן וואָ-ריאַנט פֿון „אחד מי יודע“ („איינש דאָש ווייש איד“) אָפּגעדרוקט אין דער לאַ-טיינישער שפראַך אַן ענלעכן טרינקליד, וואָס עס פֿלעגן זינגען מאַנאַכן. מיגלעך אַז ער האָט מיט דעם געוואַלט אַנטײַטן אויף דעם אורקוואַל פֿון אַט דעם מאַטיוו. אויך וועגן דעם צווייטן ליד „איינ ציקליין, איין ציקליין“ (חד־גדיא — איין ציגעלע) זענען פֿאַראַן פֿאַרשיידענע השערות: אויב דער דייטשישער פֿאַלקלאָריסט ג. ראַכאַלץ באַשטעטיקט, אַז די זייער פֿאַרשפרייטע חד־גדיא־מאָטיוון אין דעם דייטשישן פֿאַלקלאָר זענען אויפֿגעקומען אונטער דער ווירקונג פֿון דעם יידיש־אַראַמענישן אַריגינאַל, האַלט דער באַדייטנדיקער יידישער גע-

לערנטער אַלפֿרעד לאַנדוי (1850—1936), אַז די ייִדישע וואַריאַנטן זענען אַ פֿראַדוקט פֿון דײַטשישע אײַנפֿלוסן. אין דער ערשטער געדרוקטער אויסגאַבע פֿון דער פּסח־אַגדה (פֿראַג 1526) זענען די לידער, „חד־גדיא“ און „אחד מי יודע“ נישט פֿאַראַן. אין דער פֿראַגער אויסגאַבע פֿון 1590 איז „חד־גדיא“ אַפּגעדרוקט אין אַראַמעיש און ייִדיש־טײַטש.

נאָך די פֿאַלקלאַריסטישע מוסטערן ברענגט י. וואַגענזיל צוויי גאַנצע קינסט־לערישע ווערק: די היסטאָרישע פּאַעמע פֿון אלחנן העלן מגילת ווינץ (ערשטע אויסגאַבע, 1616) און אַ ייִדישן וואַריאַנט פֿון דעם אינטערנאַציאָנאַלן אַרמוס־ראַמאַן.

אין דער ליטעראַטור־פֿאַרשונג איז לאַנג שוין אַנגענומען, אַז דער ייִדישער וואַריאַנט „אײן שײן מעשה פֿון קיניג אַרטוש הויף“ איז אַנטשטאַנען אונטערן אײַנפֿלוס פֿון דעם דײַטשישן וואַריאַנט „וויגאולא“, וואָס עס האָט געשאַפֿן ווירנט פֿאַן גראַוועבערג אין אָנהייב XIII י״ה.

בײַ דער געלעגנהייט איז אַפֿשר אינטערעסאַנט צו פֿאַרצײכענען דעם פֿאַלג־דיקן פֿאַקט: בעת מע האָט אין 1780 אַפּגעדרוקט אין דאַנציג די גרויסע זאַמ־לונג „ערצײלונגען אויס דעם העלדנאַלטער טױטשער נאַציאָנען“ האָט מען אין איר אײַנגעשלאַסן נישט גראַוועבערגס „וויגאולא“, נאָר דעם ייִדישן וואַריאַנט, וואָס י. וואַגענזיל האָט אין אַ לאַטײַנישער טראַנסקריפּציע אַפּגעדרוקט אין זײַן בעלערונג...

זײַן אַנטאָלאָגיע פֿאַרענדיקט י. וואַגענזיל מיט אַ קאַפּיטל פֿון דעם מוסר־בוך לב טוב (1620) און מיט זיבן נאָוועלן פֿון דעם באַרימטן מעשה־בוך. י. וואַגענזיל איז נישט דער ערשטער פֿון די נישט־ייִדישע געלערנטע, וואָס האָט זיך פֿאַראַינטערעסירט מיט דעם מעשה־בוך. נאָך אין יאָר 1612 איז דאָס בוך דערשינען אין אַ דײַטשישער איבערזעצונג פֿון ב. העלוויג, פֿראַפעסאָר פֿון אוניווערסיטעט אין העסען.

„ראַם מעשה־בוך, — האָט געשריבן מאַקס עריק, — איז מער ווי אַ ווערק; סײַז אַ גאַנצע ליטעראַרישע שול, און ביזן סוף XVII י״ה איז דאָס מעשה־בוך דער שפּײַכלער פֿון דער ייִדישער בעלעטריסטיק, פֿון וועלכן עס שעפֿן סײַ דאָס געדרוקטע פֿאַלקסביכל, סײַ די מינדלעכע פֿאַלקסשאַפּונג.“

דאָס מעשה־בוך איז אויך אַ וויכטיקער קוואַל פֿאַר דער קאַמפּאַראַטיווער פֿאַרשונג פֿון דעם אײראָפּעיִשן פֿאַלקלאַר. שוין דער קליינער ציקל נאָוועלן, וואָס י. וואַגענזיל האָט אַפּגעקליבן (אין דעם מעשה־בוך זענען פֿאַראַן איבער צוויי הונדערט פֿופֿציק מעשיות און דערצײלונגען), האָט אַרויסגערופֿן גרויס אינטער־רעס, מע האָט די נאָוועלן אַ סך מאַל איבערגעדריקט. בכלל האָט י. וואַגענזילס ווערק אויסגעפֿילט אַ וויכטיקע היסטאָרישע מיסיע. אין משך פֿון אײַניקע יאָר־

הונדערטער איז עס געווען דער איינציקער קוואל פאר נישט-יידישע פארשערס, וואס האבן זיך אינטערעסירט מיט דער יידישער שפראך און ליטעראטור. אין דער לעצטער אויפלאגע פון דער באקאנטער בראקהויז-ענציקלאפעדיע (1962) ווערט, צווישן אנדערן, אנגעוויזן, אז פון דער גרויסער צאל ביכער, וואס י. וואגענזייל האט געשאפן, האבן ביז היינט צו טאג א דויערנדיקן ווערט זיין בוך וועגן דער קונסט פון די מייסטער-זינגערס (1697) און די בעלערונג דער יידיש-טייטשען רייד- און שרייב-ארט, אין וועלכן י. וואגענזייל דערשיינט ווי דער אנטדעקער פון דער יידישער ליטעראטור.

3

פארשיידן זענען געווען די וועגן וואס האבן אין פארשיידענע צייטן געפירט אנגעזעענע אייראפעישע שרייבערס און געלערנטע צו פארשן די יידישע שפראך און ליטעראטור. אייניקע האבן זיך דערמיט אינטערעסירט פון א ריין וויסנשאפט-לעך-פילאלאגישן שטאנדפונקט, אנדערע פון ניגער בענטער צו באקענען זיך מיט דעם רעאלן יידישן לעבן. דאס באשעפטיקן זיך מיט יידיש איז אויך אפט מאל פארבונדן געווען מיט דעם אינטערעס צו העברעיזש. מיט יידיש האבן זיך אינטערעסירט נישט נאר שרייבערס און געלערנטע. עברי-טייטש איז, למשל, אויך אריינגעדורנגען אין דער שפראך פון די אונטער-שטע און דעקלאסירטע שיכטן פון דייטשישן פאלק. אין סעבאסטיאן בראנטס נארן-שיף (1494) איז דאס דריי-און-זעכציקסטע קאפיטל ספעציעל געווידמעט די בעטלערס. אן דער הילף פון יידיש און העברעיזש איז נישט מעגלעך צו פארשטיין די גאנצע לעקסיק פון אט דעם קאפיטל. אין דער נארן-שיף, אין פארשיידענע פיקארעסא-נאוועלעס, זענען פאראן א סך כאראקטעריסטישע שטריכן, וואס מיר געפינען אויך אין די אלטע דערציילונג-גען און לידער וועגן די יידישע אורחי-פורחי-לייט. נישט קיין אנדערער ווי מארטין לוטער האט געשריבן, אז די „ראטוועלש-שפראך שטאמט פון די יידן“. אין XIX י"ה, ווען די דייטשישע געלערנטע פרייד-ריך אווע-לאלעמאן האט זיך פארמאסטן היסטאריש אויסצופארשן „דאס דויטשע גאונערטום“ (1862—1858), איז ער צוגעטראטן צו זיין ארבעט אונטערן אייגן פלוס פון דער טעאריע. זיין פילאלאגישער טאלאנט און גרויסע ערוודיציע האבן אים געהאלפן אי-בערשפרייזן די באגרענעצטע ראמען פון דער טעאריע. „דער שטאף, — שרייבט ער, — איז אונטער די הענט אזוי ריזן גרויס זיך פונאנדערגעוואקסן, אז עס איז אוממעגלעך געווארן אים באהאנדלען לויט די פריער אנגעמערקטע פונות“. מיט דעם פארנעם און באטייט פון זיינע אויספארשונגען איז ער געווען, לויט בער באראכאוון, דער גרעסטער פארשער אויפן געביט פון יידיש-טייטשער פילאלאגיע.

אין זינע צוויי ביכער איז פאראן נישט נאָר אַן אויספירלעכע און גרינטלעכע גראַמאַטיק פֿון דער ייִדישער שפּראַך, ער באַשרייבט אויך די אַנטוויקלונגס־פֿאַזעס פֿון דער ליטעראַטור און גיט אַן אַלגעמיינעם איבערבליק וועגן די גראַמאַטישע און לעקסיקאָגראַפֿישע ווערק, אָנהייבנדיק פֿון XVI י"ה. ביים פֿאַרשן די פֿאַר־שיידענע אַספּעקטן פֿון ייִדיש מאַכט אַווע־לאַלעמאַן דורך ווייטע קולטור־היס־טאָרישע עקסקורסיעס און ברענגט דערביי אייגנאַרטיקע, אַפֿט מאַל זייער רייזיקאַלי־שע אַנאַלאָגיעס. אינטערעסאַנט איז זיין פֿאַלעמיק מיט לעאַפֿאַלד צונץ. ער שאַצט גינסטיק אַפּ דעם קוואַליפֿיצירטן אַנאַליז פֿון די לעקסישע עלעמענטן אין ייִדיש וואָס ל. צונץ מאַכט אין זיין בוך די גאַמעס־דינסטלעכע פֿאַרטרעגע דער יודן (1832, ז' 438—442).

גלייכצייטיק טרעט ער אָבער אַרויס קעגן דעם אויספֿיר, אַז ערשט אין XVI י"ה, און נאָך שטאַרקער אין די צוויי ווייטערדיקע יאָרהונדערטער האָט זיך דער דיאַלעקט ביי די יודן אויסגעבילדעט צו אַן אייגענעם, אַזוי גערופֿענעם „ייִדיש־טייטש“.

דעם אַנטשיידנדיקן באַווייז פֿון דעם הויכן עלטער פֿון דער ייִדישער שפּראַך, — דערווידערט אַווע־לאַלעמאַן, — גיט דאָס גאַנצע שפּראַכגעבוי פֿון ייִדיש־דייטש, באַזונדערס דער וואַקאַליזם און די דיפֿטאַנגען. דער ייִדישער וואַקאַליזם איז, לויט אים, אַ רעזולטאַט פֿון (באַנוצנדיק זיך מיט זיין סטיל) אַן איבערראַשנ־דיקע פֿאַראַייניקונג פֿון די דריי העברעיִשע הויפט־וואַקאַלן א, י, ו מיט דער אַלט־הויכדייטשישער פֿאַנעטיק. אין די קאַפיטלען וועגן דעם ייִדישן וואַקאַליזם שטעלט ער זיך, צווישן אַנדערן, באַזונדערס אַפּ אויף דעם שטומען אַלף. די פֿי־לאַלאַנג, האַלט ער, האָבן נישט ריכטיק באַנומען דעם היסטאָרישן באַטייט פֿון דער דערשיינונג, מחמת זיי האָבן זיך באַנוצט נאָר מיט דער שפּראַך פֿון זייער צייט, ווען דער אות האָט שוין פֿאַרלוירן זיין קדמונישע פֿונקציע. אין דער אמתן שטעלט ער מיט זיך פֿאַר אַ רודימענט פֿון פֿאַרשווונדענע שפורן פֿון אַלט־הויכ־דייטשישע איינפֿלוסן, ווען דער שטומער אַלף האָט אויסגעפֿילט אַן אוממיטלדיקע וואַקאַליזירנדיקע פֿונקציע.

אַווע־לאַלעמאַן הייבט אַן די געשיכטע פֿון ייִדיש מיט גאַנצע טויזנט יאָר פֿריער איידער ל. צונץ. אין אונטערשייד פֿון דער אַנגענומענער מיינונג ביי ייִדי־שע און נישט־ייִדישע פֿאַרשערס, זוכט ער די שפורן פֿון ייִדיש נישט בלויז אין מיטל־הויכדייטש (1100—1500), נאָר אויך אין אַלט־הויכדייטש (750—1100). „מיט אַ ווונדערלעכער איבערגעגעבנקייט און איבערראַשנדיקער פינקטלעכקייט, — שרייבט ער, — האָבן זיך אין ייִדיש פֿאַרהיט אַלט־הויכדייטשישע און אַלט־נידער־דייטשישע ווערטער, און דערמיט איז ייִדיש אויך פֿון אַ וויכטיקער באַדייטונג פֿאַר דער גערמאַניסטיק“.

אָווע-לאַלעמאַן ווייזט אויך אַן אויף אַ צווייטער, פֿאַרקערטער דערשיינונג : „נישט קיין קליינע צאָל ייִדישע ווערטער, — שרייבט ער, — האָבן זיך היימלעך געמאַכט אין דעם דײַטשישן שפּראַכבאַדן, און אַפֿט מאָל ווייזט זיך אַפֿילו אויס, אַז זיי זענען פֿון דײַטשישע וואָרצלען אַרויסגעוואַקסן“.

אָווע-לאַלעמאַן ברענגט אַ גרעסערן אויסוואַל פֿון דער אַלטער ייִדישער לי-טעראַטור, אין וועלכן ער האָט אויך אײַנגעשלאָסן איבערזעצונגען פֿון די שילד-בורגער זעלדאַמי און קורצווייליגי גישיכטן און איין ווונדערבאַרע געשיכטע פֿון אוילן שפּיגל, וואָס איז געווען געדרוקט, ווי עס איז אָנגעוויזן אויפֿן שער-בלאַט „אין דיועם יאָר, ווען דאָס ביר טײַאר וואַהר“. עס איז אינטערעסאַנט אויך צו באַמערקן, אַז די אַנטאַלאָגיע איז געדרוקט מיט פֿאַרשיידענעם ייִדישן שריפֿט (קוואַדראַטשריפֿט, רשײ-און מעשקעט-כתב) און איז אויך פֿאַרוען מיט פֿילאַ-לאַגישע און ליטעראַטור-היסטאָרישע באַמערקונגען.

פֿון אַ באַזונדערן ווערט איז דאָס ווערטערבוך, אין וועלכן עס זענען פֿאַראַן קרוב אַכט טויזנט העברעיִשע און אַראַמעישע ווערטער וואָס ווערן גענוצט אין ייִדיש.

אָווע-לאַלעמאַנס ווערק איז זייער גינסטיק אַפּגעשאַצט געוואָרן מצד פֿאַרשיי-דענע ייִדישע געלערנטע. נחום שטיף האָט וועגן אים געשריבן, אַז : „ער איז אַפֿשר דער לעצטער פֿון די מערקווערדיקע אַלטע דײַטשישע גריבלערס און ייִדיש-קענערס. ווי מע זאָל זיך נישט באַצײען צו זײַנע ריזיקאַלישע השּערות, דער-הויפּט וועגן ייִדישן וואַקאַליזם, מוז מען דאָך מיט דעם גרעסטן דרך-אַרץ באַוונד-דערן, וויפֿל דער מאַן האָט געטאַן פֿאַר דער ייִדישער גראַמאַטיק, אויף וואָס פֿאַר אַ הייך פֿון פֿילאַלאָגישער פֿאַרשונג ער האָט זיך אויפֿגעהויבן“.

פֿאַרשטייט זיך, אַז הײַנט צו טאָג זענען אַ סך פֿון אָווע-לאַלעמאַנס פֿאַראַלגע-מיינערונגען און אויספֿירן שוין פֿאַרעלטערט, אָבער דער רײַכער פֿאַקטישער מאַטעריאַל אין זײַנע צוויי ביכער וועגן ייִדיש, וועלכע באַשטייען פֿון איבער 800 זײַטן, האָט זײַן ווערט נישט פֿאַרלוירן.

4

יאָהאַן וואַלפֿגאַנג געטעס באַהאַוונטקייט אין דער העברעיִשער שפּראַך, אין דער ביבל, איז באַוואוסט. ער אַליין האָט וועגן דעם אויספֿירלעך דערציילט אין זײַן קינסטלערישער אויטאָביאָגראַפֿיע דיכטונג און וואַרהייט. פֿמעט אין גאַנצן אומ-באַקאַנט איז געטעס קענטעניש אין ייִדיש. ווייניק ווער עס ווייסט אַז ער האָט אַפֿילו אין דער יוגנט אָנגעשריבן אייניקע זאַכן אין אַט דער שפּראַך.

י. וו. געטע האָט זיך אויסגעלערנט ייִדיש נישט פֿון די ביכער, נאָר דער-עיקרשט פֿון זײַנע אוממיטלדיקע פֿאַרבינדונגען מיט ייִדן. אין דעם האָט אים אויך צוגעהאַלפֿן דער פֿראַנקפֿורטער דײַטשער דיאַלעקט וואָס האָט אין זיך פֿאַרהיט אַ

סך אידיאָמען פֿון מיטל־הויכדייטש, וועלכער האָט צום מערסטן געוורקט אויף דער אויסבילדונג פֿון דער ייִדישער שפּראַך.

נישט לײַכט האָט דער יונגער געטע געקאַנט בײַ זיך פּוועלן אַריבערצושפּרײַן די טויערן פֿון געטאַ. די שטרענגע לוטעראַגישע דערצױנג, גאַטפֿרידס כראַניק מיט די שוידערלעכע געשיכטעס וועגן דער גרויזאַמקײט פֿון די ייִדן האָט געלאָזט טיפֿע שפּורן אין זײַן פּסיכיק.

ערשט דער קאַנאַנען־עכאַ פֿון דער פֿראַנצײזישער רעוואַלוציע איז אין שטאַנד געווען צו פֿאַרטיובן דעם טרומײַטן־געשאַל וואָס האָט יעדן אַוונט דערמאַנט, אָן עס איז צײַט צו פֿאַרשליסן די טויערן פֿון געטאַ. נאָך אין 1767, ווען די ייִדן האָבן זיך געווענדט צו דער שטאַט־פֿאַרוואַלטונג פֿון פֿראַנקפֿורט מען זאָל דערלויבן די ייִדישע ייִנגלעך און מיידלעך צו שפּאַצירן אין די שכנותדיקע פּאַרקן, איז די שטאַט־פֿאַרוואַלטונג געווען אויסער זיך פֿון אַט דער חוצפּה. עס האָט געדאַרפֿט נאָך פֿיל וואַסערן דורכשווימען אין דעם טײַך מיין, ביז וואַנען מע האָט עס דערלויבט. נישט קײן אַנדערע ווי געטעס מאַמע האָט דאָן געשריבן איר זון, דעם מיניסטער פֿון ווימאַר: „אונדזער פֿראַנקפֿורט האָט פֿאַרלירן זײַן גלאַנץ, יעדער ייִד קאַן אײַצט זיצן אין שטאַטגאַרטן אויף אַ באַנק“. זי האָט נישט געוויסט אַדער נישט גע־וואַלט וויסן, די מאַדאַם קאַטאַרינאַ עליזאַבעט, אַז דאַרטן האָבן שױן געשטיפֿט לוד־וויג בערבע און היינריך היינע, וואָס וועלן אין אַ צײַט אַרום באַרימט מאַכן נישט נאָר פֿראַנקפֿורט, נאָר די גאַנצע דײַטשישע קולטור.

די ייִדישע יונגט האָט זיך שטענדיק אָן עצה געגעבן, ווען מע האָט פֿאַרשלאָסן די טויערן פֿון געטאַ. זי האָט זיך פֿאַרוויילט אויפֿן ייִדישן בית־עולם; פֿון דאַרטן פֿלעגן די יונגע־לײַט אַריבערשפּרײַנגען די גריבער און זיך אַרויסכאַפּן אויף דעם פֿישערפֿעלד וואָס האָט זיך געפֿונען אויסער דער שטאַט, לענג־אויס דעם טײַך מיין. דאָ, אויף דעם פֿישערפֿעלד, דערצײלט געטע אין דיכטונג און וואַרהײַט, פֿלעגט ער שבת זיך טרעפֿן מיט די חנעוודיקע ייִדישע מיידלעך, וועלכע האָבן גאָר נישט געהאַט דאַקעגן זיך צו באַגעגענען מיט „אַ קריסטלעכן בחור וואָס איז געווען צו זײַ אויפֿ־מערקזאַם און פֿרינדלעך“. די מעלאַנכאָלישע טענער און נישט איבעריק פֿרײלעכע אַקצענטן אין זײַער שפּראַך האָבן צוגעצויגן דעם יונגן געטע. פֿון זײַערע לידער איז ער נישט אײַן מאָל געבליבן ליגן אַ פֿאַרגאַפֿטער אין דעם שאַטן לעבן דעם טהרה־שטיבל. דער ייִדישער בית־עולם איז בכלל אים געווען באַקאַנט. דורך דעם פֿענצטער פֿון זײַן „גאַרטן־צײַמער“ אויפֿן צווייטן שטאַק פֿלעגט ער אָפֿט מאָל באַ־ווונדערן ווי די זון ווערט אונטער די מצבות פֿאַרזונקען. דער שטענדיקער אַקסן־געוויי וואָס האָט זיך אַרומגעטראָגן אַרום בית־עולם, האָט אים געשטערט גוט אײַנ־צוהערן זיך אין די מיידלשע ניגונים. האָבן זײַ אים פֿאַרבעטן אין טאַנצהױז בײַ זײַ אין גאַס. די פֿאַרשיידנפֿאַרביקע צײַכענונגען אויף די טירן פֿון די הײַזער האָבן דער גאַס צוגעגעבן אַ באַזונדערע עקזאָטישקײט. אויף אײַן טיר, למשל, איז געווען אַנגע־

מאלט א שיף, וואס ווערט געווארפן פון שטורמישע כוואליעס. געוויינט האט דארט דער סוחר אורי פֿיבוש שיף, וואס האט געבראכט זיינע סחורות פֿון יענער זייט ים. וועגן א הויז מיט אַ רויטער שילד און וועגן אַ הויז וואס אויף זיין טיר איז גע- ווען אויסגעמאלט אַ בעט, האָט געטע אַ סך געהערט. אין פֿראַנקפורט האָט מען דער- ציילט פֿאַרשיידענע וויצן וועגן מאיר-אַגשל ראָטשילד און איטשע-מאיר בעטמאַן, וועלכע פֿלעגן זיך אַמפּערן איבער אַ קונה.

בייגעקומען די ערשטע שטערונגען, פֿלעגט דער יונגער געטע שוין זיין אַן אַס- טער גאַסט אין געטאָ. בעת איינעם אַ באַזוך האָט דאָרט אויסגעבראַכן אַ מוראדיקע שרפֿה. מיט געטעס אַנטייל איז דאָס פֿייער אויסגעלאָשן געוואָרן. דער פֿאַל האָט אים פֿאַרשאַפֿט אַ סך צוטרוי ביי די מענטשן פֿון געטאָ און זיי פֿלעגן אים פֿאַרבעטן אויף זייערע שלמחות און יום-טובֿים. באַזונדערס האָט ביי אים אויסגענומען דער יום-טוב פורים, וואָס פֿלעגט געפֿייערט ווערן מיט אַ באַזונדערן פֿאַראַד.

...אונדזערע פֿראַנקפורטער יידן פֿראַווען דעם פורים און האַמאָן-פֿעסט אויף זייער אַ לוסטיקן אופֿן; זיי רעשן, עסן, טרינקען און מאַכן זיך פֿריילעך דורך פֿאַר- שידענע פֿאַרוויילונגען... זיי האָבן איינגעאַרדנט אין זייער קוואַרטאַל אַ טעאַטער.. אויך קריסטן האָבן זיך פֿאַראַינטערעסירט מיט די פֿאַרשטעלונגען און זענען גע- גאַנגען קוקן".... (י. י. שודט, ייִדישע מערקווערדיקייט, ז' 314).

אַ י. וו. געטע איז באַקאַנט געווען מיט די ייִדישע פורים-שפּילן קאַן מען איינזען פֿון דעם אַלטאַנער בוך Josif וואָס ווערט אים צוגעשריבן, און אויך פֿון דער דראַמאַטישער פֿאַעמע יוסף, וועגן וועלכער ער דערציילט אין זיין אויטאָ- ביאָגראַפֿיע.

אין דיכטונג און וואַרהייט דערציילט אויך געטע, אַז צו פֿאַרטיפֿערן זיינע קענטענישן אין פֿאַרשיידענע שפּראַכן, האָט ער אין דער יוגנט פֿאַרפֿאַסט אַ ראַמאַן אין בריוו וועגן זעקס ברידער, וועלכע זענען זיך צעפֿאַרן אין פֿאַרשיידענע שטעט און לענדער. דער עלטסטער ברודער באַשרייבט זיינע איבערלעבענישן אין אַ גוטן קלאַסישן דייַטש. דער צווייטער, וואָס שטודירט טעאַלאָגיע, באַשרייבט זיינע איינדרוקן אין לאַטיין און פֿאַרענדיקט שטענדיק מיט אַ פ. ס. אין גריכיש. דער ברודער וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט מיסחר שרייבט זיינע בריוו אין דער האַנדלס- שפּראַך ענגליש. דער פֿערטער לעבט אין פֿראַנקרייך און שרייבט פֿראַנצויזיש. דער פֿינפטער — איטאַליעניש. דעם סאַמע ייִנגסטן איז שוין קיין אַנדער שפּראַך נישט איבערגעבליבן, ווי דער ייִדיש-טייטש. באַשרייבט ער טאַקע זיין לעבן מיט אַ משונהדיקער שפּראַך. די אַנדערע ברידער קאַנען נישט לייענען און געפֿינען זיך אין אַן אומהיימלעכער און פֿאַרצווייפֿלטער לאַגע. ביי די עלטערן האָט דער קלוגער איינפֿאַל פֿון זייער מיזיניק אַרויסגערופֿן אַ גוטמוטיקן שמיכל.

נישט נאָר דער העלד פֿון זיין יוגנט-ראַמאַן, אַליין געטע האָט איין מאַל אויף אַזאַ אופֿן איבעראַשט די דייַטשישע הויכע געזעלשאַפֿט בעת ער האָט אין

אין פראָפּיל פֿון צײַטן

אַ פֿייערלעכער שטימונג אויף דער חתונה פֿון זײַן פֿעטער יאהאַן קאַספּאַר טעק-
סטאַר אים באַגריסט מיט אַ ליד אין דער ייִדיש־טייטשער שפּראַך, „וואָס האָט
עטוואָס פּאַטעטישעס אין זיך“.

חויז די געבראַכטע ביאַגראַפֿישע פּרטים איז אויך אינטערעסאַנט געטעס
אַפּשאַצונג און כאַראַקטעריסטיק פֿון דער ייִדישער שפּראַך, אין וועלכער ער האָט
אינגעזען, צווישן אַנדערע, שטריכן פֿון דעם מאַסיוון און פּאַמפּעזן מערבֿ־אײראָ-
פּעישן באַראַק.

ראַנד־באַמערקונגען

די מעשה איז אַן אייגנארטיקער זשאַנער אין דער ליטעראַטור, מיט זיין אייִגענער, ספעציפֿישער שפראַך און בילדערוועלט. אין דער מעשה איז צו מערקן אַ געוויסע קרובישאַפֿט מיט דער באַלאַדע און מיט דעם משל. מיט דער באַלאַדע פֿאַראייניקט זי דאָס פֿאַנטאַסטישע און אויסערגעוויינלעכע, מיט דעם משל — דער אַנטראַפֿאַמאַרפֿיום, דאָס באַלעבן און פֿאַרמענטשלעכן די נאַטור.

די מעשה איז דער סאַמע אוניווערסאַלער ליטעראַרישער זשאַנער, וואָס ווייסט נישט פֿון קיין אַרט, צייַט און רוים־גרענעצן. אירע העלדן זענען ס׳רוב טיפֿאַלאַך־גישע געשטאַלטן, וועמענס גענעזיס הייבט זיך אָן אין ווייטן געשיכטלעכן עבר. מעשיות האָבן געשריבן די באַדייטנדיקסטע שאַפֿערס פֿון דער וועלט־ליטעראַטור: וואַלטער און געטע, טאַלטסאַי און האַפֿמאַן, אַסקאַר וויילד און עדגאַר פֿאַן אויך אין ייִדיש איז פֿאַראַן זייער אַן אינטערעסאַנטע ליטעראַטור אין דעם זשאַנער.

וואַלטן מיר געהאַט גרינטלעכע אויספֿאַרשונגען וועגן דער אַנטשטיינג און אַנטוויקלונג פֿון די זשאַנערס און סטילן אין אונדזער ליטעראַטור, וואַלט, צום ביישפּיל, די גענעאַלאָגיע און די מקורות פֿון דעם נסתרס סטיל און טיפֿן־גאַלעריי שוין לאַנג אויפֿגעהערט צו זיין אַ רעטעניש. שוין אָפּגערעדט דערפֿון, וואָס עס וואַלט בולטער געוואָרן דאָס נאַוואַטאַרישע אין זיין שאַפֿן און דער נײַער אינהאַלט וואָס ער האָט אַרײַנגעלייגט אין דעם אויסערלעך אַלטמאַדישן אויסזען פֿון זײַנע געשטאַלטן. און עס איז גלאַט אינטערעסאַנט נאַכצופֿאַלגן די וועגן און אומוועגן וואָס עס האָבן דורכגעמאַכט, למשל, דער „שוואַרצער נײַר“ און „דאָס רײַטע ייִדעלע“ פֿון מאיר שאַצס היסטאָרישער אַלעגאָריע מעשה פֿון אַקדמות (לעצטער דרוק, פֿירט 1694), ביז זײ זענען אָנגעקומען צום נסתרס מעשיות.

דער מעשה־זשאַנער איז אַזוי אַלט, ווי אַלט עס איז די ייִדישע ליטעראַטור. „אין דריי ריכטונגען, — האָט געשריבן מאַקס עריק, — פֿאַרצײַגט זיך די ייִדישע דערציילנדיקע דיכטונג אין 16—18טן יײַה, סײַז דער ראַמאַן און פֿאַלקסבוך, די מעשה, די נאַוועלע. דער אויסגאַנגספּונקט פֿון אַזאַ קלאַסיפֿיקאַציע גיט קודם־כל דער שטאַף: דער ראַמאַן פֿון דער פֿרעמד, די מעשה פֿון תּלמוד, מדרשים,

ייִדיש־היסטאָרישע לעגענדע, די נאָוועלע — אַ קאָמבינאַציע פֿון פֿרעמדע און ייִדישע דערציילגדיקע מאַטיוון...“

דעם הויכפונקט אין דעם מעשה־זשאַנער פֿון יענער תקופֿה האָט דערגרייכט נחמן בראַצלאָווער. זײַן צושטייער אויף דעם געביט האָט געשאַפֿן די בריק, וואָס פֿאַראייניקט דאָס אַלטע און נייע מעשה־לע אין דער ליטעראַטור. בכלל האָט זיך יעדע עפֿאַכע איר מעשה־לע. דער מעשה־דיכטער איז פֿאַרבונדן מיט דעם גייסט פֿון זײַן צײַט. אים אינטערעסירט ווייניקער דער שטייגער פֿון דער צײַט, ער זוכט אין דעם רעאַלן דאָס אידעאַלע. אויב אין די דערציילונגען און נאָוועלעס פֿון דער אַלטייִדישער ליטעראַטור דערוויסן מיר זיך, ווי אַזוי דער ייִדישער מענטש האָט געלעבט אין יענער צײַט, דערציילן אונדז די מעשיות וועגן וואָס ער האָט גע־טרוימט. דעם מעשה־דיכטער האָט געשטיקט דער גרויל און די העסלעכקייטן פֿון זײַן צײַט, איז ער אַנטלאָפֿן אין דער וועלט פֿון חלומות. „און וואָס איז אַ חלום, — האָט געשריבן י. ל. פּרץ, — אַ חלום טראַכט נישט אויס. ער בינדט נאָר צו־זאַמען... שטעלט איבער, דרייט אויס; נעמען נעמט ער אַלץ פֿון לעבן... וואָס שאַדט, אויב ער פֿאַרבט אַ מאָל שענער, מאַלט פֿאַנטאַסטישער. און ווער באמת ווייסט די ריכטיקע גרענעצן צווישן חלום און לעבן? ... טייל מאָל שטעקט אינעם חלום אַזוי פֿיל לעבן, אַזוי פֿיל אמת, אַזוי פֿיל ברענעדיקע צרות און אַזאַ לע־בעדיק נחת...“

און פּרץ טאַקע איז דער וואָס האָט דערהייבן די ייִדישע מעשה צו די קינסט־לערישע הייכן פֿון דעם זשאַנער אין דער וועלט־ליטעראַטור. אויב אין די „פֿאַלקסטימלעכע געשיכטעס“ און אין „חסידיש“ האָט ער אין תּוך געשילדערט מאַטיוון פֿון דעם עבר און אין דערציילונגען און דראַמעס — סאַציאַלע און עטישע פּראָבלעמען פֿון זײַן צײַט, דערשיינט ער אין די מעשה־לעך ווי דער דיכטער פֿון דער צוקונפֿט.

אין די מעשה־לעך שילדערט י. ל. פּרץ ס׳רוב טרוימערס און זוכערס פֿון נייע וועגן, מענטשן דרייסטע און שטאַלצע, וואָס צעשטערן די צוימען פֿון די קאַג־ווענציאַנעלע לעבנס־פּרינציפּן. עס קומט זיי אויס אַ סך אויסצושטיין, נישט אַלע פֿאַרשטייען זיי. מע באַטראַכט זיי אַפֿילו פֿאַר שוואַכזיניקע און מע פֿאַרשפּאַרט זיי אין „פּליגל פֿאַר משוגעים“, „מיר ווייטער קומט פֿאַר, — שרייבט וועגן זיי פּרץ, — אַז די אַלע, וואָס מע האַלט זיי פֿאַר משוגעים... זענען נאָר נייגעריקע מענטשן, וואָס האָבן זיך ליב אַ מאָל אַראַפּצוכאַפּן פֿון טראַקט, פֿון שאַסיי און זוכן אין אַ זײַט נייע וועגן... מאַנכע זענען גאָר פֿרייע פּײַגל, איבער די לופֿטן פּלייען זיי... גאַנץ אַפֿט האָבן איך הנאה וואָס איך לעב צווישן די דרייסטע וועגזוכערס... בײַ זיי איז, ווייניקסטנס, נישט אַזוי לאַנגווייליק...“

אין די ווייטערדיקע אַנטוויקלונגס־פּעריאָדן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור איז אויפֿגעקומען אַ גאַנצע פּלעיאַדע שרייבערס, וואָס האָבן פֿאַרגעזעצט פּרצעס טראַ־

אליעזר פאָדריאַטשיק

דיציע אין דעם זשאָנער. די סאַמע אייגנאַרטיקע דערשייַנונג אין דער ריכטונג איז געווען דער נסתר. אינטערעסאַנט איז דער גבית-עדות פֿון ש. ביגערן וועגן דעם רעזאָנאַנס פֿון דעם נסתרס ערשט ווערק: „די גאַנצע ייִדיש-ליטעראַרישע יוגנט פֿון יענער צייַט האָט געזוכט צו פֿאַראַייניקן ייִדיש-גייַסטיקע טראַדיציעס מיט רו-סיש-אַדער פּויליש-קינסטלערישן מאָדערניזם... איז זיך לייַכט פֿאַרצושטעלן די פֿרייד וואָס זי האָט זיך דערפֿרייַט מיט נסתרן... עפעס אַ קלייַניקייַט — אַ מאָדער-ניסטיש-ראַפֿינירטער דיכטער, וואָס איז אַזוי אייַנגעטונקט אין ייִדישע קולטור-טראַדיציעס! נסתרס פּראָזע איז דערצו נאָך געווען נישט אַלטערלעך ריטמיש; ס'איז געווען אַ פּראָזע, וואָס איז געשטאַנען אויף דער גרענעץ פֿון פֿערזן — אַ פּראָזע, וואָס פּרָך איז געווען דער ערשטער זי אייַנצופֿירן בייַ אונדז...“ (ש. ביגער, ייִדישע שרייַבער אין סאָוועט-רוסלאַנד, ניו-יאָרק 1958).

די פֿעדעם וואָס פֿאַרבינדן דעם נסתר מיט י. ל. פּרזן זענען טעמאַטישע, שפּראַכלעכע און טיפּאָלאָגישע. מע דאַרף נאָר אַ קוק טאָן אויף דעם פּערזאָנען-צעטל פֿון „בייַ נאַכט אויפֿן אַלטן מאַרק“: אַ לאַמער, אַ געקעפטער, אַ געהאַנגענער, אַ וואַנדערער, אַ נאַכטוועכטער, אַן אַלטער געץ איבערן ברונעם, אַ זינדיקע, אויס-געשמירט מיט סמאַלע, אַנגעזעצט מיט פֿעדערן, אַ מסור מיט דער אַרויסגעריסענער צונג אין די הענט אא”וו. צי דערמאַנען זיי נישט אין דער געשטאַלטן-גאַלעריע פֿון דעם נסתרס מעשיות? מע קאָן אויך אַנווייַזן אויף געמייַנזאַם צווישן ליליס געשטאַלט פֿון „מאַניש“ מיט נסתרס לילי פֿון „אונטער אַ פּלויט“. זיי זענען ענלעך צווישן זיך נישט נאָר לויט דער אייִפֿאַנישקייַט פֿון זייערע נעמען, נאָר אויך מיט זייער אינערלעכער כאַראַקטעריסטיק און אידעִישער פֿונקציע אין די ווערק.

אַ צווייטע וויכטיקע פֿאַרזעצונג פֿון די פּרָך-טראַדיציעס אין דער ייִדישער ליטעראַטור זענען די שאַפֿונגען פֿון אליעזר שטייַנבאַרג. אין אייַנער פֿון זייַנע אַלעגאָריעס שרייַבט י. ל. פּרזן: „די מעשה וואָס איך האָב דערציילט איז, ווי אַלע מעשהלעך, אַ משל און ווי יעדער משל נישט מיט אַלע פּרטים כּדומה לנימשל, מען מוז דאָך עפעס צוגעבן לבוי... להידור המעשה...“ (פֿון שייַנקייַט וועגן... צו באַפּרזן די מעשה).

אויך אליעזר שטייַנבאַרגס מעשהלעך זענען אין תּוך משלים. און נישט נאָר אין די מעשהלעך, אויך אין די משלים איז פֿאַראַן אַ סך, וואָס דערמאַנט אין פּרזן. עס איז גענוג צו פֿאַרגלייַכן פּרצעס מעשהלעך „דער דין-תּורה“ מיט שטייַנ-באַרגס משל „פֿאַרן בית-דין של-מעלה“. אַ געוויסע קרובישאַפֿט אין דער טעמע, שפּראַך און מעטאָפֿאָריק קאָן מען אויך אייַנזען צווישן פּרצעס „אַ קעלבערנער קל-וחומר“ מיט שטייַנבאַרגס „דער חלף און די זעג“. דער נימשל איז, פֿאַר-שטייַט זיך, בייַ זייַ בייַדן אַן אַנדערער. די צייַטן זענען אַנדערע און די געזעל-שאַפֿטלעכע מייַנונגען פֿאַרשיידענע. מיט אַ גוטמוטיקן שמייַכל שפּעט פּרזן פֿון די

מענטשן, וואָס זענען קרבנות פֿון זייערע אייגענע קל־וחומרס. שטיינבאָרג איז סאַרקאָסטיש און בייז:

קומט דער מוסר־השכל און שיט צו אַ ביסל זאַלץ:
נאָך עד־היום איז אַ זעג, אַ באַלמעלאַכע,
גאָר אַ פֿלעק אין דער משפּחה,
און אַ שאַרפֿער חלף האָט הצלחה —
אי ער קוילעט, אי מע מאַכט אויף אים אַ ברכה.

י. ל. פּרצעס פֿילאָסאָפֿישע מעשיות זענען ליטעראַטור פֿאַר דערוואַקסענע. אין אליעזר שטיינבאָרגס מעשה־לעך האָט די אייבערהאַנט דער פעדאָגאָג, זיי זע־נען פֿאַר קליין און גרויס. אין זײַן „כויקערל הויקערל“ וועלן קינדער געפֿינען פֿרייד פֿון די כעלעמער חכמות, דערוואַקסענע — אַ פאַראַדיע אויפֿן אינטעלי־גענט, דעם חוקר, וואָס בליבט מיט זײַן הויקער, ווייל ער גריבלט זיך נאָר אין זיך און קאָן נישט אויסלערנען די כעלעמער, זיי זאַלן וויסן ווי צו געניסן פֿון די רייכטימער וואָס געהערן זיי.

— „פֿאַר וואָס זשע ?

— נישט געטאָן איך מיטן שטעקן וואָס באַדאַרפֿט צו זײַן: געפֿאַכט מיטן שטעקן, געקלאַפט מיטן שטעקן, און באַדאַרפֿט איך גאָר מיט אים איבערן האַלדז־אוי־נאַקן געבן זיי: כעלעמער וואָס איר זענט! די טישן געגרייט, אונטער אַלעם גוטן ברעכן זיי זיך, און איר ווייסט נישט וואָס איר האָט צו טאָן ?

— און פֿאַר וואָס זשע נישט געטאָן אזוי ?

— שפעט דערמאַנט זיך...”

עס איז פֿאַרשפּרייט אַ מיינונג, אַז דער נסתר מיט זײַן ספעציפֿישן טייל און פֿאַרעם שטייט אין אַ זינט פֿון דער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג אין דער ליטע־ראַטור און אַז ער האָט נישט קיין מיטגליעדערס. אויסגעפֿינען זײַנע השפּעות איז נישט אזוי ליכט. זיי ליגן נישט גלייך אויף דער אייבערפֿלאַך. איך מיינ אָבער, ווען מע וועט זיך גוט איינהערן אין קיפּניסעס מעשיות, וועט מען דערהערן אין זיי אַן עכאָ פֿון דעם נסתר. אויך אַלטער קאַציונע האָט נישט אויסגעמיטן דעם נסתרס השפּעה. אין דוד אינגאָטאַווס געהיימענישפֿולע און לעגענדאַרע „וונדער־מעשיות פֿון אַלטן פּראָג“ איז נישט גרינג צו געפֿינען געמיינזאַמס מיט דעם נסתר. אין זײַן בוך דאָס פֿאַריבאַרגענע ליכט איז ער צוגעפֿאַלן צו דעם זעלביקן קוואַל פֿון וועלכן עס האָט געטרונקען דער נסתר: צו די מעשיות פֿון נחמן בראַצ־

אליעזר פאדריאטשיק

לאווער. וואָס באַדאַרף מען מער, אַפילו דוד בערגעלסאַן, ווען ער האָט זיך צוגעטוליעט צו דעם מעשהלע-ושאַנער, איז געוואָרן נסתריש. אויך ער איז אַנט-לאָפֿן פֿון דער ערד און „די בת-מלכה, אמת“ אַוועקגעפֿירט מיט זיך אין ווייטע מיַדבריות, זי באַהאַלטן אין אַ פּאַלאַץ און פֿאַרן טויער אַוועקגעשטעלט אַ מלאַך מיט אַן אויפֿשריפֿט אויף זיינע פֿליגל „דער מלאַך וואָס היט אָפּ דעם אמת“.

„און די מעשהלעך, — האָט געשריבן י. ל. פרץ, — זענען נאָר די שאָלו, וואָס האָבן אינעווייניק אין זיך אַ באַהאַלטענעם אמת... מע דאַרף נאָר קענען עפֿענען די שאָל, וועט שוין דאָס קערנדל אמת אַרויס...“

היסטאָרישע קוריאָזן

וואָס טיפּער מיר דרינגען אַרײַן אין דער געשיכטע פֿון דער קולטור, אַלץ קלאַרער ווערט דאָס וויטאַלע און דויערהאַפטיקע אין איר. אויבנאויפֿיק נאָר זענען געוויסע דערשיינונגען אויס אומפֿאַרשטענדלעך און אפֿילו אויסטערליש. לאַמיר אויף טשיקאַוועס באַטראַכטן אייניקע, אַזוי צו זאָגן, קוריאָזן פֿון דער געשיכטע.

די אויפֿקלערונגס-באַוועגונג האָט, לויט אימאַנעל קאַנט, באַטייט דעם מענטשנס אַרויסגיין פֿון זײַן מינעריעריקייט-צושטאַנד, איז וועלכן ער האָט זיך געפֿונען לויט זײַן אייגענעם ווילן. די מינעריעריקייט איז נישט געווען קיין רע-זולטאַט פֿון נישט גענוגנדיקן פֿאַרשטאַנד, נאָר פֿון נישט גענוגנדיקער אַנטשלאַסן-קייט זיך מיט דעם פֿאַרשטאַנד צו באַנוצן. דער הויפטדעוויוז פֿון דער אויפֿקלע-רונג איז, לויט קאַנטן, געווען: האָב דעם מוט זיך צו באַנוצן מיטן אייגענעם שכל.

נישט אַלץ אָבער איז אין דער אויפֿקלערונגס-באַוועגונג געווען ראַציאָנאַל, באַזונדערס אין איר ערשטן פּעריאָד, און קודם-כל אין דער באַצײַונג צו דער אייגענער שפּראַך און קולטור. די ערשטע דײַטשישע אויפֿקלערערס, למשל, האָבן פשוט געהאַט אַ ווידערווילן און זיך געשעמט צו באַנוצן מיט דעם, „איינפֿאַכן און גראַבן דײַטשישן זשאַרגאָן“. אין זייערע סאַלאַנען האָבן זיי גערעדט נאָר פֿראַנצײזיש, און די ערשטע הייסע פֿאַרטיידיקערס פֿון דער דײַטשישער שפּראַך זענען געווען ײִדישע אויפֿקלערערס.

משה מענדעלסאָן האָט געטאַדלט די דײַטשישע אינטעליגענץ פֿאַר איר ניהי-ליסטישן צוגאַנג צו אייגענע נאַציאָנאַלע ווערטן. „צי וועלן זיי, — פֿרעגט ער אין זײַנע פֿילאָסאָפֿישע שמועסן (1755), — קיין מאָל נישט דערקענען זייער אייגענעם ווערט? צי וועלן זיי אייביק אויסבײַטן אייגן גאַלד אויף פֿרעמד פֿלי-טער-גאַלד?“. מענדעלסאָן האָט שאַרף קריטיקירט די קרייזן פֿון דער דײַטשישער געזעלשאַפֿט, וואָס האָבן באַטראַכט דײַטש ווי אַ „באַרבאַרישן קוידערוועלש“, נישט שויןענדיק אפֿילו דעם, „אויפֿגעקלערטן“ מאַנאַרך פֿרידריך דעם גרויסן.

די ײִדישע אויפֿקלערערס האָבן געהאַט אַ גענוג קלאַרע פֿאַרשטעלונג וועגן דער ראַלע פֿון שפּראַך אין דער אויסבילדונג פֿון אַ נאַציאָנאַלער קולטור, און אין

דער פראקטיק, אין די באציונגען צו זייער פאלק מיט זיין שפראך און ליטעראטור, זענען זיי געווען ראדיקאלער פון זייערע דייטשישע קאלעגעס. די ערשטע טרעגעס פון די השכלה-אידעען אין מערב-איראפע האבן דער עיקר זיך רעקרוטירט פון דער אויפקומענדיקער יידישער בורזשוואזיע, וואס איז אין תוך געווען קאסמא-פאליטיש און האט די קלאסן-אידעען געשטעלט העכער פון די נאציאנאלע פאלקס-אינטערעסן.

עס וועט אפשר קלינגען ווי א קוריאז, נאָר עס איז אַ היסטאָרישער פֿאַקט: ייִדיש האָט דעמאָלט געפֿונען אירע הייסע פֿאַרטיידיקערס צווישן דייטשישע שרייבערס און געלערנטע. בעת דוד פֿרידלענדער, איינער פֿון די זיילן אין דער ייִדישער השכלה אין דייטשלאַנד, האָט אין זײַן „זענדונג אָן די דויטשע יודען“ דערקלערט, אַז „דאס אונטער אונס איבליכי יודיש-דויטש, אייני רעגלאַזוי פֿאַר-שטימלטי און אונפֿאַרשטענדליכי שפראכי, מיסטי גאנץ אפגעשאַפֿט ווערין“, האָט דער דייטשישער פֿילאָלאָג גאַטפֿריד זעליק געהאַלטן, אַז „וואָס מער אין אונד-זערע טאַלעראַנטע צײַטן די ייִדן פֿאַרמערן און שפּרייטן אויס זייער ווירקונג, אַלץ ניצלעכער און נייטיקער איז, אַז די ייִדיש-דייטשע שפראַך וואָס איז ביי דער דאָזיקער נאַציע אַ מאָל אינגעפֿירט געוואָרן און ווערט כּסדר באַנוצט, זאָל אויך צווישן אונדו ווערן באַקאַנט, כּפֿרט אַז זי וועט צווישן די ייִדן משמעות קיין מאָל נישט אין גאַנצן בטל ווערן“ (פֿון דער הקדמה צו זײַן לערבוך צור גרינט-לעכן ערקלערונג דער ייִדיש-דויטשן שפראַכע, ערשטע אויפֿלאַגע — 1767, צוויי-טע — 1792).

אין דער צײַט ווען די ייִדישע אויפֿקלערערס האָבן דערקלערט, אַז „אין דער זאַגענאַנטן ייִדיש-דייטשן שפראַכי קייני ריכטיגי בגריפֿי פֿאָן אירגנט איינס דיניג אין דער וועלט ערלאנגן קאן“, האָט געטע געשריבן איין טייל פֿון זײַן יוגנט-ראַ-מאַן אין דער ייִדיש-דייטשישער שפראַך, „וואָס האָט, ווי ער באַמערקט אין דיכטונג און וואַרהייט, עטוואָס פֿאַטעטישעס אין זיך, שטריכן פֿון דעם מאַסיוון און פֿאַמפּעזן מערב-איראָפּעישן באַראַק“.

נאָך אויף דער שוועל פֿון דעם אַכצנטן י״ה האָט דער דייטשישער געלערנ-טער און מיסאַנער יאַהאַן קריסטאָף וואַגענזיל געשריבן: „אויב מע מיינט באמת צו דערלאַנגען די ייִדן אַ מיטלידנדיקע און הילפֿיקע האַנט... בלייבט קיין זאַך נישט איבער ווי צופֿאַסן זיך צו זיי, שרייבן לויט זייער דיאַלעקט און אויך דרוקן די דאָזיקע ווערק אין זייער שריפֿט“.

י. ק. וואַגענזיל האָט אויך געשריבן, אַז אין זײַנע אייגענע סעמיטאָלאָגישע פֿאַרשוונגען און איבערזעצונגען זענען זײַנע ייִדיש-קענטענישן אים זייער צו ניץ געקומען; „אויב איך שטעל זיך אָפֿ, — האָט ער אָנגעוויזן, — איבער אַ וואַרט אָדער אַ זאַץ פֿון דער ביבל, נעם איך פֿריער פֿאַר אַלץ אין דער האַנט דעם באַר

משה¹, וואָס דערקלערט אַלע טונקלע ווענדונגען און האַרבע העברעיִשע ווער-
טער אויף ייִדיש־טייטש... דערנאָך גיב איך אַ קוק אין קימחיס ספֿר השׁורשים²,
און האַלט זיך אָן עצה מיט כאַלדעיִשע, גריכישע, לאַטיינישע און אַנדערע איי-
בערזעצערס... עס טרעפֿט אַ סך מאָל אָן די ייִדיש־טייטשע איבערזעצונגען...
קומט מיר צו ניץ, איידער אַלע אַנדערע הילפֿסמיטלען, און אָן בײַ זייער אַנווייז
בלײַב איך”.

אין דער איבער פֿיר־הונדערט־יאָריקער געשיכטע פֿון ייִדיש־פֿאַרשונג זענען
גישט דערשינען אַזוי פֿיל ביכער וועגן דער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור פֿון
גישט קיין ייִדישע געלערנטע, ווי גראַד אין דעם אַכצנטן י”ה, ערב און בעת דער
אַנטשטייונג פֿון דער השׁפּלה מיט אירע ייִדיש־פֿיניטלעכע טענדענצן. אין דעם
האַלער אַנויורעטיטעט האָט איבער זעכציק יאָר עקסיסטירט אַפֿילו אַ ספּעציע-
לער אינסטיטוט צו לערנען ייִדיש און העברעיִש (1728—1791). דער גרינדער
און אָנפֿירער פֿון דעם אינסטיטוט י. ת. קאַלענבערג האָט אָנגעשריבן אַ ספּעצילע
אַינלייטונג צו ייִדיש־דייטשער שפּראַך, וואָס איז אין אַ קורצער צײַט דערשיי-
נען אין דריי אויפֿלאַגעס (1733, 1738, 1749). ער איז אויך דער אויטאָר פֿון
דעם ערשטן ייִדיש־דייטשישן ווערטערבוך (1736).

אין פֿיר גרויסע ביכער ייִדישע מערקווערדיקייטן (1710—1718) האָט דער
פֿראַנקפֿורטער פּראָפּעסאָר יאָהאַן יאַקאָב שודט צונויפֿגעזאַמלט אַ רײַכן מאַטע-
ריאַל צו דער געשיכטע פֿון ייִדיש פֿאַלקלאָר, טעאַטער און ליטעראַטור. צווישן
די פֿאַרשיידנאַרטיקע מערקווערדיקייטן האָט י. ק. שודט אויך אַינגעשלאָסן די
ערשטע צו אונדז דערגאַנגענע פּוּרימ־שפּילן אין ייִדיש: אַקטאַ אַפּתּר מיט אַחשוּי-
רוש און מבירת־יוסף. פֿון אַ באַזונדערער באַדײַטונג זענען וו. מ. כּרײַזאַנדערס
צוויי ביכער: ייִדיש־טייטשע גראַמאַטיק און אונטערריכט פֿאַן נומערן דעם ייִדיש־
טייטש (1750). כּרײַזאַנדערס אויספֿירלעכע ביבליאָגראַפֿיע וועגן ייִדיש פֿון גישט
ייִדישע געלערנטע און זײַנע עטימאָלאָגישע און סינאַקסישע באַמערקונגען קאַנען
נאָך הײַנט צו גיץ קומען די פֿאַרשערס פֿון אַלט־ און מערבֿ־ייִדיש.

אַ באַזונדערן פֿליס אין באַנוצן זיך מיט דער ייִדישער שפּראַך האָבן דע-
מאָלט אַרויסגעוויזן די מיסאַנערן. בעת די ייִדישע אויפֿקלערערס זענען פֿון דער
הויט געקראַכן צו פֿאַרמאָסן די ייִדיש־טייטשע ביכער און פֿאַרבייטן זיי מיט
מ. מענדעלסאָנס ביבליאָגראַפֿיע, האָט מען אין דער אַזוי גערופֿענער קאַנפֿע-
סיאָנאַלער ביבליאָ פּענאַפֿילאָ לעבן לוטערס, פּיסקאַטאַס און אולענבערגס איבער-
זעצונגען אַינגעשלאָסן אויך די ייִדישע איבערזעצונג פֿון יוסף וויצנהויזן.

1. באַר משה — אַ העברעיִש־ייִדישער ווערטערבוך פֿון משה שערטל (פּראַג 1604).

2. ספֿר השׁורשים — פֿון דוד קימחי (1160—1235), באַרימטער גראַמאַטיקער און

ביבליאָקאַמענטאַטאָר.

אליעזר פאדריאטשיק

נישט שטענדיק זענען די יידישע ביכער געמאכט געווארן מיט א „מיטלידן-דיקער און הילפיקער האנט“. עס זענען אין יענער צייט אויך דערשינען א ריי ביכער אין יידיש גאר פון אן אנדער סארט, אנגעשריבענע פון נישט-יידן אדער פון משומדים.

„עקלאפט איז די דאזיקע, מישטיינס געזאגט, ליטעראטור, — האט זינער צייט געשריבן בער באראכאוו, — פארט טאר מען זי נישט אין גאנצן אוועקמאכן אונטערן האנט. ערשטנס, איז זי צו גרויס אין צאל, כדי מזל זי נאר אינגאריין: דער גרעסטער טייל... באשטייט פון עם-הארצישן און רעקלאמע-שרייענדיקן שונד, דער קלענערער טייל אבער באשטייט פון ערנסטע שריפט... זיי זענען אדער געשריבן פון די בידעריקסטע שיכטן פון יידישע הענדלערס, אדער זענען פשוט געגנבעט געווארן ביי אזוינע קענער“... (די ביבליאטעק פון יידישן פילאלאג, געדרוקט אין דער פנקס, ז' 11, ווילנע 1912).

איינס פון די ערשטע ביכער פון דעם סארט ליטעראטור איז געווען דער יידישער שפראך-מייסטער. אויף דעם שער-בלאט איז נישט אנגעוויזן די דאטע, ווען עס איז דערשינען. דער דייטשישער פארשער י. מ. וואנגער האט אין זיינע ראטוועלשע סטודיען (1863) אנגעוויזן, אז דאס בוך זאל האבן געווען דערשינען אין יאר 1702. עס איז אויך נישט באוויסן דער נאמען פון אויטאר. ער האט זיך אויסבאהאלטן אונטער די גאטישע איניציאלן י. וו. און פארצייכנט, אז דאס בוך איז „אנגעשריבן פון איינעם וואס האט א סך יארן פארבראכט צווישן יידן“.

דער יידישער שפראך-מייסטער איז אנגעשריבן אין פארעם פון א דיאלאג וועגן די זיטן און מינהגים אין יידישן שטייגער. דער אויטאר האט פאר זיי אויס-געזוכט נאר גרויע און טונקעלע פארבן. די שפראך אבער פון דעם שפראך-מייסטער שטעלט מיט זיך פאר א באשטימטן אינטערעס פאר דער פילאלאגיע. דער אויטאר איז געווען א גוטער קענער פון יידיש. „ער האט פארמאגט, — ווי עס האט באמערקט דער דייטשישער פילאלאג און יידיש-פארשער אווע-לאלעמאן. — א גרויסע דערפארונג אין יידישע פאלקסטימלעכע אויסדרוקן“. א באזונדערע שוואכקייט ווייזט ער ארויס צו העברעיזמען: „למה ביזטו משקר“, „מזין טויווער חבר זיי עס לוי אויסע“, „לכן, וייל אני שלך מבקש זיין... מיר מעלאמעדן ווי הכל בהמות אויף לשון הקודש הייסן“.

דער אויטאר איז, פארשטייט זיך, אויסן געווען צו שאפן א פאראדיע, ווייזן אז נישט בלויז דער שטייגער, נאר אויך די שפראך ביי יידן איז אומפארשטענד-לעך. צוליב דעם האט ער זי איבערגעלאזן מיט העברעיזמען. פון די אנדערע מא-טעריאלן וואס מיר האבן וועגן דער ריידשפראך פון יענער צייט איז אבער צו זען, אז די לעקסיק פון דעם יידישן שפראך-מייסטער איז נישט שטארק ווייט פון דער היסטארישער רעאליטעט.

W 39397 V2
**Jüdischer
 Sprach-Meister;**
 oder
Erklärung,

was
 zwischen zweyen Juden, als einen Ka-
 binen und Handelsmann, in einen Discours
 von unterschiedlichen Sachen, auf ihre ge-
 wöhnliche Redens-Art, abgehandelt wird;

worzu /
 um besserer Deutlichkeit willen, ein Christ kommt,
 mit solchen auch einen Handel thun will,
 und ihnen etwas darbey anbietet;

worüber
 die Juden endlich in einen Pandt gerathen,
 und jener sich der Frömmigkeit, dieser aber, ihres
 Geschlechts Gewohnheit nach, des

Betrugs beschuldiget.
 Sonderlich denen nützlich, welche vieles mit Juden zu
 handeln haben / um daraus nicht allein derselben gemeine
 Sprache zu verstehen / sondern auch zu
 erlernen.

Aufgezeichnet
 von einem / der ehedessen unter diesem
 Volk viele Jahre zugebracht / nun aber
 von gangen Herzen Göt lieber / und seinen
 Nächsten gerne dienen

J. W. Fürst Lieber

Erstes Stück. Bibliothek.

Gedruckt in dem jetzigen Jahr.

שער-בלאט פון יידישער שפראך-מייסטער

פֿאַר דעם מערבֿ־ייִדיש פֿון סוף זיבעצנטן, אָנהייב אַכצנטן י"ה איז כאַראַק־טעריסטיש דאָס באַנוצן זיך מיט אַ סך העברעיִזמען. אויך די וואָרט־קאָנסטרוק־ציע און דער זאָץ־סדר האָט געשטימט מיטן גייסט פֿון דער העברעיִשער שפּראַך. די ענדערונגען אין דער צייט האָבן מיט זיך אַרײַנגעבראַכט אַ נייעם גײסט אין דער שפּראַך, נייע מאָרפֿעמעס און אויסדרוקן. אַלטע באַגריפֿן און אידיאָמען זענען פֿאַרביטן געוואָרן מיט נייע ייִדישע וואָרט־אויסבילדונגען און העברעיִזמען. די ייִדישע ליטעראַטור פֿון 15טן—16טן י"ה דערציילט אונדז גישט, למשל, פֿון קיין חתונות. מע פּראָוועט אין איר בלויו „ברניליפֿטן“. דאָס וואָרט „ברניליפֿט“ שטאַמט פֿון דעם מיטל־הויכדייטשישן „ברוט לאָף“, וואָס באַטייט נאַכלײַפֿן די פּלה. אין איינעם מיטן וואָרט האָבן די ייִדן זיך אויך צוגעאייגנט אייניקע דײַטשי־שע חתונה־מינהגים. פֿון די אַלטע ביכער איז צו זען, אַז אין טאָג פֿון דער חתונה האָט אויך די ייִדישע יוגנט אַוועקגעפֿירט חתן־פּלה צום הויף פֿון אַ ספּעציעלן טאַנצהויז. אונטערן פֿרייען הימל פֿלעגן זיי דאַרטן אַ גאַנצן טאָג „טאַנצן און שפּרינגען, שפּילן אין האַרפֿן און גילדענע פֿינגערלעך פֿאַר זיי וואַרפֿן“. ערב דער חופּה פֿלעגן זיי זיך אין צוויי גרופּעס צעטיילן, ייִנגלעך באַזונדער און מיידלעך באַזונדער. די מיידלעך האָבן געשאַפֿן אַן ענגן קרייז אַרום דער פּלה, פֿון וואָנען דער חתן האָט זי באַדאַרפֿט אַרויסכאַפֿן.

גישט אין אַלע געגנטן אַפּילו איז געווען פֿאַרשפּרייט דער מינהג פֿון שטעלן אַ חופּה. אין אייניקע ערטער פֿלעגט מען זיך „מײען“ (משמח זיין) לויטן מוסטער פֿון די דײַטשישע שכנים. אַנשטאַט שטעלן אַ חופּה האָט מען דעם חתן אָנגעטאַן אין אַ ספּעציעלן מאַנטל מיט אַ גרויסן קאַפּיושאַן, וועלכן ער פֿלעגט אַריבערוואַרפֿן איבער זײַן קאַפּ און דער פּלהס קאַפּ. די צוגעדעקטע קעפּ, דאָס צעקושן זיך פֿון חתן־פּלה בײַ דער באַגלייטונג פֿון פֿריילעכע אויסגעשרײען איז געווען אַ צײכן אַז זיי זענען פֿאַרקנסט.

אין דעם שפּראַך־מיסמער פּראָוועט מען שוין אַ חתונה און מע שטעלט שוין אַ חופּה. דערפֿאַר אָבער האַלט מען אין אים נאָך פֿון דעם אַלטן מינהג צו באַ־טיטן חתן־פּלה מיט ווייץ און דערבײַ טוט מען, „אַרן די תּפּילה“, דאָס לאַטיינישע וואָרט „אַרן“ (אַרען, אַראַרע — גאַט בעטן) האָט שײנע עטלעכע יאָרהונדערט זיך געפֿילט היימיש אין דער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור. דאָס פֿון פֿראַנץ־צײזיש שטאַמענדיקע וואָרט „דאַוונען“ (דעווינער) אין איינעם מיט אַנדערע ווער־טער פֿון דעם מין (ווי בענטשן, אַלמער, אַלקער א"א) האָט זיך אין ייִדיש איינגע־בירגערט אַ סך שפּעטער.

אין שײכות מיט דעם ייִדישן שפּראַך־מיסמער דאַרף מען נאָך באַמערקן פֿאַלגנדיקס: דער ייִדישער טעקסט איז אַפּגעדרוקט מיט גאַטישע אותיות. דערמיט זענען אין אַ געוויסער מאָס געטריי פֿאַרצײכנט געוואָרן אייניקע אייגנטלעכ־קײטן פֿון דער דעמאָלטיקער רײדשפּראַך, באַזונדערס פֿון די העברעיִזמען. עס

אין פראָפּיל פֿון צײַטן

איז נישט אזוי ליכט צו באַשטימען ווי אזוי, למשל, האָבן ביי אונדזערע באַבעס געקלונגען די ווערטער „צאינה וראינה“. אין אייניקע דאַקומענטן איז פֿאַר־צייכנט „צענע רענע“, אין אַנדערע „צענע ווערענע“. אין דעם שפראַך־מיסטער איז מיט גאַטישע אותיות אויסגעלייגט „צענע אורענע“, נאָענט הייסט עס צו דעם העברעישן אַריגינאַל.

דער ייִדישער שפראַך־מיסטער שפּיגלט אָפּ דעם סטיל פֿון אַ געוויסער סביבה. די דײַטשישע איבערזעצונג וואָס גייט פֿאַראַלעל מיט דעם ייִדישן טעקסט איז געמאַכט געוואָרן אין דעם בניִערישן דיאַלעקט. קאָן מען דערפֿון מאַכן אַן אויספֿיר, אַז אויך דער ייִדיש שטאַמט מסתּמא פֿון דער זעלביקער געגנט.

די פֿאַקטן וועגן וועלכע מיר האָבן דערציילט זענען, פֿאַרשטייט זיך, אַ רע־זולטאַט פֿון אַ באַשטימטער היסטאָרישער געזעצמעסיקייט. אויבנאויפֿיק נאָר זעען זיי אויס קוריאַז און אויסטערליש.

דריי רעפליקעס

א. „מכירת־יוסף“

פֿון די ערשטע דראַמאַטישע ווערק מיט וועלכע עס הייבט זיך אָן די גע-
שיכטע פֿון רוסישן טעאַטער אין דעם לעצטן פֿערטל פֿון XVII י״ה, איז געווען
י. ג. גרעגאָריס ביבלישע קאָמעדיע מכירת־יוסף (Малая прохладная комедия
об Иосифе). אין דער זעלביקער צײַט האָבן אויך אין די ייִדישע קוואַרטאַלן
פֿון פּראָג און קראַקע, פֿראַנקפֿורט און אַמסטערדאַם אַרומגעוואַנדערט פֿאַרשײ-
דענע פֿורים־שפּילערס און אויפֿגעפֿירט אַ פֿאַלקס־קאָמעדיע מיט דעם זעלביקן נאָ-
מען און אויף דער זעלביקער טעמע. און הגם ביידע קאָמעדיעס זענען אויפֿגע-
קומען אין פֿאַרשיידענע היסטאָרישע פֿראַצעסן, איז צווישן זיי פֿאַראַן אַ מערק-
ווערדיקע ענלעכקייט, וואָס טיילט זיי ביידע אויס פֿון די מערב־אײראָפּעיִשע
דראַמעס אויף דער טעמע.

אַנהייבנדיק פֿון דער רעפֿאַרמאַציע, באַזונדערס אין דער צײַט פֿון דער קאַנ-
טעררעפֿאַרמאַציע, זענען כּמעט אַלע אײראָפּעיִשע ליטעראַטורן ממש פֿאַרפֿלייצט
געוואָרן פֿון דראַמעס אויף ביבלישע טעמעס. דער עיקר זענען אויסגענוצט גע-
וואָרן די געשיכטעס וועגן יוספֿן מיט זײַנע ברידער. דער ווייט גרעסטער טייל
פֿון די דראַמאַטורגן האָט אויפֿגעפֿאַסט די יוסף־פֿיגור ווי אַ פֿראַטאַטיפֿ פֿון יעזוס
קריסטוסן. די ביבלישע רעאַליסטישע געשטאַלטן זענען אין גאַנצן בטול געוואָרן
אין אַן עולם־התּוהו פֿון מיטל־עלטערלעכע מיסטעריעזע פֿיגורן... אין אָט דער
חוסר־דעהדיקער וועלט פֿון שדים, רוחות און אַנדערע בייזוונדער שטייען אין אַ
זײַט, מיושבדיק און באַדאַכט, די רוסישע און ייִדישע מכירת־יוסף־קאָמעדיעס.
אין זיי זענען נישטאָ קיין אַבסטראַקטע אַלעגאָריעס. עס לעבן און האַנדלען אויס־
שליסלעך רעאַלע מענטשן מיט זייערע לײַדנשאַפטן און כאַראַקטערן, לײַדן און
פֿריידן, ליבע און האַס. אמת, אויך דאָ איז דער סיפּור־המעשה נישט שטענדיק
אין פֿולן הסכּם מיט דעם טראַדיציאָנעלן און קאַנאָניזירטן עפּאָס. ביידע אויטאָרן
האָבן זיך היימיש געפֿילט אין דעם רוים פֿון תּנך, און גלייכצײטיק געפֿינען זיי
זיך אויך אויסער אים. דער סוזשעט פֿון זייערע קאָמעדיעס איז טאַקע ביבליש,

אַבער די געדאַנקען און געפֿילן פֿון די העלדן זענען שוין מער אין גײַסט פֿון די נײַע היסטאָרישע באַדינגונגען.

אין אַ פֿאַרטראַג וועגן „די טראַדיציעס פֿון מיטל-עלטערלעכע און נײַע עלע-מענטן אין די פּיעסעס וועגן יוספֿן אין XVII י״ה“, אויפֿן זעקסטן אינטערנאַציאָנאַלן צוזאַמענפֿאַר פֿון די סלאַוויסטן (פּראָג 1968), האָט די סאָוועטישע ליטעראַ-טור-פֿאַרשערין א. א. דערזשאַווינאַ, צווישן אַנדערן, אַנגעווויזן אויף די ווירקונגען פֿון דײַטשישע און האַלענדישע טעאַטער-טראַדיציעס אויף דער רוסישער דראַמאַ-טורגיע פֿון דער צווייטער העלפֿט XVII י״ה און דער עיקר אויף י. גרעגאָריס קאָמעדיע.

די דײַטשישע השפּעות אויף די ייִדישע פֿאַלקסשפּילן זענען בכלל באַווסט. וועגן דעם האָט מען בײַ אונדז אַ סך געשריבן. ווייניקער אויסגעפֿאַרשט זענען די סלאַווישע איינפֿלוסן. נאָר זײַנער צײַט האָט שוין י. שיפּער געשריבן, אַז „די קונסט פֿון די ייִדישע פּיקלהערינגס“ האָט פֿרֿיער אויפֿגעבליט אין די סלאַווישע געטאַס און איז ערשט שפּעטער אַריבערגעפֿלאַנצט געוואָרן אויפֿן באַדן פֿון די דײַטשישע געטאַס. פֿון זיכערע קוועלן דרינגט אַרויס, אַז די אחשוּרוש-שפּיל מיט איר, פּרינץ מאַנדרינאַ איז אין די דײַטשישע געטאַס באַקאַנט געוואָרן ערשט סוף XVII י״ה, דערקעגן אין די פּוילישע געטאַס איז זי אין דער זעלביקער צײַט געווען שוין אַ פּאַפּולערע פּיעסע, וועלכע מע פֿלעגט זינט צענדליקער יאָרן שטעלן פּורים“ (י. שיפּער, געשיכטע פֿון ייִדישער טעאַטער-קונסט און דראַמע, וואַרשע 1923).

אַ צווייטער וויכטיקער פֿאַקטאָר וואָס האָט גורם געווען די ענלעכקייטן צווישן דער רוסישער און ייִדישער מבירת-יוסף-קאָמעדיע איז געווען דאָס וואָס זייערע אויטאָרן האָבן גישט מעכאַניש איבערגענומען די פֿרעמדע איינפֿלוסן. זיי האָבן די טעמע באַפֿרײַט פֿון מיטל-עלטערלעכע קריסטלעכע אַלעגאָריעס און צוריק איר אומגעקערט דעם רעאַליסטישן כאַראַקטער. דעם שטאַף פֿאַר זייערע קאָמע-דיעס האָבן ביידע מחברים געשעפּט דירעקט פֿון זײַן אורקוואַל. עס איז באַווסט אַז י. ג. גרעגאָרי האָט גוט געקענט העברעיִש. אין זײַן ערשטער פּיעסע „אַקטאַ אחשוּרוש“ (Артаксерсово Действо) האָט ער אַפֿילו איינגעשלאָסן גאַנצע אויסצוגן פֿון תּהילים אין העברעיִשן אַריגינאַל.

דער אַנטשיידנדיקסטער מאַמענט וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַט דער אַנאַלאָגישער דערשיינונג איז דער פֿאַקט וואָס ביידע קאָמעדיעס זענען אַ פּראָדוקט פֿון דעם באַראַק-גײַסט. אויך די דראַמאַטורגיע פֿון מערב-אײראָפּע האָט אין דער צײַט אַנגעהויבן באַקומען אַ מער הומאַניסטישע באַפֿאַרבונג. אין די יוסף-דראַמעס, למשל, פֿון דעם פֿראַנצויז ליע זשע און פֿון דעם האַלענדער יאַסט וואַן-דען וואַן-דעל, האָבן די רעאַלע מענטשלעכע טאַטן און לײַדנשאַפֿטן באַקומען אַן אייבער-האַנט איבער די אַבסטראַקטע פֿיגורן און אַלעגאָריעס.

ס'איז גישט גענוי באוואוסט ווען די יידישע מכירת-יוסף קאמעדיע איז צום ערשטן מאל געדרוקט געווארן, ווי אויך ווער ס'איז געווען איר אויטאָר. דער באַקאַנטער דײַטשישער אַריענטאַליסט י.י. שודט האָט זי איבערגעדרוקט אין זײַן בוך ייִדישע מערווערדיקייטן (פּראָנקרייך 1701—1718) אין ייִדיש און אין אַ דײַטשישער איבערזעצונג.

י.י. שודט האָט אין זײַן בוך אויסגענוצט די אויסגאַבע פֿון דעם פֿראַנקפֿור-טער פֿאַרלעגער יאָהאַן קעלנער (1713). ער דערמאַנט אויך אַ פֿריערדיקע אויס-גאַבע וואָס עס האָט אַרויסגעלאָזט „דער בחור לייב גינבורג“, אויף דעם שער-בלאַט פֿון לייב גינבורגס אויסגאַבע איז אָבער גישט אַנגעוויזן גישט דאָס אַרט און גישט די צײַט, ווען די קאַמעדיע איז דערשינען. ביידע ייִדישע אויפֿלאַגעס זענען צו אונדז גישט דערגאַנגען.

מיט דעם ייִדישן מכירת-יוסף האָט זיך אויך אינטערעסירט דער דײַטשישער פֿילאָלאָג אַווע-לאַלעמאַן וואָס איז, לויט נחום שטיף, אַפֿשר דער לעצטער פֿון די מערקווערדיקע אַלטע דײַטשישע ייִדיש-קענערס. אַווע-לאַלעמאַן האָט אײַנגעשלאָסן אין דעם אויסוואַל פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור (1862) אַ גרעסערן אויסצוג פֿון דער קאַמעדיע מיט אַ קורצער ליטעראַטור-היסטאָרישער אינפֿאַר-מאַציע וועגן איר.

י.י. שודט האָט גישט בלויז איבערגעדרוקט דעם פֿולן טעקסט פֿון דער קאַ-מעדיע, נאָר אויך צוגעגעבן אַן אויספֿירלעכן באַריכט וועגן דעם ווי אַזוי מע האָט זי געשפּילט אין פֿראַנקפֿורטער געטאָ. דער באַריכט איז אַליין פֿאַר זיך אַ וויכ-טיקער קולטור-היסטאָרישער דאַקומענט.

„די פֿראַנקפֿורטער ייִדן, — שרײַבט צווישן אַנדערן י.י. שודט, — האָבן אײַנגעאַרדנט אין זײַער קוואַרטאַל אַ טעאַטער... מע האָט דאָרט אויפֿגעפֿירט אַ קאַמעדיע מכירת-יוסף און דערבײַ האָט מען זיך באַנוצט מיט מאַשינעס, וועלכע מע געברויכט געוויינטלעך בעת אַזעלכע שוישפּילן. די שפּילערס זענען אויפֿגע-טראָטן אין פֿאַרשיידענע קאַסטיומען. ס'האַט אויך גישט געפֿעלט אַ פּיקלערינג אין אַ בונטפֿאַרביקן קאַסטיום, וואָס האָט אַרויסגערופֿן אַ געלעכטער... די ייִדן קאַנען זיך גישט אַנדערצײלן פֿון די ווונדערס, וואָס זענען דערבײַ געווען צו זען, ווי פֿײַער, הימל, דונער און פֿלערהיי ווונדערלעכע זאַכן... און אַזוי ווי אין דעם דאָזיקן טעאַטער זענען געאַנגען גרויסע מאַסן, האָט מען אַוועקגעשטעלט ביים טויער פֿונעם טעאַטער-הויז צוויי זעלנערס. אויך קריסטן האָבן זיך פֿאַראינטע-רעסירט מיט די פֿאַרשטעלונגען און זענען געאַנגען קוקן“...

עס זענען פֿאַראַן נאָך אַ סך אַנדערע דאַקומענטן וואָס דערצײלן וועגן דעם גרויסן דערפֿאַלג וואָס די מכירת-יוסף קאַמעדיע האָט געהאַט אויך אין אַנדערע שטעט.

עס איז נישט גרינג איצט צו באַשטימען וואָס עס האָט בײַ דעם דעמאָלטיקן צושויער מער אויסגענומען: די קאָמעדיע גופּא, צי דאָס שפּילן פֿון די אַקטיאָרן. אַ היינטיקער טעאַטער־קריטיקער וואָלט מכירת־יוסף געהאַלטן פֿאַר אַ טרוקענער און דידאַקטיש־ראַציאָנאַליסטישער פּיעסע. אייגנטלעך איז עס נישט קיין פּיעסע אין בוכשטעבלעכן זין. זי איז נישט איינגעטיילט אַפּילו אין באַזונדערע אַקטן און סצענעס. דאָס איז גיכער אַ דראַמאַטישע פּאַעמע אין 69 בילדער, וואָס איז באַ־שטימט מער צום לייענען ווי צום שפּילן.

„דער אויטאָר, — האָט געשריבן י. שיפּער, — קומט נישט פֿון טעאַטער, נאָר פֿון דער ליטעראַטור. ער טראַכט ווייניקער וועגן דעם, אָז זײַן דראַמאַטישע שאַ־פּונג זאָל קאָנען דערשיינען פֿאַרן שפּיגל פֿון דער בינע, ווי וועגן דעם, אָז זי זאָל קאָנען ווערן אַ שטיק ליטעראַטור... אים איז באַוווסט געווען די דראַמאַטישע ליטעראַטור פֿון דער, שלעזישער שולע, און ער האָט אויך איבערגענומען אַ סך פֿון אירע מעלות און הסרונות. זײַן שטיק איז פּונקט אַזאַ געטאַקטע און לינדג־שאַפּטלאָזע מוח־אַרבעט ווי די שטיק פֿון אַפּײַץ אָדער קריסטיאַן ווייזע“¹.

ווער זשע איז געווען דער אויטאָר פֿון דער מכירת־יוסף־קאָמעדיע?

מ. שטיינשניידער האָט אַרויסגעזאָגט די השערה, אָז דאָס איז געווען אַ גע־וויסער יששכר בערמאַן פֿון לימבורג. שטיינשניידערן האָבן נאָכגעפֿאַלגט מ. באַסין אין זײַן אַנטאָלאָגיע פּינף הונדערט יאָר ייִדישע פּאַעזיע (1917) און ב. גאַ־רין אין זײַן בוך געשיכטע פֿון ייִדישן טעאַטער (1918). אויך אין די ייִדישע ענ־ציקלאָפּעדיעס אין דער רוסישער און ענגלישער שפּראַכן איז י. בערמאַן אָנגעוויזן ווי דער אויטאָר פֿון דער קאָמעדיע. י. שיפּער האָט אָבער אָפּגעפֿרעגט די השערה.

סײַ מ. שטיינשניידער, סײַ י. שיפּער זענען זיך סומך אויף איינעם און דעם זעלביקן מקור: אויף י. י. שודטן, וועלכער האָט אָנגעוויזן, אָז יששכר בערמאַן איז געווען „דער פֿערפֿערטיקער“ פֿון דער קאָמעדיע. מ. שטיינשניידער האָט גע־האַלטן, אָז דאָס דאַרף באַטײַטן — דער מחבר; י. שיפּער — דער רעזשיסאָר פֿון דער פֿאַרשטעלונג.

ביידע צדדים גייען זיך אָבער צונויף אין דער מיינונג, אָז מכירת־יוסף, אין אונטערשייד פֿון אַנדערע פֿאַלקס־קאָמעדיעס, איז נישט קיין מינדלעכע אימפּראַ־וויזאַציע פֿון אַנאָנימע פּוּרי־שפּילערס, נאָר אַ ווערק פֿון אַן אינדיוידועלער און אייגנאַרטיקער שאַפֿערישער פּערזענלעכקייט.

1. מאַרטין אַפּײַץ (1597—1639) — דײַטשישער דיכטער און ליטעראַטור־טעאַרעטי־קער; קריסטיאַן ווייזע (1652—1708) — דראַמאַטורג און ראַמאַניסט.

ב. „אקטא אסתר מיט אחשורוש“

די פֿאלקס־קאָמעדיע אַקטא אסתר מיט אחשורוש² איז צום ערשטן מאל גע־
דרוקט געוואָרן אין פראַג (1720) און איז אויך דאָרטן „גשפּילט וואָרדן בחצוצרות
ושאר מיני כלי זמר“.³ שוין אַליין דער אויסערלעכער אויסזען פֿון דער אויסגאַבע
איז זייער אינטערעסאַנט. דער שער־בלאַט איז אָנגעמאַלט אין טיפּישן באַראַק־
סטיל: אויף צוויי מאַסיווע זיילן, אַרומגעפֿלאַכטענע מיט דינע צווייגן, איז צוגע־
פֿעסטיקט אַ וויסער טאַוול, אויף וועלכן עס איז מיט רעליעפֿע אותיות פֿאַר־
צייכנט דער נאָמען פֿון דער קאָמעדיע, ווען און וווּ זי איז געדרוקט און געשפּילט
געוואָרן. די ייִדישע אותיות זענען אַן אַרגאַנישער באַשטאַנדטייל און וועבן זיך
האַרמאָניש צונויף מיט די אַרנאַמענטן אויף די ראַנדן פֿון דעם בלאַט. אויפֿן לעצטן
זייטל פֿון דעם בוך זענען רעפּראָדוצירט אייניקע אַלצשניטן: אַ גרופּע פּאַיאַצן
אין פֿאַרביקע נאַרן־קאָסטיומען, ווי אויך די „פּאַרטערטן“ פֿון מרדכי און המן.
מרדכי איז אויסגעפּוצט אין אַריסטאָקראַטישע קליידער פֿון אַ הויפּמאַן, און המן
אין אַ קריגערישער טראַכט פֿון אַ מיטל־עלטערלעכן ריטער.

די אַקטא אסתר מיט אחשורוש איז ווייניקער אינגעהילט אין אַ שלייער פֿון
אַנאַגמיקייט, ווי אַלע איבעריקע קאָמעדיעס פֿון דעם זשאַנער. אויף דעם שער־
בלאַט איז אָנגעוויזן, אַז עס האָבן זי געשפּילט „ווילע יונגען“ און אַ צום טעקסט
פֿון אַט דער לוסטיקער שפּיל האָט צוגעלייגט אַ האַנט גישט קיין אַנדערער ווי
אַליין דער ראַש־ישיבה, דער באַרימטער ביבליאָפּיל דוד אַפּענהיים (1644—1736).
מיט זיין דערלויבעניש איז די קאָמעדיע געשפּילט און אָפּגעדרוקט געוואָרן. אין
דעם לשון פֿונעם אַריגינאַל לייענט זיך עס אַזוי: „שיש שמה סמיכה — של
אדונינו מורינו ורבינו הגאון המפורסם מוהר"ר דוד אַפּנהיים... אויף איין אַפּנט־
ליכן דעאַטרום גשפּילט וואָרדן“...

ד. אַפּענהיים האָט זיך פֿאַראַייביקט אין דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער
ליטעראַטור גישט נאָר מיט זיין שניכות צו דער קאָמעדיע אַקטא אסתר מיט
אחשורוש. ער איז געווען דער ערשטער גרויסער און ליכטיגער אַפּענהיים זאַמלער
פֿון ביכער און מאָנוסקריפּטן. זיין מיטצייטלער, דער באַרימטער ביבליאָגראַף
יאָהאַן קריסטאָף וואַלף, וואָס האָט זיך באַנוצט מיט ד. אַפּענהיים זאַמלונגען,
ווען ער האָט געאַרבעט איבער זיין גרויסער, פֿירבענדיקער ביבליאָמעקאָ העכ־

2. אין 17טן י"ה האָט מען אַנשטאַט קאָמעדיע, טראַגעדיע זיך אַפט מאל באַנוצט
מיטן וואָרט „אַקטא“, וואָס זיין בוכשטעבלעכער באַטייט איז האַנדלונג. די פּיעסע וואָס
מע האָט אויפגעפירט אויף דער ערשטער רוסישער טעאַטראַלער פּאַרשטעלונג (1672),
האַט אויך געהייסן „אַקטא אחשורוש“ — „Артакерксово Действо“.

3. מיט פּויקן און אַנדערע פּאַרשידענע מוזיקאַלע אינסטרומענטן.

ראַיקאַ (1715—1733), האָט אין יענער צײַט געשריבן, אַז אָפּענהײַמס ביבליאָ-טעק איז באַשטאַנען פֿון איבער זיבן טויזנט ביכער און טויזנט מאָנוסקריפֿטן.

אויפֿן סמך פֿון ד. אָפּענהײַמס ביבליאָטעק האָט מ. שטיינשנידער אָנגע-שריבן זײַן באַוווּסטע אַרבעט ייִדישע טײַטשע ליטעראַטור (סעראָפּעום גר' IX, X, 1848—1849). מ. שטיינשנידער איז אויך געווען דער ערשטער פֿון די מאָדערנע געלערנטע, וואָס האָט אויספֿירלעכער באַשריבן די אַקטאַ אסתר מיט אַחשוּרוש. פֿון די זעקס און פֿערציק ייִדישע פּורים-שפּילן, וועלכע ער פֿאַרצײכנט אין זײַן פּורים און פֿאַראַדיע, איז זי פֿון די ערשטע געדרוקטע „שפּילן“, וואָס זענען צו אונדז דערגאַנגען. אין איר זענען שוין פֿאַראַן אַלע כאַראַקטעריסטישע שטריכן, וואָס זענען אייגנטימלעך פֿאַר אַט דעם ספּעציפֿישן זשאַנער אין דער ייִדישער ליטעראַטור-געשיכטע. אין משך פֿון דעם 18טן און 19טן י״ה האָט מען זי גישט נאָר איבערגעדרוקט און אַ סך מאָל געשפּילט, זי האָט אויך געדינט ווי אַ מין סטערעאָטיפּישער מוסטער פֿאַר אַ סך אַנדערע קאָמעדיעס. דער אַראַמאַט פֿון אירע העלדן איז אויך דערגאַנגען ביז צו איציק מאַנגערס מגילה-לידער, וואָס זענען, ווי דער דיכטער האָט אַליין אָנגעוויזן, „אַ שטיפּערני אַזאַ, אויפֿן שטייגער פֿון די פּורים-שפּילערס אין אַלע צײַטן“.

פֿאַרשטייט זיך, אַז אין איציק מאַנגערס לידער קומט קודם-כל צום אויס-דרוק דאָס וועלטגעפֿיל פֿון אַ מאָדערנעם דיכטער. ער האָט אָבער אויף אַ מײַס-טערהאַפֿטן אָפֿן אויסגענוצט אין זיי די שפּראַך און די בילדער־וועלט פֿון די אַלטע פּורים-שפּילן:

„אין דעם ביכליין, שײַן פֿאַרטראַכט, און גוט געמאַכט, און צום דרוק גע-בראַכט, זײַן פֿאַראַן, פֿיר יעדערמאַן, סײַ ווייב, סײַ מאַן, פֿיל ווונדערלעכע זאַכן צום וויינען און צום לאַכן, פֿיל אויסטערלישע זאַגן, אויס קיניגן אסתרס טאַגן, דרום לויפֿט בעהענדן, אויס אַלע עקן און ענדן, דאָס שײַן ביכליין קויפֿן, דאָס דער וואַגאַנט, איציק מאַנגער גיגאַנט, אויס וואַלאַכיש לאַנד, מאַג האַבן וואָס צו וויפֿן...“

איציק מאַנגערס דיכטערישע לייסטונגען אין דעם געביט האָט, חוץ אַלעמען, דערמאַנט אונדזער ליטעראַטור-פֿאַרשונג וועגן דעם חוב, וואָס זי איז שולדיק די אַלטע אָנאַנימע דיכטערס, וועלכע האַבן שוין אין זייערע פֿאַלקסשפּילן גע-וואָרפֿן די זוימען פֿון דעם סאַטירישן און גראַטעסק-זשאַנער פֿון דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור.

די אַלטע אָנאַנימע מתברים זענען גישט געווען קײַן מעכאַנישע קאָפּירערס פֿון פֿרעמדע טעמעס און שאַבלאַנען. פֿאַראַן צווישן זיי אַזעלכע, וואָס האַבן זיך דערהויבן צו אינדיווידועלע און אייגנאַרטיקע פּאַעטישע ווערק.

אליעזר פאדריאטשיק

אויב, למשל, ושחיס קלאגליד אין דער אַקטאַ אסתר מיט אַחשוּרוש ווירקט
מיט זיין דראַמאַטיזם און פאַטעטישן וויגעשריי —

פּעלדזון-קליפּן, הויכע בערגן,
פּינצטערע וועלדער און טיפּער טאַל,
ווילדע טיהרן, וואַסער־וואַלן,
פּויגל לופּט און עכאַשאַל,
העלפּט מיר מיינע שמערצן באַוויינען...
העלפּט פּעלדזון, העלפּט שטיינען,
העלפּט, וואַס גאַר העלפּן קאַן.
העלפּט, העלפּט, העלפּט,
וואַס גאַר העלפּן קאַן... —

דער זעלביקער מאַטיוו האָט בײַ אַ צווייטן אַנאַנימען אויטאָר שוין באַקומען גאַר
אַן אַנדערע דיכטערישע אינטערפּרעטאַציע:

פּאַטער קיניג, קיניגלעכער פּאַטער,
איך וועל בײַ דיר זײַן,
אַ פּייגעלע זײַן,
איך וועל דיר אַזוינגען און אַגשפּילן,
אַבי שענק מיר מײַן יונג לעביכן
גאַר ליבלעך און גאַר פּײַן...
פּאַטער קיניג, קיניגלעכער פּאַטער,
איך וועל דיר זײַן
אַ הינטעלע זײַן,
איך וועל דיר אַנהאַוקען און אַנבילן,
אַבי שענק מיר מײַן יונג לעביכן
גאַר ליבלעך און גאַר פּײַן...
פּאַטער קיניג, קיניגלעכער פּאַטער,
איך וועל דיר זײַן
אַ דינסטמעדכן זײַן,
איך וועל דיר אויסקערן און אויסראַמען,
אַבי שענק מיר מײַן יונג לעביכן
גאַר ליבלעך און גאַר פּײַן...

אַ סך אַזעלכע פּאַלקסטימלעך-פּאַעטישע פּערלען ליגן פּאַרבאַרגן צווישן די
טאַוולען פֿון די אַלט פּאַרשטויבטע פּורים-שפּילן. מע דאַרף זיך גאַר אַנטאָן די מי
און אַרויסגראַבן זיי פֿון דעם באַרג מיסט, וואַס די צײַט האָט אויף זיי אַרויפֿגע-
וואַלגערט.

ג. „אַלס דער סוף איז גוט — איז אַלעס גוט“

דער טומלדיקער און לאַכנדיקער אייראָפּעיִשער רענעסאַנס פֿונעם 18טן יאָר־ הונדערט האָט אויך נישט אויסגעמיטן די ייִדישע גאַס. קיין סאַלאַגען זענען דאָ נישט אַנטשטאַנען, אָבער אין די טאַנצהײַזער האָבן די קלאַנגען פֿונעם טראַדי־ ציאַגעלן פֿידל זיך האַרמאָניש אַרײַנגעוועבט אין די אַקאָרדן פֿונעם וויאַלאַנטשעל און פֿון דער פֿלייט. מע האָט אויך געטאַנצט לויט דער סאַמע לעצטער מאָדע. די „טרוים־שפּילן מיט פֿרידלעכעס ענדן די מען טאַריאַטרום גענט“ זענען געווען אַלץ מער און מער ענלעך אויף די קאַמעדיעס פֿון מאָליער, ווי אויף די פֿאַלקס־ טימלעכע פֿורים־שפּילן פֿון פֿאַרצײַטנס.

„אין אַ זיכערן מיטוואַך צי דאַנערשטיק, — דערציילט אַ האַלענדישער שרײַ־ בער אין אַן אַמסטערדאַמער צײַטונג פֿון דעם 25סטן מאַרץ 1726, — האָב איך פֿאַרבלאַנדזשעט אין אַ הילצערנער שאַפּע, וואָס שטייט אין די יאָאָדיסע האַלטטוי־ בען (נאָמען פֿון אַ גאַס אין געטאָ) און וועלכן די סמאַוסע אַרטיסטן (סמאַוסן — אַ זידלוואָרט פֿאַר יידן) האָבן איבערגעאַנדערשט אין אַ באַקוועמען טעאַטער. דער אינטעריער איז געווען באַשײַדן און געשמאַק אויסגעשטאַט און איז גאַרנישט ענ־ לעך געווען צו זײַן אויסערלעכן אויסזען. מע האָט דאָרט נישט געזען קיין גע־ טער, געטינס און ים־נימפֿעס, וואָס שוועבן אין די טאַגיקע וואַלקנס... אַנשטאַט די באַלערנדיקע דערשיינונגען האָט זיך דאָרט געפֿונען אַ קלייניקע בינע. רעכטס איז געשטאַנען אַ בולפֿעט מיט פֿל־טוב: בראַנפֿן, זיסער קוכן, פֿייקעס טאַביק און ווערעמדיקע פֿאַמעראַנצן. צוויי בפּוּדיקע הענגלייכטערס, וואָס האָבן מן־הסתּם אַ מאָל באַלויכטן די טײַוולאַנישע חתונה פֿון פּראָזעפֿינען, האָבן געפֿלאַקערט מיט זיבן פֿלאַמען... דער אַרקעסטער איז באַשטאַנען פֿון פֿיר מוזיקאַנטן... גע־ שפּילט האָט מען דאָס מזל איז קײַלעכיק“... און ווייטער דערציילט דער האַלענדי־ שער באַזוכער פֿון „סמאַוסן־טעאַטער“ וועגן דער שפּיל פֿון די אַקטיאָרן, באַזונג־ דערס וועגן לײַבכע דעם היטל־מאַכער, וואָס האָט געשפּילט דעם קיניג, און נאַכ־אַ ראַ דעם פֿאַריק־מאַכער, וואָס האָט געשפּילט די פּרינצעסין, און ענדיקט, ווי ער פֿאַרלאָזט די שאַפּע אַן אָנגעגליטער דורך זײ, „וואַרעמע סמאַוסע פֿרײַלינס“.

אין אַט די איבערגעאַנדערשטע שאַפּעס איז אויפֿגעקומען אַ רײַכע טעאַטער־ קולטור און אַן אינטערעסאַנטע דראַמאַטישע ליטעראַטור. וועגן אַ סך ווערק פֿון יענער צײַט ווייסן מיר ביז היינט גאַרנישט. זײ ליגן אומבאַרירט אין די אַרכיוון און ביבליאָטעקן, און די מאַדערנע פֿאַרשערס האָבן זײ נאָך אַפּילו נישט איבער־ געלייענט. דערפֿאַר איז פֿאַרשטענדלעך דער גרויסער אינטערעס, וואָס עס שטעלט מיט זיך פֿאַר די אומבאַקאַנטע אַנאַנימע קאַמעדיע, וואָס דער געלערנטער ל. פּוקס האָט געפֿונען אין 1946 אויף די חורבות פֿון דער אַמסטערדאַמער געטאָ. דעם אויסגעשפּירטן טעקסט מיט אַן איבערזעצונג אין מאַדערנעם ייִדיש האָט ל. פּוקס אָפּגעדרוקט אין 1955 אין דעם פּאַריזער פֿאַרלאַג „אויפֿסניי“. דער

אליעזר פאָדריאַטשיק

נאָמען פֿון דער קאָמעדיע איז אַלס דער טוף איז גוט, — איז אַלעס גוט. צו דער אויסגאַבע האָט ל. פֿוקס אַנגעשריבן אַן אינטערעסאַנטן פֿאַרוואָרט וועגן דעם היסטאָרישן באַדן און קלימאַט פֿון דער צייט, ווען די קאָמעדיע איז אַנטשטאַ- נען (פֿון דעם פֿאַרוואָרט, אַגב, האָבן מיר אַנטליען דעם פֿריער געבראַכטן אויס- צוג פֿון דער אַמסטערדאַמער צייטונג).

די ייִדישע ליטעראַטור פֿון יענער תקופֿה איז דורך און דורך אַ טענדענציעזע. די שרייבערס זענען ליידנשאַפֿטלעכע קעמפֿערס פֿאַר די אויפֿקלערונגס-אידעען, וואָס זענען אויפֿגעקומען אין דעם 18טן יאָהונדערט, אין דעם יאָרהונדערט פֿון די ליכטער, ווי מע רופֿט געוויינטלעך יענע צייט. אויך דער אַנאַנימער אויטאָר פֿון דער קאָמעדיע פֿירט אַ האַפֿטיקן קאַמף קעגן „ליכטזין און פֿרעמעלייאַ“. רעמ- בראַנדטיש קרייצן זיך ביי אים איבער די ליניעס פֿון ליכט און שאַטן. ער שיל- דערט מענטשן, וואָס פֿירן אַ טאַפֿלדיקן חשבון אין לעבן. אַריינפֿירנדיק אונדז אין דעם סאַמע דנאָ פֿון דעם דעמאָלטיקן לעבן, אין דער וועלט פֿון שנאַרערס און שווינדלערס, באַשרייבט ער רעאַליסטיש זייערע רויע געפֿילן, גראַבע רייד און אויך זייער לעבנס-פֿילאַסאָפֿיע, וואָס איז זייער אַן איינפֿאַכע: „די וועלט איז פֿול מיט רמאים (שווינדלערס), און רמאים מוזן פֿאַרט זיין“. איז מען טאַקע וואָס אין דער קאַרט און מע מאַכט גאָר דעם אַנשטעל, אַז מע איז גוט און פֿרום. דער קאַמיוז איז דער פּיעסע באַקומט זיך נישט פֿון דער האַנדלונג, גאָר קודם-כֿל פֿון אַט דער שפּיל, וואָס די מענטשן פֿירן מיט זיך גופֿא. צום סוף רייסן זיי אַליין פֿון זיך אַראָפּ די מאַסקעס: מיר זענען נישט די וואָס איר מיינט. מיר האָבן זיך פֿאַרשטעלט, נישט אַזוי אייך צו פֿאַרוויילן, גאָר גיכער איר זאָלט פֿון דעם אַלעמען זיך אַראָפּנעמען אַ מוסר-השכל און זיך נישט לאָזן גאָרן. אין די גראַטעסקע בילדער שאַפֿט דער אויטאָר אַ שאַרפֿע סאַציאַלע סאַטירע. מיר האָבן פֿאַר זיך אַ ווערק וואָס באַרייכערט אונדזער פֿאַרשטעלונג וועגן דעם פֿראַבלעמען-קרייז פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין דער עפֿאַכע ביז מענדעלען.

לויט דער רייכקייט פֿון שפּראַך האָט די קאָמעדיע כמעט נישט קיין גלייכן אין דער ייִדישער ליטעראַטור פֿון דער צווייטער העלפֿט 18טן יאָרהונדערט. אַפֿילו אַזעלכע באַדייטנדיקע ווערק ווי ר' הענאָך אַדער וואָס טוט מען דערמיט פֿון איציק אייכל (1758—1804) און ליכטזין און פֿרעמעלייאַ פֿון אהרון האַלע וואַלפֿסאָן (1754—1835) זענען, לויט מ. ווינערס באַמערקונג, „פֿאַרט דייטשע פּיעסעס, אין וועלכע עס ריידן באַשטימטע פֿיגורן ייִדיש“... ייִדיש איז דאָ גאָר אַן עטנאָגראַפֿיש-נאַטוראַליסטישער עלעמענט אין אַ דייטש ווערק“. די אַנאַנימע קאָמעדיע איז אַ ריין ייִדישע פּיעסע, וווּ די שפּראַך איז דערהויבן געוואָרן צו אַ הויכער קינסטלערישער מדרגה. זי פֿאַרמאַגט אַ רייכע לעקסיק פֿון דער לע- בעדיקער רייזשפּראַך אין סוף 18טן יאָרהונדערט.

„סיפורי מעשיות“

סאנטשאַ פּאַנטשאַ האָט געהאַלטן אַז דער וואָס האָט אויסגעטראַכט דעם שלאָף, איז באַשטימט געווען זייער אַ קלוגער מענטש און מע דאַרף אים דער-פֿאַר שטענדיק לויבן. נאָך מער דאַרף געלויבט ווערן, האָט צוגעגעבן דער באַ-רימטער דײַטשישער מעשה-דערציילער ע. ט. א. האַפּמאַן (1776—1822), דער וואָס האָט געפֿונען דעם טרוים. „גישט דעם טרוים וואָס אַנטשטייט ווען מיר שלאָפֿן, נאָר דעם טרוים וואָס באַגלייט אונדזער גאַנץ לעבן, דעם טרוים וואָס רײַסט אונדז אַרויס פֿון דער דריקנדיקער אַטמאָספֿער אין טאַג-טעגלעכקייט, דעם טרוים וואָס פֿאַרוואַנדלט אונדזערע טרייסטלאָזע פּלאַנן אין העלע האַפּענונגען“... אַן ענלעכן געדאַנק האָט אין דער זעלביקער צײַט אַרויסגעזאָגט דער ייִדישער מעשה-דערציילער נחמן בראַצלאַווער (1772—1811), וואָס האָט מן-הסתּם אַפּילו גישט געוואָסט וועגן זײַן גרויסן דײַטשישן מיטציטלער, פּונקט ווי ער האָט זיכער גישט געוואָסט, אַז מיט זײַנע מעשיות וועגן אַ בן-מלך און אַ בת-מלכה, אַ חכם און אַ תּם, בעטלערס און קאַרליקעס זעצט ער פֿאַר אַן אייגנאַרטיקע טראַדי-ציע פֿון דער וועלט-ליטעראַטור. און דערגאַנגען איז אַט די טראַדיציע צו אים גישט דורך דער קינסטלערישער ליטעראַטור, נאָר דורכן פֿאַלקלאָר.

לויט דעם גבית-עדות פֿון נחמן בראַצלאַווערס עקערמאַן, נתן שטערנ-האַרץ (1780—1845), האָט דער בראַצלאַווער ליב געהאַט צו הערן און דער-צײַלן פֿאַלקס-מעשיות. „די וועלט זאָגט, — האָט נ. שטערנ-האַרץ פֿאַרשריבן נחמן בראַצלאַווערס ווערטער, — אַז מיט מעשיות איז גוט איינצושלעפֿערן, און איך זאָג, אַז מיט מעשיות וועקט מען אויף מענטשן פֿון שלאָף“...

די פֿאַלקס-מעשה איז איינע פֿון די שווערסטע רעטענישן פֿאַר דער פֿאַר-גלייכנדיקער ליטעראַטור-וויסנשאַפֿט. די פֿאַרשיידענע טעאָריעס און פֿאַלקלאָריס-טישע שולן (די אינדישע, פינלאַנדישע א״א), וואָס זענען פֿאַר דעם לעצטן יאָר-הונדערט אַנטשטאַנען, זענען גישט אין שטאַנד צו דערקלערן די סיבות וואָס האָבן גורם געווען די מערקווערדיקע ענלעכקייטן פֿון געשטאַלט, מאַטיוון און סו-זשעטן אין דעם פֿאַלקלאָר פֿון גאַר פֿאַרשיידענע פֿעלקער. „גישט געקוקט, — שרייבט דער רוסישער געלערנטער וו. מ. זשירמונסקי, — אויף דער גרויסער

צאל מאַנאַגראַפֿיעס (דער עיקר פֿון דער פֿינישער שול), געווידמעט איינצלענע מעשה-סוּשעטן, אויך אויף די פֿאַרשיידענע נאַציאָנאַלע קאַטאַלאַגן פֿון מעשיות, צונויפֿגעשטעלטע לויט אַאַרנעס סיסטעם,¹ איז ביז איצט נישט אויסגעקלאָרט, וועלכער טייל פֿון דעם מעשה-רעפערטואַר בײַ דעם אָדער יענעם פֿאַלק איז אַ צווישנפֿעלקערלעכער און וועלכער אַ לאַקאַלער; וווּ האָבן מיר צו טאָן מיט אי-דענטישע סוּשעטן און וווּ בלויז מיט ווייטע טעמאַטישע און סוּשעטישע ענ-לעכקייטן; וועלכע זענען די געאַגראַפֿישע גרענעצן אין דער פֿאַרשפּרייטונג פֿון די אידענטישע אָדער בלויז ענלעכע סוּשעטן; און קודם-כל — אין וואָס באַ-שטייען די איינגאַרטיקע ענדערונגען פֿון די סוּשעטן אין די פֿאַרשיידענע גאַ-ציאָנאַלע ווערסיעס, זייער ספּעציפֿישער נאַציאָנאַל־שטייגערישער אינהאַלט, סאַ-ציאַלע באַצױנגען און פֿאַלקס-אידעאָלאָגיע, וואָס דערגאַנצט און ענדערט די סו-שעטישע סכּעמע״².

אויך די ייִדישע פֿאַלקס־מעשה איז אין דעם פּרט נישט קיין אויסנאַם, אַזאַ באַדייטנדיקער פֿאַרשער פֿונעם פֿאַלקלאָר אין דעם תּלמוד און אין מדרש, ווי לוי גינצבורג (1873—1953), האָט קאַנסטאַטירט אין זײַן אַרבעט ייִדישער פֿאַלקלאָר: — מיזרח און מערב (1937), אַז אויף די מעשיות, וואָס זענען אויפֿגעקומען אין די ייִדישע ייִשובֿים פֿון אייראָפּע, האָט דער פֿאַלקלאָר פֿון די אַרומיקע פֿעלקער גע-וירקט נישט ווייניקער ווי די מעשיות און אַגדות פֿון דעם תּלמוד און מדרש. אין דער עפֿאַכע פֿון חסידיוּם איז דער מעשה־זשאַנער באַזונדערס געווען פֿאַרשפּרייט. זײַן העכסטע אַנטוויקלונג־סטאַדיע האָט ער דערגרייכט אין נחמן בראַצלאַווערס סיפורי מעשיות.

נחמן בראַצלאַווערס מעשיות טיילן זיך אויס פֿון דעם אַלגעמיינעם חסידישן „מייסענען“ — ווי י. אַקסענפֿעלד האָט זיך זינער צײַט אויסגעדריקט — נישט נאָר מיט דעם וואָס זיי זענען אַ פּראָדוקט פֿון אַן אינדיוידועלער קינסטלערישער פּערזענלעכקייט, נאָר אויך מיט זייערע איינגאַרטיקע טעמעס און סוּשעטן.

נחמן בראַצלאַווער דערציילט נישט נאָר וועגן גלייביקע און אַפיקורסים, וועגן נסים און נפֿלאות פֿון דעם צדיק. אים אינטערעסירן אויך די „קאַטאַוועסן“ פֿון פּשוטע מענטשן. ער קוקט אַפֿילו אַרײַן אין „טרינקהייזער“ און אַהין, וווּ „הורן זיצן“. מע פּראַוועט אין זײַנע מעשיות בעלער און מע שפּילט „קומעדיעס“. און ווען די מעשה פֿאָדערט עס, האָט דער פֿרומער רב נחמן אויך הגאָה פֿון אַ יפֿת־תּוואר, „וואָס האָט אַלערליי חנען פֿון דער וועלט. און מחמת איר גרויס שיינקייט זענען אַ טייל געבליבן אין חלשות און אַ טייל משוגע געוואָרן מחמת חולאת האַהבה“...

1. אַאַרנע א. א. (1857—1925) — אַנגעזענער פּינלענדישער פֿאַלקלאָריסט.
2. ציטירט לויט דעם זאַמלבוך „דער סלאַווישער פֿאַלקלאָר און די היסטאָרישע ווירקלעכקייט“, מאַסקווע 1965, ז' 440.

פֿון די דרייצן מעשיות וואָס נחמן בראַצלאָווער האָט געשאַפֿן זענען צוויי (מעשה ממלך וקיסר, „מעשה מבעגיר ועני“) וועגן די ליבעליידן פֿון יונגע מענטשן און וועגן די פֿאַנטאַסטישע פֿערעפעטיעס, וואָס עס קומט זיי אויס דורך צומאַכן ביז זיי זענען גובר די שטרויכלונגען וועלכע שטייען זיי אין וועג.

אַן אייביקער שטרייט צווישן דעם גוטן און דעם שלעכטן קומט פֿאַר אין די מעשיות פֿון נחמן בראַצלאָווער. עס באַשעפֿטיקט אים אין זיי נישט אַזוי די טראַג־דיציאָנעלע פֿראַבלעם פֿון „זדיק ורע לו, רשע וטוב לו“. ער איז אָפטימיסטישער פֿון זיינע פֿאַרגייערס און גלייבט אַז סוף-כל-סוף מוז דער גערעכטער באַקומען זיין לוי און דער רשע זיין שטראַף. פֿון דער נאַטור, האַלט ער, איז דער מענטש אַ גוטער. דאָס שלעכטע אין אים איז אַ פֿראַדוקט פֿון דער צייט, פֿון דער סביבה. ער דאַרף עס נאָר אַליין אין זיך דערפֿילן, ווי ער הייבט זיך אָן ווערן קעגן דעם. דער זין און דאָס שיינע אין דער עטיק איז, לויט נחמן בראַצלאָווער, דאָס זוכן און געפֿינען דאָס גוטע אין זיך.

וועגן ע. ט. א. האַפּמאַן האָט דער דייטשישער דיכטער און ליטעראַטור-היסטאָריקער קלאַבונד געשריבן, אַז זיינע מעשיות באַדאַרף מען פֿאַר דעם גיין שלאַפֿן נישט ליינען. נישט נאָר וואָס מען האָט פֿון זיי אַ שלאַפֿלאַזע נאַכט, נאָר מע הייבט צום סוף אָן פֿאַר זיך אַליין מורא האַבן.

נחמן בראַצלאָווערס מעשיות שרעקן נישט. פֿאַרקערט, עס הערשט אין זיי אַ גוטע און מילדיע אַטמאָספֿער. זייערע העלדן ווערן גיך היימיש און נאַענט, און דער ליינער קאָן נישט זיין גלייכגילטיק צו זייער גורל. אויך קיין שדים און געשפענסטערס זענען אין זיי נישט פֿאַראַן. און אויב זיי באַווייזן זיך ערגעץ וו, ווי, למשל, אין דער „מעשה מחיגר“, ווערן זיי זייער גיך פֿאַרטריבן, און — פֿאַר-ענדיקט דער בראַצלאָווער — „גאר די מעשה איז מרומז... ווער ס'האָט אויגן לאַז זען און ווער עס האָט אַ האַרץ לאַז פֿאַרשטיין, וואָס אויף דער וועלט טוט זיך“.

דער רוים פֿון נחמן בראַצלאָווערס מעשיות איז אונדזער פֿלאַנעטע. זיי זענען אין תּוֹך ערדישע געשיכטעס. ער שוועבט נישט אין די הימלען. דאָ אויף דער ערד בויט ער זיינע פֿערלדיקע שלעסער און גילדענע בערג. עס זענען אין זיי פֿאַראַן אויך ווונדער-געשטאַלטן, וואָס הערשן איבער די ווינטן, איבער די היות, עולמות אד"גל. זיי זענען אַבער שטענדיק אונטערטעניק דעם מעגסטנס ווילן. נאָר דער מענטש, די מוזיק און די נאַטור זענען די וויכטיקע און ווירקנדיקע פּוּחות אין נחמן בראַצלאָווערס מעשיות. צווישן אַט זיי דריי פּוּחות איז פֿאַראַן אַ שטענדיקע האַרמאָניע. זיי לעבן און באַווירקן זיך קעגנזעטיק. אַלץ לעבט און איז טעטיק. די גאַנצע נאַטור. „יעדעס גרעזעלע האָט זיך זיין ניגון. און די פּאַסטעכער זינגען זייער ליד לויטן ניגון פֿון די גראַזן און דאָס אַרט וווּ זיי פּאַשען זייערע שעפֿע“

אליעזר פאדריאטשיק

לעד... און ווער עס איז זוכה צו הערן די שירה פֿון יעדן גרעזעלעך, קאָן פֿילן ווי שייַן זי איז, ווי רייַן זי איז. רייַן פֿון יעדער פֿניה, פֿון יענער מחשבה-זורה... אַלע תענוגים פֿון דער וועלט זענען גאַרנישט אַקעגן דעם ווילד גרויסן תענוג וואָס מע האָט, אַז מע הערט דעם ווונדערלעכן ניגון..."

ווען מע זאָל פֿון נחמן בראַצלאָווערס מעשיות און פֿון זײַנע אַנדערע ספֿרים אויסטיילן באַזונדער די ערטער וועגן מוזיק און נאַטור, וואָלט מען געקאָנט מייַ-נען, אַז נישט די "שבתי האר"י" און נישט די "שבתי בעש"ט" האָבן געשפּינט זײַן געמיט, נאָר די ווערק פֿון דער ראַמאַנטיק. זײַן פּאַנטעיסטישער צוגאַנג צו דער נאַטור, זײַן באַנעמען די מוזיק ווי אַ העכסטן אויסדרוק פֿון דער וועלט-האַרמאָניע רופֿן זיך אין אַ געוויסער מאָס איבער מיט די געדאַנקען פֿון האַפּמאַ-נען און אַנדערע ראַמאַנטיקער.

צווישן נחמן בראַצלאָווערס און ע. ט. אַ. האַפּמאַנס מעשיות איז אָבער פֿאַראַן אַ פּרינציפּיעל וועזנטלעכער אונטערשייד. אין האַפּמאַנס מעשיות הערשן דעמאָ-ניש-פֿאַטאַלישע פּוחות. דער מענטש איז נישט מסוגל צו באַשטימען זײַן אייגענעם גורל. עס קומט אין אים פֿאַר אַ שטענדיקער ווידעראַנאַנד פֿון אינערלעכע אַנטי-פּאָדישע פּוחות. ער באַשטייט פֿון צוויי "איכן", און וואָס איין "איך" בויט, צע-שטערט דער צווייטער. נחמן בראַצלאָווער האָט אַ מאָניסטישן וועלטבאַנעם. ער זוכט שטענדיק די האַרמאָנישע און גאַנצע מענטשלעכע פּערזענלעכקייט.

דער פּראַבלעמען-קרייַז פֿון נחמן בראַצלאָווערס מעשיות איז זייער פֿאַרשיידן-אַרטיק. די עטישע און פֿילאָסאָפֿישע מאַטיוון זענען מערסטנס איינגעהילט אין אַ פּאַנאָסטיש-אַלעגאָרישער בילדערישקייט. די סאָציאַלע מאַטיוון זענען מער קאַנ-קרעטיווירט, די היפּערבאָלישע גראַטעסקבילדער וועגן די אומגערעכטיקייטן אין דער וועלט זענען ממש פֿון אַן אַוניווערסאַלן פֿאַרנעם און באַטייט. וועלנדיק, למשל, דערווייַזן די פֿאַרדאַרבענע ווירקונג וואָס דאָס געלט האָט אויף דעם מענטשן, קלערט נחמן בראַצלאָווער צו אַ מעשה וועגן "אַ מדינה וואָס דאָרט איז געווען גרויס עשירות. זיי זענען אַלע געוועזן עשירים, נאָר דאָס פֿירעכץ פֿון דער מדינה איז געווען זייער ווילד, וואָרן עס האָט זיך בײַ זיי אַלץ געפֿירט וועדליק דעם עשירות. איטלעכנס מעלה און איטלעכענס כּבּוד איז נאָר געווען וועדליק זײַן עשירות. עס איז בײַ זיי אויסגעזעצט געווען, אַז דער וואָס האָט זײַן אייגנס אַזוי פֿיל אַלפֿים געלט, קומט אים די מעלה און דער כּבּוד... אַלע מעלות בײַ זיי איז אַלץ געווען וועדליק דעם געלט, וואָס איטלעכער האָט געהאַט... און אַזוי איז בײַ זיי אויסגעזעצט געווען, אַז ער האָט גאָר אַזוי פֿיל געלט, איז ער אַ גלאַטער מענטש, און אַז ער האָט אָבער נאָך ווייניקער, איז ער שוין גאָר קיין מענטש נישט, נאָר ער איז אַ חיה אַדער אַן עוף... עס איז שוין בײַ זיי איינגעוואַרצלט געווען אין דער דעה, אַז דער עיקר איז נאָר דאָס געלט... ביז עס איז בײַ זיי געבליבן, אַז דער וואָס ער וועט האָבן זייער פֿיל געלט,

אזוי פֿיל און אזוי פֿיל אלפֿים ורבבות, דער זאָל זײַן אַ גאָט... אין די מדינה אַודאי פֿול געווען מיט רציחה און גזילה..."

די קרוין פֿון נחמן בראַצלאַווערס שאַפֿן אין די מעשה וועגן זיבן בעטלערס : אַ בלינדער, אַ טויבער, אַ היקעוואַטער, אַ הויקער אַא"וו. צום סוף ווייזט זיך אָבער אַרויס, אַז נישט זיי באַזיצן די פֿעלערן, נאָר די טביבה וואָס רינגלט זיי אַרום. אין דער אמתן זענען זיי די פּערפֿעקטסטע מענטשן אין דער געזעלשאַפֿט — דענקערס, דיכטערס, מאַלערס און מוזיקערס. נאָר ווייל זיי ברעכן די נאָרמעס פֿון דעם קאַנווענציאָנעלן דענקען און דעקן אויף די חסרונות פֿון דעם לעבן, האַלט מען זיי פֿאַר חסר־דעהניקעס, פֿאַר גיטטיקע אינוואַלידן.

די מעשה וואָס יעדער בעטלער באַזוגדער דערציילט האָט אין זיך איר ספּעציפֿישע פֿאַנטאַסטיק און קאַנקרעטע געדאַנקלעכקייט. אין יעדער מעשה אָנט־פֿלעקט זיך אַז אַנדער זײַט פֿון דער ווירקלעכקייט, און אַלע צוזאַמען שאַפֿן אַ בילד וועגן די ליידין און פֿריידן אין דער וועלט.

„עס איז דאָ איינער וואָס האָט יסורים פֿון זיך אַליין און עס איז דאָ איינער וואָס לײַדט פֿון זינע שכנים און עס איז דאָ איינער וואָס האָט צרות פֿון זײַן משפּחה און איינער וואָס נעמט זיך צום האַרצן די ליידין פֿון זײַן שטאַט. אָבער עס איז פֿאַראַן אַזאַ מענטש וואָס די ליידין פֿון דער גאַנצער וועלט זענען זײַנע ליידין..."

וויפֿל טיפֿוויניקייט און, ווי מיר וואַלטן זיך היינט אויסגעדריקט, סאַציאַלן חוש ווייזט נחמן בראַצלאַווער אַרויס אין דער מעשה פֿון דעם טויבן בעטלער ! „איר מיינט, אַז איך בין טויב? איך בין גאַרנישט טויב. נאָר די גאַנצע וועלט טרעפֿט בײַ מיר גאַרנישט אַז, אַז איך זאָל הערן זײַער חסרון... עס איז פֿאַראַן אַ מדינה וואָס זיי האָבן געהאַט אַ גאַרטן און אין דעם גאַרטן זענען געווען פֿירות, וואָס זיי האָבן געהאַט אַלערליי טעמים, אַלערליי ריחות וואָס אין דער וועלט, און אַלערליי מראות; וואָס פֿאַר אַ פֿאַרב אין אַלע קווייטן וואָס אין דער וועלט, איז אַלץ געווען דאַרט אין דעם גאַרטן. און עס איז געווען איבער דעם גאַרטן אַן אַגראַדניק. פֿלעגט די מדינה (האַבן) צו לעבן היים טובים דורך דעם גאַרטן. איז דאַרט דער אַגראַדניק פֿאַרפֿאַלן געוואָרן. מילא, וואָס עס איז דאַרט דאָ אין דעם גאַרטן מוז בוודאי שוין גאָר צו נישט ווערן. וואָרעם עס איז שוין נישטאַ דער אַגראַדניק וואָס זאָל דעם גאַרטן פֿילעווען. נאָר זיי וואַלטן נאָך עקאָנט לעבן פֿון דער ווידערוואַקסונג וואָס עס וואַקסט אין גאַרטן אַליין, פֿון דעם וואָס עס פֿאַלט אַראָפּ. איז אַנגעקומען דער מלך, אַן אומדערבאַרעמדיקער און האָט זיי קאַליע געמאַכט דעם גאַרטן... און נישט נאָר האָט ער קאַליע געמאַכט דעם גאַרטן, נאָר ער האָט איבערגעלאָזט... דריי קיטעס..." און זיי האָבן שוין קאַליע געמאַכט די גאַנצע מדינה. און שוין זײַנער צײַט האָט נחמן בראַצלאַווער זיך אונטערגענומען, דורך דעם טויבן בעטלער, צו לערנען די מענטשן, אַז זיי וועלן

אליעזר פאדריאטשיק

נאך דאן פטור ווערן פֿון זייערע ליידן, ווען זיי וועלן פֿארטרייבן דעם „מלך אכזר“ מיט זיינע אונטערהעלפערס.

„...און אז איר וועט אזוי טאן, זאג איך איך, אז לא די וואָס עס וועט בני אייך פֿארריכט ווערן דער טעם און די מראה און דער ריח. נאָך מער, אָפֿילו דער אַגראַדניק וואָס ער איז בני אייך פֿארפֿאלן געוואָרן וועט ער זיך אויך קאָנען אָפֿזוכן“...

און פֿונקט ווי דער טויבער בעטלער איז מער הערעוודיק ווי אַנדערע, אזוי איז דער בלינדער מער זעעוודיק.

„...איר מיינט אז איך בין אַ בלינדער, איך בין גאַרנישט בלינד. די גאַנצע וועלט טרעפט בני מיר נישט אָן ווי איין אויגנבליק... וואָרעם איך בין זייער אַלט און איך בין נאָך גאַר יונג. און איך האָב נאָך גאַרנישט אָנגעהויבן צו לעבן און בין פֿאַרט זייער אַלט“... אזוי רעדט דער פֿאַרשטייער פֿון דעם נייַעם דור, וואָס איז ערשט אַרויף אויף דער געשיכטלעכער אַרענע, און כאַטש ער איז יונג אין יאָרן, איז ער אַלט מיט דערפֿאַרונג און וויסן וואָס ער האָט געירשנט פֿון די פֿרײַער-דיקע דורות. זײַן קוקוינקל איז קלאַר, די האַריוואַנטן ברייטערע און דאָס אַלץ העלפֿט אים טיפֿער באַנעמען דעם גײַסט פֿון דער צײַט.

און דער בעסטער אויסדריקער פֿון דעם צײַטגײַסט איז דער שרײַבער, דער פֿאַעט.

„...עטץ מיינט אז איך בין אַ כבד־פֿה, איך בין גאַר קיין כבד־פֿה נישט... אַדראַ, איך בין אַ מליץ און אַ דברן זייער אַ ווילער... אז איך הייב אָן צו ריידן מײַנע שירים מיט מײַנע לידער, איז גאַרנישט פֿאַרהאַנדן קיין באַשעפֿע-ניש אין דער וועלט וואָס זאָל עס נישט וועלן הערן. און עס איז אין זיי דאָ אַ פֿל־החכמות, און איך האָב אַ הסכמה דערויף פֿון דעם גרויסן מאַן, וואָס ער הייסט דער אמתער איש־חסד... דער עיקר צײַט ווערט נאָר דורך אמתע חסדים, און איך גיי אום און נעם צונויף אַלע אמתע חסדים און ברענג זיי צו דעם אמתן איש־חסד וואָס דערפֿון ווערט דער זמן“...

און ווייל ער איז אַ דיכטער, דריקט ער אויס זײַנע געדאַנקען אין פֿאַע-טישע מעטאָפֿארן און בילדער :

„...עס איז פֿאַראַן אַ באַרג. אויף דעם באַרג שטייט אַ שטיין. פֿון דעם שטיין גייט אַ קוואַל. און אַיטלעכע זאָך האָט אַ האַרץ. און די וועלט איז גאַנצן האָט אויך אַ האַרץ. און דאָס האַרץ פֿון דער וועלט... איז האַרציקער איידער אַן אַב-דערס האַרץ. און דער באַרג מיט דעם קוואַל שטייט אין איין עק פֿון דער וועלט. און דאָס האַרץ שטייט אַקעגן דעם קוואַל און גלוסט און בענקט תּמיד זייער אָן עס זאָל קומען צו דעם קוואַל... און דער קוואַל גלוסט צו דעם האַרץ אויך. און דאָס האַרץ האָט צוויי שלאַפֿקייטן: איינס, וואָרעם די זון יאָגט עס און ברענט עס,

ווייל עס בענקט אַלץ און וויל קומען צום קוואַל. און דאָס אַנדערע שלאַפֿקייט האָט דאָס האַרץ, מחמת דאָס בענקען און דאָס גלוסטן. נאָר אז דאָס האַרץ באַדאַרף זיך אַ ביסל אַפּרוען, קומט אַ גרויסער פֿויגל און פֿאַרשפּרייט די פֿליגל אויף אים און פֿאַרשטעלט אים די זון. דעמאָלט רוט זיך דאָס האַרץ אָפּ אַ ביסל. און אַפּילו דע-מאָלט קוקט עס אויך אַקעגן דעם קוואַל און בענקט אַלץ... און אז ער שטייט אַקעגן באַרג זעט ער אַרויס דעם שפּיץ באַרג, וואָס דאָרט איז דער קוואַל. אָבער תּיכּף ווי באַלד ער וויל צוגיין צום באַרג זעט ער שוין נישט אַרויס דעם שפּיץ, קאָן ער שוין נישט קוקן אויף דעם קוואַל, קאָן ער, חס-ושלום, אויסגיין, און אז דאָס האַרץ זאָל, חס-ושלום, אויסגיין, וואַלט גאָר די וועלט חרוב געוואָרן... און דער קוואַל האָט קיין שום צייט נישט... ער איז גאָר העכער פֿון דער צייט, פֿון דער וועלט. די צייט פֿון דעם קוואַל איז נאָר וואָס דאָס האַרץ שענקט דעם קוואַל אַ טאָג במתנה. און אז דער טאָג וויל זיך שוין אויסלאָזן, צום סוף טאָג, הייבן זיי זיך אָן געזעגענען איינער מיט דעם אַנדערן, דאָס האַרץ מיט דעם קוואַל. און זיי הייבן אָן זאָגן חידות און שירים און לידער איינער צום אַנדערן, מיט גרויס ליבשאַפֿט און מיט גרויס בענקעכץ. און דער אמתער איש-חסד האָט דערויף השגחה. און ווי עס קומט דער טאָג גאָר צום סוף, גאָר ער זאָל זיך אויסלאָזן, קומט אָן דער אמתער איש-חסד און שענקט אַ טאָג דעם האַרצן. און דאָס האַרץ שענקט דעם טאָג אַ קוואַל.

נחמן בראַצלאַווערס אילוזאָרישן און רעליגיעזן וועלטבאַנעם פֿילט מען, פֿאַרשטייט זיך, אין זיינע מעשיות. דער שטאָף אָבער מיט וועלכן ער אַפּערירט איז אַ וועלטלעכער.

די רעליגיעזע, מוסרדיקע, סימבאָלישע עלעמענטן זענען אָפֿט בלויז אָן אויסרייד אויף אויסצושפּרייטן דעם געוועב פֿון זיין דיכטערישער פֿאַנטאַזיע. נחמן בראַצלאַווערס מעשיות זענען אין זיין צייט און אויך אַ סך יאָרן שפּע-טער נישט אַרויס פֿון די חסידישע קרייזן, און פונקט ווי איז דער עראַטיק פֿון שיר-השירים, האָבן די חסידים אויך אין די מעשיות געזוכט פֿאַרבאַרגענע סודות. אַ געוויסער נחמן פֿון טשיהירן האָט אַפּילו אָנגעשריבן אַ ספּעציעלן ספר רמזי המעשיות.

דער דיאָקטיש-טרוקענער ראַציאָנאַליזם פֿון די ערשטע משכּילים איז נישט מסוגל געווען אָט די מעשיות אויפֿצונעמען. אויך אין דער צייט פֿון קריטישן רעאַליזם האָט מען זיי נישט באַנומען ווי געהעריק. ערשט מיט דעם אויפֿקום פֿון דער ראַמאַנטיק האָט מען ווי געהעריק דערזען זייער וועלטלעכן און קינסט-לערישן באַטייט. י. ל. פּרץ איז געווען דער ערשטער וואָס האָט דערקלערט נחמן בראַצלאַווערן ווי דעם ערשטן פֿאַלקסדיכטער פֿון דער נײַער ייִדישער ליטע-ראַטור, און אין זיין נאָוועלע רב נחמנעם מעשיות האָט ער געשאַפֿן דעם בראַצ-לאַווערס ליטעראַריש-קינסטלערישן פּאַרטרעט.

„מעשיות ואיגרות“

אין אונדזער ליטעראטור-פֿארשונג האָט זיך קאָנאַניזירט אַ מיין סטאַנדאַרטע כאַראַקטעריסטיק וועגן דעם באַקאַנטן שרייבער יוסף פּערל (1773—1839). ער ווערט דער עיקר פֿאַרגעשטעלט ווי אַ קעמפֿעריש-דידאַקטישער משכיל, און זײַנע עפיסטאָלאַרע ווערק — ווי אַ שאַרפֿע פֿאַראַדיע קעגן חסידיוּם. דער בולטער לייטעראַטור-עסעטישער כאַראַקטער פֿון זײַן שאַפֿן און די אייגנטימלעכע קינסט-לערישע כּוונות פֿון דעם אויטאָר זענען כּמעט אין גאַנצן פֿאַרזען געוואָרן. אַפּילו אַזאַ באַדייטנדיקער פֿאַרשער ווי מ. ווינער האָט, אין תּוך, איבערגעחזרט די טראַג-פֿאַרעטע אַפּשאַצונג פֿון זײַנע פֿאַרגייערס. דאָס אַלץ איז געשען דערפֿאַר, ווייל יוסף פּערלס ייִדישע כתּבים האָבן ביז דער לעצטער צײַט זיך פֿאַרהיט נאָר אין כתּב־ידן און זענען נישט געווען צוגענגלעך פֿאַר דער פֿאַרשונג. אין דער קאַ-פיטאַלער פֿאַרשערישער אַרבעט „צו דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין 19טן י״ה“ איז זיך מ. ווינער אַפֿן מודה: „אונדז זענען באַקאַנט בלויז עט-לעכע פֿראַגמענטן פֿון זײַן מגלה טמירין. ערשט ווען צו מ. ווינערן איז דערגאַנגען די ייִוואַ-אויסגאַבע פֿון יוסף פּערלס ייִדישע כתּבים (ווילנע 1937), האָט ער אײַנ-געזען דעם פֿעלער און פֿאַרצײכנט פֿאַלגנדיקן תּיקון-טעות אין זײַן נאַטיצבוך (1940, 20 יאַנואַר):

„געלייענט פּערלס ייִדישע כתּבים. דאָס איז דאָך אַ פּראַכטפֿולער שריי-בער, אַן אמתער קינסטלער, דער בריוואויסטויש — לויטן סטיל פֿון די פֿראַנצייזישע עפיסטאָלאַרע ראַמאַנען... בכלל פֿראַנצייזישער גניסט פֿון אויפֿקלערונג אין דעם בוך, אָבער פֿון גאָר אַן אַנדערער אַטמאָספֿער און אין סאַטירישן אַס-פּעקט. אַ קלוגער, זײַער געבילדעטער שרייבער, פֿיין, כּיטרע אויסגעשפּונען, רײַ-כּע פֿאַבל, שפּאַנענדיק, פֿול מיט אינטערעסאַנטן שטייגער-מאַטעריאַל. און וואָ-סער שפּראַך — אַ סאַמעטענע ווונדערלעכע שפּראַך... דאָ האָט אַן אמתער טאַלאַנט געשליפֿן און געאַרבעט סײַ אויף דער פֿאַבל און סײַ אויף דער שפּראַך. געשליפֿן מיט ליבע, מיט פֿאַרשטאַנד, קענטעניש און קולטור. סאַראַ שאַד וואָס די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פֿון דער ליטעראַטור איז נישט געאַנגען אויף דער דאָזיקער שפּראַכבאַזע.

א הערלעכער וואָלטעריאָנישער ראָמאַן. אויסגעצייכנטע פּראָזע אין אויך די מעשה מיטן רבין פֿון טשאַרני אַסטריע. אַזאַ פּראָזע איז נישט געווען ביז צו מענדעלען — און מענדעלע האָט אַזאַ פּראָסטע רעאַליסטישע פּראָזע נישט גע- קאַנט שרייבן.

עפּעס פֿראַנצייזישעס אין דער קלאַרקייט און שיינקייט¹. לעצטנס איז אונדזער ליטעראַטור־פֿאַרשונג באַרעכערט געוואָרן מיט אַ נייער וויכטיקער אַנטדעקונג, וואָס וועט באַשטימט פֿאַרברייטערן די פֿאַרשטעלונג וועגן יוסף פּערל ווי אַ משפּיל און שרייבער. די געלערנטע ח. שמערוק און ש. ווערסעס האָבן אויסגעשפּירט און פֿאַרענטלעכט אַ ווערק פֿון י. פּערל וועגן וועלכן קיינער האָט ביז איצט נישט געוואוסט.²

דאָס ווערק שטעלט מיט זיך פֿאַר אַן אייגנאַרטיקע ליטעראַרישע מיסטיפּיקאַ- ציע מיט דעם אויסרייך, אַז די „סיפורי־מעשיות“ זענען נישט פּולל אַלץ, וואָס דער בראַצלאַווער האָט דערציילט, האָט י. פּערל, זעט אויס, פֿאַרקלערט צו שאַפּן אַ נייע סעריע מעשיות וועלכע זאָלן, כלומרשט, שטאַמען פֿון דעם בראַצלאַווער. פּדי אַט די ווערסיע זאָל באַקומען אַ געוויסע אויטענטישקייט, קלערט י. פּערל צו אַ ספּעציעלן בריוואויסטויש וועגן דעם ענין צווישן אַ פּאַדאָליער חסיד אַברהמל כמעלניקער און אַ גאַליציאַנער משה באַראָ, פֿון וועלכן עס דרינגט אַרויס, אַז ביי דעם לעצטן זאָל זיך האָבן פֿאַרהיט נישט נאָר דער סוף פֿון נחמן בראַצלאַ- ווערס נישט־פֿאַרענדיקטע, „מעשה מאבידת בת־מלכה“, נאָר אויך זײַן לחלוטין אומבאַקאַנטע „מעשה מאבידת בן־מלך“.

דעם בריוואויסטויש און דעם צוגעטראַכטן סוף וועגן דער פֿאַרלירענער בת־מלכה האָט י. פּערל געשאַפּן אין העברעיִש, די מעשה וועגן דעם פֿאַרלירע- נעם בן־מלך — אין העברעיִש און אין יידיש, לויט דעם מוסטער ווי דער בראַצ- לאָווער האָט געשאַפּן זײַנע מעשיות. שוין די באַזונדערע שפּראַכלעכע אייגנטימ- לעכקייטן פֿונעם ווערק פֿאַרוואַנדלען עס אין אַ וויכטיקן קוואַל צו פֿאַרשן די גע- שיכטע פֿון די ליטעראַרישע סטילן אין ביידע ליטעראַטורן.

דער יידישער וואַריאַנט געהערט צו די ערשטע ליטעראַרישע דענקמעלער, אין וועלכע עס מערקט זיך אַן אַ נייער ווענדפּונקט אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער יידישער שפּראַך, ווען די שרייבערס האָבן, לויט מ. לעפּינס טרעפּלעכער פֿאַרמו- לירונג, „געפּולגיוועט זיך מקרב זײַן צו אונדזער לשון און פֿונעם דײַטשן (זיך) מרחק זײַן“. מיט דעם „פּולגיווען זיך שרייבן אַזוי ווי עס ווערט היינטיקן טאַג צווישן אונדז געשמעסט“ האָט די נייע ליטעראַטור זיך דערווייטערט פֿון דעם דײַטשמערישן שפּראַכבאַנאַן, וואָס האָט געהערשט אין דער אַלטיידישער ליטע-

1. וועגן מאיר ווינערס ליטעראַרישער ירושה — זע סאַוועטיש היימלאַנד, נומ' 10, 1968, ז' 65.

2. יוסף פּערל, מעשיות ואיגרות מצדיקים אמיתיים ומאנשי שלומינו, ירושלים תש"ל.

ראטור, און עס זענען פארווייט געווארן די ערשטע זוימען פֿון א נייעם שפראכ-
לעכן נוסח אין דער יידישער ליטעראטור.

אויב דער יידישער וואריאנט שטעלט מיט זיך פֿאַר דעם אָנהייב פֿון אַ נייער
תּקופֿה, איז דער העברעיִשער וואַריאַנט גיכער דער סך־הכל פֿון אַ סטיל, וואָס
האָט געהערשט אין דער העברעיִשער ליטעראַטור אין משך פֿון עטלעכע יאָרהונט־
דערט. די איינגארטיקייט פֿון אַט דעם סטיל באַשטייט אין דעם וואָס ער האָט
זיך אויסגעפֿאַרמירט אין דעם מעדיום פֿון עברי־טייטש, איינגעזאָפֿט אין זיך דעם
אַראַמאַט פֿון אירע אידיאַמען און פֿראַזעאַלאַגיע. און אַפֿט מאָל האָט דער „טייטש“
די אייבערהאַנט איבער דער „עברי“. פֿאַר אַ נישט־ייִדיש־רעדנדיקן בלייבן אין
גאַנצן אומפֿאַרשטענדלעך אַזעלכע אויסדרוקן ווי למשל: וכך הכה את עצמו
(אַזוי האָט ער זיך דערשלאָגן), לראות מה איש הוא (צו זען וואָס פֿאַר אַ מענטש
איז ער), הוא מחזיק עליך (ער האַלט פֿון דיר) אד"גל. אין דעם העברעיִשן
שפראַכסטיל איז געשאַפֿן געוואָרן דער באַרימטער ספֿר חסידים, דער גרעסטער
טייל פֿון דער שאלות ותשובות־ליטעראַטור, די ליטעראַטור פֿון דעם חסידים
און אויך פֿיל באַדייטנדיקע ווערק פֿון די ערשטע משפּילים (מ. לעפּין, י. פּערל
א"א). פֿאַראַן אַזוי אַרום, אַ גאַנץ רייכע ליטעראַטור אין העברעיִש, וואָס אָן
גרונטיקע ייִדישע קענטענישן איז נישט מעגלעך צו באַנעמען איר פֿולן באַ־
טייט.

י. פּערלס ניי געפֿונען ווערק רופֿט אַרויס אַן אינטערעס נישט נאָר אַ דאַנק
זיינע באַזונדערע שפראַכלעכע מעלות, נאָר דער עיקר צוליב דעם, וואָס דאָס
איז אַ וויכטיקער ליטעראַריש־קינסטלערישער דאָקומענט וועגן דעם אידישן גע־
ראַנגל אין דער ייִדישער סביבה פֿון יענער תקופֿה. נישט קוקנדיק אויף דעם גע־
פֿלעכט פֿון רעאַליסטיש־סקעפטיש־פעסימיסטישע אינטאַנאַציעס, איז דאָס ווערק
אויף דורך און דורך דורכגעזאָפֿט מיט אַפּטימיזם. דאָס איז אַ רעזולטאַט פֿון יוסף
פּערלס גלויבן, אַז די מענטשן זענען מסוגל זיך צו באַפֿרייען פֿון דעם פֿאַנאַטיזם.
דער רעליגיעזער אַפּטימיזם אין נחמן בראַצלאַווערס מעשיות האָט אין זיך,
אין תּוך, אַן אַ שיעור מרה־שחורה, בעת י. פּערלס ראַציאָנאַליסטישער פעסימיזם
— אַן אַ שיעור גלויבן אינעם מענטשלעכן פּוח.

אין נחמן בראַצלאַווערס מעשיות איז פֿאַראַן אַ בולטער ווידעראַנאָד צווישן
מאַטעריע און גייסט. דער שטאַף, מיט וועלכן ער באַנוצט זיך, איז מערסטן טייל
אַ וועלטלעכער, און דאָס קומט אַפֿט מאָל אין אַ סתירה מיט זיין אייגענעם רע־
ליגיעזן וועלטגעפֿיל. און נאָר אַ דאַנק זיין רייכער דיכטערישער פֿאַנטאַזיע גיט
זיך אים איינ צו פֿאַרווישן די שפורן פֿון אַט דעם אינערלעכן אייגנטייט.

בני יוסף פּערל קומט פֿאַר אַ שאַפֿערישער פּראַצעס פֿון אַ דיאַמעטראַל אַנטי־
טעטישן כאַראַקטער. זיין קאַנסעקווענט־קעמפֿערישן ראַציאָנאַליזם קומט אויס זיך
צו ראַנגלען מיט אַן איראַציאָנעלער און עקזאַליטרטער וועלט. דער שטאַף מיט

וועלכן י. פערל אָפּערירט איז דאָס רוב אַ רעליגיעז־פּאָנטאָסטישער, און נישט שטענדיק גיט זיך אַזיין אים צו ראַציאָנאַליזירן. דאָס שטערט, ערטערווייז, דעם קינסטלערישן גלייכגעוויכט פֿונעם ווערק. ער ווערט אָבער צוריק אויפֿגעשטעלט אַ דאָנק דער דינאַמישקייט פֿון די געשילדערטע סיטואַציעס, אַ דאָנק דער שאַרפֿ־זיניקייט פֿון די דיאַלאָגן.

„דאָס ערגסטע, — פֿירט אויס י. פערל, — באַשטייט נישט אין דעם וואָס דאָס שלעכטע איז שלעכט, נאָר וואָס די מענטשן דאַכט זיך אַז עס איז גוט.“ פערל איז אָבער באַהערשט פֿון אַ שטאַרקן גלויבן אין די מעגלעכקייטן פֿון דעם מענטשלעכן פֿאַרשטאַנד. ער זעט פֿאַר פֿאַר דעם מענטשן אַ פּערספּעקטיוו פֿון עלדאָראַדאָ — אויב ער וועט זיך באַפֿרייען פֿון די זיגלאַזע פּרינציפּן און לאָזן זיך פֿירן לויט די פּרינציפּן פֿונעם שכל.

אַזא, אייגנטלעך, איז דער גרונטגעדאַנק פֿון דער „מעשה מאבדית בן־מלך“. י. פערל דערהייבט זיך אין איר צו די אידעישע הייכן פֿון יענע אייראָפּעיִשע אויפֿקלערערס, וועלכע בעלינסקי האָט געקרוינט ווי „נאַבעלע ריכטערס פֿון דער מענטשהייט“. דאָס איז באַזונדערס קאַנטיק אין דעם לעצטן אַקאָרד פֿון י. פערלס מעשה: „און מתמת דעם, וואָס מע האָט דעם נאַמען צדיק אַזוי מבוזה גימאַכט, האָט ער אַ באַפֿעהל גיגעבן אַז מהיום ההוא והלאה טאַר מען קיינים נישט רופֿן צדיק. נור אַ פֿרומער ערלעכער מענטש זאָל הייסן מענטש. און דאָס ביסל, וואָס האָבן קיין תשובה נישט געטאַן און זענען גיבליבן ביי זייערע פֿריערדיקע הול־טייסקי זאַכן, זאָל מען רופֿן הינט. אין אַ קורצער צייט האָבן די מענטשן די הינט גובר געווען און האָבן זיי גאַר אויס דער מדינה געפּטרט. און עס איז אין דער מדינה קיין איינציקער הונט נישט געבליבן, דאָס הייסט קיין איינציקער, וואָס זאָל נישט ווערט גיוועזן זיין, ער זאָל הייסן מענטש.“

„למדו היטב“

אין 1862 האָט מענדעלע מוכר־ספֿרים, דעמאָלט נאָך ש. י. אַבראַמאָוויטש, אָפּגעדרוקט זײַן ערשטע בעלעטריסטישע שאַפּונג — דעם ערשטן טײל פֿון אַ דערצײלונג אונטער דעם נישט איבעריק פּאָעטישן נאָמען למדו היטב. פֿון מענ־דעלעס אַ בריוו צום שרייבער אַברהם־בער גאַטלאָבער דערוויסן מיר זיך, אַז דאָס ווערק, געשריבן אין העברעיִש, האָט מענדעלע פֿאַרטראַכט אין דריי טײלן. דעם צווייטן טײל האָט ער זיך געקליבן פֿאַרעפֿנטלעכן אין 1864. א. ב. גאַטלאָבער וואָס האָט איבערגעלייענט דעם מאָנוסקריפּט האָט צוגעשיקט מענדעלען אַ באַגײס־טערטן אָפּרוף.

„בנוגע דעם צווייטן טײל פֿון דיין בוך, — שרייבט גאַטלאָבער, — קאָן איד נישט געפֿינען קיין לויב, און איד שווער דיר, אַז אין אונדזער שפּראַך האָב איד נישט געזען קיין גלייכן צו אים אין שיינקייט, און אַלע ראַמאַנען וועלכע מע שרייבט זענען קעגן אים גאַרנישט“ (ציטירט לויט הלל אַלעקסאַנדראָוו: „אַברהם־בער גאַטלאָבער און מענדעלע מוכר־ספֿרים“, סאַוועטיש היימלאַנד, נומ. 9, 1967, ז' 138).

צוליב אומבאַוואוסטע סיבות איז דער צווייטער טײל פֿון דער דערצײלונג נישט דערשינען. און אין צווישן האָט מענדעלע אָנגעהויבן שאַפֿן זײַנע קינסט־לערישע ווערק אויסשליסלעך אין דער ייִדישער שפּראַך.

צו זײַן העברעיִשן ערשטלינג האָט זיך מענדעלע אומגעקערט ערשט אין אַ צײַט אַרום, האָבנדיק שוין אין זײַן קינסטלערישן באַגאַזש דאָס קליינע מענטשעלע און דעם ערשטן וואַריאַנט פֿונעם ווינטשפֿינגערל. אין אַ געענדערטער און פֿאַר־ברייטערטער פֿאַרעם איז דאָס ווערק א״נ האַבות והבנים דערשינען אין אַדעס אין 1868 (אַ רוסישע איבערזעצונג פֿון י. ל. בינשטאַק איז געווען פֿאַרעפֿנט־לעכט מיט אַ יאָר פֿריער אין פעטערבורג).

שוין אין איר אורשפּרינגלעכן וואַריאַנט, נישט קוקנדיק אויף געוויסע קינסט־לערישע שלאָבעריקייטן, איז די דערצײלונג — דאָס ערשטע ווערק בעלעטריס־טישע, סײַ אין דער ייִדישער, סײַ אין דער העברעיִשער ליטעראַטור, אין וועלכן עס ווערט, ווי מע זאָגט, אויף דער הייסער מינוט איבערגעגעבן די אָנגעגליטע

אטמאָספֿער פֿון „שטורעם און דראַנג“ בײַ דער ײִדישער יוגנט אין אָנהייב זעכ־ציקער יאָרן פֿון 19טן יאָרהונדערט. דאָס ווערק איז דורכגעדרונגען מיט אַ שטאַרקן פֿאַרגעפּיל פֿון דער ראַלע וואָס איז געווען צוגעגרייט דעם דור, וועלכער האָט דאָן געשטעלט זײַנע ערשטע טריט אויף דער געשיכטלעכער אַרענע.

מענדעלע איז נאָך דעמאָלט קיין זײַדע גישט געווען. אַ יונגער צוּימען־ברע־כער, האָט ער אונטערן אינפֿלוס פֿון די פֿאַרגעשריטענע אידעען אין דער רוסישער קולטור, זיך אונטערגעגאָרטלט צו שטורעמען די געטאָ־טויערן און אַרײַנברענגען אין דער ײִדישער סביבה, ײִדיעות און קענטענישן וואָס מע דאַרף הינטיקע צײַט. „מיר וועלן זיך גישט שעמען, — דערקלערט ער אין דעם וואָרט צום לײַענער, — אויפֿצודעקן און אַרויסברענגען אויף דער אייבער־פֿלאַך דאָס פֿאַר־דאַרבענע אין אונד... באַשרײַבן די פֿאַרברעכנס פֿון דער הינטיקער צײַט און זײ אַנטפּלעקן פֿאַר דער גאַנצער וועלט... מיר האָבן דערגרייכט אזאָ מדרגה פֿון שכל און שלמות, אַז גאַרנישט קאָן פֿאַרהינדערן אונדזער גרויסן באַגער צו דערלערנען די געזעצן פֿון לעבן“...

דער גײַסטיקער רענעסאַנס און די שטרעבונג צו בילדונג וואָס האָט דעמאָלט באַהערשט די רוסישע געזעלשאַפֿט האָט אויך גישט אויסגעמיטן דאָס ײִדישע לעבן. אייגנטלעך איז דאָס דער גרוגטפֿאַטאָס פֿון ש. י. אַבראַמאָוויטשעס בע־לעטריסטישן ערשטלינג. אין פֿערציק יאָר אַרום, אין זײַן ספֿר הבהמות (1902), האָט מענדעלע זיך זײַער געבייזערט וואָס מע באַנעמט גישט דעם פֿולן באַטייט פֿון דער היסטאָרישער רעאַליטעט, וועלכע ווערט באַשרײַבן אין זײַן למדו דימב: „עס פֿאַרדריסט מיך שוין טאַקע אויף זײ, אויף די הינטיקע, הייסט עס. הע־הע זידלערײַען! גישט צו פֿאַרשטיין פֿון טאַג ביז נאַכט — אַז דענסטמאַל האָט ערשט אָנגעהויבן צו טאַגן, נאָך אזאָ לאַנגער און פֿינצטערער נאַכט — צו טאַגן! גישט וויסנדיק זיך צו מאַכן פֿונעם חילוק פֿון הײַנט ביז אַ מאָל, אַז אַנדערע צײַטן — אַנדערע ווייטיקן! אַנדערע ווייטיקן — אַנדערע סגולות. אַז צו די מענטשלעכע צרות איבער הויפט איז בילדונג פֿאַררעכנט געווען דענסטמאַל פֿאַר דאָס איינציקע מיטל בײַ דער גאַנצער וועלט בכלל. גישט צו באַטראַכטן די בײַ־טערע לאַגע, אין וועלכער די בידנע משכילים, נעבעך, האָבן דענסטמאַל זיך געפֿונען, צווישן אַן עולם וואָס איז בערײַט געווען פֿאַר אַ מינדסטע זאָך, עפעס גישט אַזוי ווי בײַ אים איינגערעדט, זײ צערייסן אויף שטיקער... די שײַנאה פֿון אַלע זײַטן איז גרויס, ספּנות, גויט, אַרעמקײַט — אַ שרעק. און זײ פֿון דעסט־וועגן טוען זײַערס, דערגרייכן אַ סך“...

די טעמע פֿון וועלטלעכער בילדונג איז גישט געווען קיין גײַס. זײ פֿאַרנעמט אַ צענטראַל אָרט אין דער ײִדישער ליטעראַטור זײַנט דעם אויפֿקום פֿון דער השכלה אין 18טן יײַה. מענדעלעס אויפֿטו באַשטייט אין דעם וואָס ער האָט זײ געשילדערט אין קאַנטעקסט פֿון די גײַסטיקע שטרעמונגען אין רוסלאַנד אין

די זעכציקער יארן פון 19טן י"ה. די השפלה האט זיך אין יענער צייט ראדיקאל געענדערט, באקומענדיק אלץ מער א רוסאפילישן כאראקטער. נישט נאר די יידישע און העברעיִשע ליטעראטור הייבט זיך אן אלץ מער באפֿרוכפערן מיט די איינפֿלוסן פֿון דער רוסישער קולטור, עס אַנטשטייט אויך אַ ייִדישע פרעסע און ליטעראטור אין דער רוסישער שפראך. עס קומט אויף אַ שאַפֿערישע אינטעליגענץ, וואָס האָט גייסטיק זיך אויסגעפֿאַרמירט אין די אוניווערסיטעטן פֿון קיעוו און כאַר-קאָוו. אויך אין די דעמאָלטיקע מלוכהשע ראַבינער־סעמינאַרן האָט מען פֿלייסיק געלייענט די פראַגרעסיווע זשורנאַלן, אַפֿילו דעם פֿאַרווערטן „קאַלאַקאַל“.

אויב די ערשטע משכילים האָבן זיך געשפּיזט מיט די אידעען פֿון רענע־סאַנס און הומאַניזם פֿון דער מערבֿ־איראָפּעיִשער אויפֿקלערונג, זענען די נייע פֿאַרכאַפט געוואָרן פֿון די פֿאַלקסטימלעכע און רעוואָלוציאַנעריש־דעמאָקראַטישע אידעען אין דער רוסישער קולטור.

„געווען איז עס אין אָנהייב פֿון די זעכציקער יאַרן, ווען די יוגנט און די רוסישע ליטעראטור האָט געפֿייערט איר האַניק־חודש פֿון פראַגרעס... באַהערשנדיק גיך די רוסישע שפראך בין איך צו גלייך מיט אַנדערע פֿאַרכאַפט געוואָרן פֿון דאַבראַליובאַוו, טשערנישעווסקין, פֿונעם סאַוורעמעניק... און זייענדיק גרינטלעך באַהאַונט אין דער העברעיִשער און תלמודישער ליטעראטור, האָב איך זיך אַרומ־געטראָגן מיט אַ געהויבענעם געדאַנק צו ווערן דער רעפֿאָרמאַטאָר פֿון מיין אומ־גליקלעך פֿאַלק“, — אַזוי האָט זיך פֿאַרגעשטעלט פֿאַר דאַסטאַיעווסקין דער „אַנ־פֿאַנט טעריבל“ פֿון יענעם דור אורי קאַוונער.

די צוגעבונדנקייט צו רוסלאַנד ווערט אויך באַהאַנדלט אין מענדעלעס ערש־טער דערציילונג. זי קומט צום אויסדרוק אין אַ בריוו פֿון דעם הויפט־העלד דוד צו אַ גוטן־פֿריינד פֿון די סטודענטישע יאַרן אין בערלין: „און ווען איך בין געקו־מען צו דער גרענעץ פֿון מיין געבענטשט געבוירן־לאַנד האָב איך געקניט און געקושט די ערד און מיט שטאַלץ געטראַכט: איך בין אַ רוס“.

דער ליטעראטור־היסטאָרישער באַטייט פֿון מענדעלעס למדו היטב באַשטייט אויך אין דעם וואָס דאָ איז צום ערשטן מאל לענאַליזירט געוואָרן דער ליבע־מאַטיוו זיך איינגעבירגערט אַ סך פֿרייער. וועגן „דער ניט הולטיסקער, נאַר אמתער און ערלעכער ליבע“ האָבן געשריבן עטינגער און אַקסנפֿעלד. אמת, אין העברעיִש האָט אַ מאַפּו געשריבן וועגן ליבע פֿאַר מענדעלען. ער האָט זי אָבער געזוכט אין ווייטן ראַמאַנטישן אוראַלט, בעת מענדעלע האָט זי געפֿונען אין דער נאַענטער ווירקלעכקייט פֿון גלופסק. „שפּילן אַ ליבע“ אין יענער צייט איז געווען נישט אַזוי גרינג. נישט ווייניק מוט האָט מען באַדאַרפֿט האָבן זי צו באַשרייבן. מע האָט זי, די ליבע, גערודפֿט אין לעבן און געטריבן פֿון דער ליטעראטור. שאַפֿן אַ דערציילונג וועגן ליבע האָט באַטייט אַנטדעקן דעם מענטשן. איינזען,

אז ער האָט אויך אַ האַרץ און אַ געוויסן. עמאַנספירן אים פֿון פֿאַנאַטישע רעלי-
גיעזע געזעצן און פֿון פֿאַרעלטערטע שטייגערישע נאַרמעס.

מענדעלעס בעלעטריסטישער ערשטלינג האָט באַשטימט פֿאַרדינט אַ באַ-
זונדערע אויפֿמערקזאַמקייט אין דער ליטעראַטור-וויסנשאַפֿט. אונדזער פֿאַרשונג
האָט זיך מיט איר גרינטלעך נישט באַשעפֿטיקט. מע האָט אויך נישט שטודירט
די גילגולים וואָס זיי דערציילונג האָט דורכגעמאַכט אין די ווינטערדיקע ווער-
סיעס וואָס זענען דערשינען אונטערן נאַמען האַבות והבנים.

דעם בלויז האָט לעצטנס פֿאַרריכט דער ליטעראַטור-פֿאַרשער ד״ר דן מירון.
זײַן וויסנשאַפֿטלעכער און געוויסנהאַפֿטער אַרײַנפֿיר צו דער פֿאַטאַגראַפֿישער
רעפּראָדוקציע פֿון למדו היטב, וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן דער ניו-יאָרקער ייוואָ
איז אַן ערנסטער צושטיצער אין דער מענדעלע-פֿאַרשונג. הגם ד. מירונס אַרבעט
איז אַ רײַן אַקאַדעמיש-וויסנשאַפֿטלעכע, פֿילט זיך אין אונטערטעקסט אַ פּאַ-
לעמישע נאַטע לגבי די פֿאַרשערס, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז מענדעלעס ערשטע
דערציילונג, „איז פֿאַרט געווען אַ ליבע-דערציילונג פֿון דער השפּלה“ און ממילא
האָט זי געהאַט גאַר ווייניג, „פֿון דעם לעבן“ און „פֿון דער ווירקלעכקייט“.

ד. מירון אַנאַלאָזירט דעם אַלגעמיינעם מצב פֿון דער העברעיִשער ליטעראַ-
טור אין יענער צײַט און ווייזט אַן אויף דער נאַוואַטאַרישקייט פֿון דער דער-
ציילונג. זייער ריכטיק באַמערקט ד. מירון, אַז פּדי צו באַנעמען ווי געהעריק
דאָס ערשטע רינגעלע אין מענדעלעס שאַפֿן, פֿאַדערט זיך מע זאָל קענען „אונ-
טער די הויכע שפּיצן פֿון די שפּעטערדיקע דערגרייכונגען“ זען „וואָס עס איז
אַרײַנגעלייגט אין דער דערציילונג“, אין וועלכער עס „אַנטפלעקט זיך זײַן
(מענדעלעס — ל.פ.) ערשטע שטעלונג צו די צענטראַלע קינסטלערישע פּראַב-
לעמען, מיט וועלכע ער האָט זיך שפּעטער פֿאַרנומען, — צו די פּראַבלעמען פֿון
קינסטלעריש באַשרייבן דאָס ייִדישע לעבן פֿון זײַן צײַט. אין אַט דעם זײַן באַ-
לייכט למדו היטב די גאַנצע עוואָלוציע פֿון אַבראַמאָוויטש דעם דערציילער“.

איך מײַן, אַז אין ד. מירונס אַרײַנפֿיר צו מענדעלעס ערשטלינג וואַלט געווען
וויכטיק אויך אויספֿירלעך זיך אָפּשטעלן אויף דעם, ווי אַזוי די דעמאָלטיקע קרי-
טיק האָט דאָס ווערק אָפּגעשאַצט. איך האָב אין זײַנען קודם-כּל די אַרטיקלען פֿון,
אויב זיך באַנוצן מיט די עפּיטעטן פֿון יענער צײַט, דעם „ייִדישן בעלינסקי“,
אַברהם-יעקב פּאַפּערנאָ און פֿון דעם „ייִדישן פּיסאַרעוו“, אַברהם-אורי קאַוונער.
אויב דער ערשטער ווערט נאָך דאָ און דאָרט אין אַרײַנפֿיר דערמאַנט, איז קאָוו-
נער פֿאַרצײכנט נאָר דרד-אַגבדיק אין דער ביבליאָגראַפֿיע.

פֿון פֿאַרשידענע שטאַנדפּונקטן זענען ביידע קריטיקערס צוגעגאַנגען צו באַ-
טראַכטן מענדעלעס ווערק און זיי זענען געקומען צו דיאַמעטראַל אַנדערשדיקע
אַפּשאַצונגען. מענדעלעס ערשטע קריטיקערס האָבן, אייגנטלעך, אַנגעצײכנט
אייניקע גרונטליניעס פֿון דער קומענדיקער מענדעלע-פֿאַרשונג. שוין א. י. פּאַפּערנאָ

האָט אויפגעכאַפּט מענדעלעס נטיות צו קאָנטראַסט, באַמערקט די קרייצונגען פֿון ליכט און שאַטן אין זײַן שאַפֿן. ער האָט אַנגעווײַזן אויף געוויסע אַנאַלאָגיעס צווישן מענדעלעס האַבות והבנים און שילערס די רויבערס און האָט אַפֿילו דער־זען אין דעם ראַמאַן אַן אַפֿטיין פֿון טעקספירס געשטאַלטן. א. או. קאָוונער האָט נישט געהאַט אַזאַ הויכע מיינונג וועגן דעם ווערק. פֿאַרקערט: „וואָס שײַך צום ראַמאַן ווי אַ קונסטווערק איז עס אונטער יעדער קריטיק“.

„דער דענקענדיקער עולם — שרייבט קאָוונער — פֿאַדערט איצט פֿון אַ ראַ־מאַן אַ לעבעדיקן געדאַנק, עפעס אַ נייע אידעע, אַן אויסטייטשונג פֿון פֿראַגעס, וואָס אינטערעסירן אינעם געגעבענעם מאַמענט די געזעלשאַפֿט... אומעטום און אין יעדער צײַט זענען פֿאַראַן מענטשן וואָס די שטרעבונג צו גוטס און צום ווײַל פֿון דער געזעלשאַפֿט ברענגט זײַ אויפֿצודעקן דאָס שלעכטע וואָס טאַרמאַ־זירט די געזעלשאַפֿט און אַנצווײַזן אויף די מיטלען עס צו באַזײַטיקן... איצטער נעמט אויס נאָר דער ראַמאַן וואָס אַנאַליזירט געזעלשאַפֿטלעכע דערשיינונגען, שטעלט אַרויס זײַערע טונקעלע זײַטן, ווײַזט אַן אויף זײַערע סיבות און פֿליכט זיך אויסצומאַלן אַ בעסערן סדר... פֿון אַ ראַמאַן פֿאַדערן מיר אויך, ער זאָל זײַן קינסטלעריש באַאַרבעט, די כאַראַקטערן זאָלן זײַן געטריבן און עס זאָלן זײַן רעאַל די טיפֿן וואָס דער מחבר האָט געכאַפּט פֿון לעבן אָדער וואָס ער האָט אַליין געשאַפֿן“.

א. או. קאָוונער פֿאַלעמזירט מיט מענדעלעס שטאַנדפּונקט, לויט דעם ווי ער קומט צום אויסדרוק אין ראַמאַן, אַז די סיבות פֿון דער שווערער לאַגע פֿון די יידן איז זײַער קולטורעלע אַפגעשטאַנענקייט. ער האַלט, אַז מע דאַרף זײַ זוכן טיפֿער און נישט איזאָלירט פֿון די אַלגעמיינע היסטאָרישע און געזעל־שאַפֿטלעכע פֿראַצעסן. „אַרעמקייט און ווירקונג פֿון דעם אַרומ, — פֿירט ער אויס, — דאָס זענען די איינציקע סיבות פֿון דער עם־הארצות און פֿון דער קלאַגעדיקער לאַגע פֿון דער מאַסע פֿון אַלע פֿעלקער אין אַלע מדינות בכלל און פֿון יידן אין רוסלאַנד בֿערט... די יידן־פֿראַגע אין רוסלאַנד איז געווענדט נישט אין אַ קלענערער אָדער גרעסערער צאָל צדיקים, אין אַ קלענערער אָדער גרע־סערער צאָל תלמידים אין די רוסיש־ידישע שולן, נאָר אין קלענערע אָדער גרעסערע גינציקע דרויסנדיקע באַדינגונגען, אין דער פֿאַרבעסערונג פֿונעם מאַ־טעריעלן צושטאַנד פֿון יידן. די יידן־פֿראַגע איז אויף אַזאַ אָפֿן נישט קײַן ספעציעל יידישע פֿראַגע, נאָר אַן אַלגעמיינע סאָציאַלע“.

אַ סך ליטעראַטור־פֿאַרשערס זענען בײַ דער מיינונג, אַז ניט א. י. פֿאַפּער־נאַס פּאָליטישע אַפּשאַצונג, נאָר גראַד קאָוונערס נעגאַטיווע אַפּשאַצונג האָט גע־האַט אַן אַנטשיידנדיקע ווירקונג אויף מענדעלען. וועגן דעם איז נישט ווייניק געשריבן געוואָרן אין דער יידישער סאָוועטישער ליטעראַטור־פֿאַרשונג. און נישט נאָר אין דער סאָוועטישער. איינע פֿון די לעצטע מאַנאָגראַפֿיעס וועגן א. או.

קאָוונערן האָט אָנגעשריבן ד"ר מאַקס ווינרניך. באַהאַנדלענדיק די באַצײַונגען צווישן קאָוונערן און מענדעלען שרײַבט ווינרניך צווישן אַנדערן: „ווען מיר לײַענען זײַן אָפּרוף אויף האַבנות והבנים, איז אַזוי ווי מיר וואָלטן געזען אַנגע-צײַכנט די קאַנטורן פֿון מענדעלעס שפּעטערדיקן גאַנג“ (פֿון בײַדע זײַמן פֿלויט, בוענאַס "אײַרעס 1955, ז' 127).¹ דן מירון טרעט אַרויס אין זײַן אַרײַנפֿיר קעגן דער טעאָריע פֿון צוויי היפּוכדיקע טענדענצן אין מענדעלעס שאַפֿן: מענדעלע דער משכּיל און מענדעלע דער קינסטלער: „די פֿונאַדערטילונג וואָס איז אַנ-גענומען ווי אַ זאָך גישט אָפּצופֿרעגן האָט קײן שום מעטאָדישן קריטישן באַזיס גישט און מוז פֿירן צו אומפֿאַרשטענדלעכקײטן אין אַבראַמאָוויטשעס שאַפֿן“.

זײַנע באַטראַכטונגען און אויספֿירן האָט ד. מירון געמאַכט פֿאַרגלײַכנדיק דעם למדו היטבּ מיט האַבנות והבנים פֿון 1868. אַ שאַד וואָס ער האָט אין דעם טײל פֿון זײַן אַרבעט גישט אויסגענוצט אויך די ווערסיע פֿון 1912.

אין די ערשטע צוויי ווערסיעס, גישט קוקנדיק אויף אַלע אויסבעסערונגען און ענדערונגען, איז אין דעם סוּשעט און אין דער אַלגעמײנער כאַראַקטעריסטיק פֿון די געשטאַלטן קײן וועזנטלעכער חילוק גישטאַ. אין דער דריטער ווערסיע האָט מענדעלע אַרײַנגעפֿירט גײַע געשטאַלטן, געענדערט די קאַנסטרוקציע, אַרויס-געוואָרפֿן גאַנצע שטיקער און קאַפּיטלען און אויף זײַער אַרט אַרײַנגעשטעלט גײַע. אַ דאַנק די ענדערונגען און אויסבעסערונגען אַנטפּלעקן זיך פֿאַר אונדז די אַלטע און שוין באַקאַנטע געשטאַלטן אין גאַר אַן אַנדער שײַן. דער האַבנות והבנים פֿון 1912 האָט זיך באַקומען, ווי מענדעלע שרײַבט אין אַ בריוו צו דעם פֿאַרלעגער ש. שרעבערג (1911), „כמעט אַ גײַ ווערק“.

אין דעם האַלבן יאָרהונדערט וואָס ליגט צווישן דער ערשטער און דער לעצ-טער ווערסיע פֿון דעם ווערק איז אויסגעשפּרייט דער גרויסער שאַפֿערישער באַרג-אָרויף פֿון מענדעלע מוכרס-פֿרים ווי אַ קינסטלער און דענקער. אַן אויס-פֿירלעכע און גרינטלעכע אויספֿאַרשונג פֿון אַלע ווערסיעס פֿון זײַן ערשט ווערק בערגט אַ סך גײַע אינטערעסאַנטע שטריכן צו דער אַלגעמײנער כאַראַקטעריסטיק. אַזוי, למשׁל, איז אין דער ליטעראַטור וועגן מענדעלען פֿאַראַן אַ מײַנונג, אַז אין לעצטן פּעריאָד פֿון זײַן שאַפֿן האָט ער „ווייניקער געטאַרבעוועט און מער געמענטשלט“ און, איבעראַרבעטנדיק זײַנע ווערק האָט ער זיך געסטאַרעט אָפּ-צושוואַכן דעם סאַטירישן שטראָם. אין געגעבענעם פּאַל, אין דעם האַבנות והבנים, מערקט זיך פּונקט אַ פֿאַרקערטע דערשיינונג.

1. בײַ דער געלעגנהײַט וועלן מיר זיך דערלויבן מאַכן אַ קלײַנעם תּיקון-טעות: אין דער „רשימה פֿון פּובליקאַציעס און געשעענישן“, אין דער ייוואָ-אויסגאַבע פֿון למדו היטבּ איז אַנגעוויזן, אַז א. א. קאָוונערס אַרטיקל „לאַ שלום ולא אמת“ (המליץ, 1865, נומ: 19-18) איז אַן אַטאַקע קעגן מענדעלען. דאָס אַרטיקל האָט צו מענדעלען קײן שום שײַכות גישט. קאָוונער פֿאַלעמײַזירט דאָרט מיט אַ געוויסן מענדעלסבורג.

עס איז נישט איצט מיין אויפגאבע זיך אויספירלעך אפצושטעלן וועגן דעם. איך וועל זיך נאָר דערלויבן ברענגען איין בישפיל. לאַמיר אַ קוק טאָן ווי אַזוי מענדעלע שטעלט אונדו פֿאַר אַפֿרימען אין דער ווערסיע פֿון 1868 און ווי אַזוי אין דער ווערסיע פֿון 1912.

1868.

„אפֿרים איז געווען אַ ריזער און אַנגעזעענער מאַן אין גלופסק און זינע געשעפֿטן זענען געווען אין אַדעס, די שטאָט פֿון וועלטהאַנדל, דאָרט איז געווען זיין קאַנטאַר, וואָס ער האָט פֿאַרלייגט מיט יאָרן פֿריער, און זיין אַדמיניסטראַ-טאָר איז געווען אליעזר, אַ קרוב פֿון זיין פֿרויס צד. פֿון צייט צו צייט פֿלעגט אפֿרים פֿאַרן קיין אַדעס זען ווי די געשעפֿטן גייען. און נאָך דעם ווי ער פֿלעגט דאָרט אַפֿזיין אַ חודש צייט, פֿלעגט ער זיך אומקערן קיין גלופסק מיט אַ סך מתנות: פּורפּורנע שאַלן, שטיקערניען, הילעס, הויבן און אַ סך קליידער פֿאַר דער פֿרוי און קינדער. ער פֿלעגט אויך ברענגען פֿון די לוקסוספֿרוכטן פֿון מיזרח־לענדער: פֿינג און ראָזשינקעס, ניס און מאַנדלען און אַלע סאַרטן זיסע פֿרוכט און דעם גוטן לבנון־וויין. זינע שפּיכלערס זענען געווען פֿול מיט כל־טוב און עס איז אַרומגעגאַנגן אַ ווערטל אין שטאָט: אפֿרים באַדט זיין פֿוס אין אייל און זיין הויזגעזינד באַדט זיך אין טייכן האַניק און פּוטער.“

1912.

„אפֿרים קאַרמאַל איז געווען איינער פֿון די גלופסקער חשובסטע גבירים. זינע געשעפֿטן זענען געווען אין אַדעס; דאָרט האָט ער געהאַט אַ געלטקאַנטאַר און אַ גרויס געשעפֿט פֿון תּבואה, מיט וועלכע עס האָט אַנגעפֿירט אליעזר פּרחי — זיין ווייבס אַ נאָענטער קרוב. אפֿרים אַליין פֿלעגט אַראָפּפֿאַרן צוליב זינע געשעפֿטן קיין אַדעס צוויי מאַל אַ יאָר און איטלעכס מאַל פֿלעגט ער דאָרט אַפֿ-זיצן אַ לאַנגע צייט. אין דעם אויסגעלאַסענעם אַדעס, וווּ ייראת־שמים איז נישטאַ אַפֿילו אויף אַ רפּואה, וווּ יידן סוחרים זענען גריינלעך נישט פֿרום, קרעמערס זענען מחלל שבת בֿפֿרהסיא און מעקלערס עסן טרפֿות אין אַ הוילן קאַפּ, האָט אפֿרים פֿון דרכי שלום וועגן פֿאַרבויען זיין חסידות, האָט אַ ביסל אָפּגעקירצט דעם ראָק און די פיאות פֿאַרדרייט אויף אַרונטער. דערפֿאַר, קומענדיק אַ היים קיין גלופסק, אין דער אמת ייִדישער שטאָט, האָט ער אויף זיך אַרויפֿגעצויגן וואָס מער חסידות, האָט זיך געפֿירט זייער פֿרום, פּדי מכפר צו זיין דורך דעם זינע אַדעסער חטאים.“

סאַראַ גרויסער אונטערשייד צווישן די צוויי כאַראַקטעריסטיקעס. מיר האָבן פֿאַר זיך אין תּוך צוויי פֿאַרשיידענע מענטשן אין דער אַרומרינגלונג פֿון פֿאַר-שיידענע רעאַליטעטן. פֿאַרשיידן אויף אַזוי פֿיל, אויף וויפֿל עס האָט זיך געענ-דערט די היסטאָרישע ווירקלעכקייט צווישן סוף זעכציקער יאָרן פֿון ניינצנטן יאָרהונדערט און דעם ערשטן יאַרצענדליק פֿון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט.

אין אַן אַקאַדעמישער אויסגאַבע פֿון מענדעלעס ווערק מוז מען אויך אין זײַנע האָבן וועגן נאָך אַ פֿערטער ווערסיע — די רוסישע איבערזעצונג. מיר האָבן פֿאַר זיך אַן איבערזעצונג נישט אין געוויינטלעכן זײַן פֿון וואָרט, נאָר אַן איבערגעאַר-בעטן און אויסגעבעסערטן וואַריאַנט.

דער איבערזעצער י. ל. בײַנשטאַק האָט זיך דערלויבט נישט נאָר צו קירצן און ענדערן, נאָר אויך פֿון זיך צוגעבן גאַנצע שטיקער. מענדעלע האָט וועגן דעם געוויסט און עס באַגייטקט. חוץ אַלץ קאַבען מיר לויטן רוסישן וואַריאַנט זיך אויסקלאַרן ווי אַזוי מענדעלע האָט געוואָלט זיך און זײַנע פֿאַרשויבען פֿאַר-שטעלן פֿאַר דעם נישט-ײִדישן לײַענער. מיר האָבן וועגן דעם אינטערעסאַנטע גבית-עדות פֿון אַלעקסאַנדער בײַנשטאַק (א זון פֿון י. ל. בײַנשטאַק) אין זײַנע זכרונות וועגן מענדעלען:

„מײַן פֿאַטער, אַליין אַ ליטעראַט, פֿלעגט בײַם איבערזעצן מענדעלען זיך דערלויבן מאַכן צוגאַבן, קלײַנע ענדערונגען אינעם אַריגינאַל אַזױ, און ווי ער האָט אָפּגעגעבן זײַן אַרבעט אין דרוק, האָט ער איר אַ גאַמען געגעבען נישט, „אי-בערזעצונג“, נאָר „איבערגעאַרבעט פֿון ײִדיש“. איר רעכן, אַז דאָס איז דעמאָלט געטאָן געוואָרן מיט מענדעלעס הסכמה. אַ מאָל איז דאָך געווען זײַער פֿאַפּולער די איבערזעצונג פֿון מענדעלעס פֿרײַקן ווערק **האבות והבנים**, וואָס האָט זיך אָנגערופֿן „איבערגעאַרבעט פֿון ײִדיש און, ווי ווײַט איר ווײַס, האָט מענדעלע דעמאָלט קעגן דעם נישט פֿראַטעסטירט“ (ציטירט לויט דעם זאַמלבוך **מענדעלע** און זײַן צײַט, מאַסקווע 1940, ז' 87).

דעם גרעסטן טײל פֿון זײַנע ווערק האָט מענדעלע מוכר-ספֿרים עטלעכע מאָל איבערגעאַרבעט. נאָכשפּירנדיק די ענדערונגען אין די פֿאַרשיידענע וואַריאַנטן אַנטפלעקט זיך פֿאַר אונדז נישט נאָר דער דרך-המלך פֿון מענדעלעס קינסטלע-רײַשן באַרג-אַרױף, נאָר אויך די עוואָלוציע פֿון זײַנע נאַציאָנאַלע און סאַציאַלע אידעען.

דיאלאג צווישן אַ לייענער און דעם בוקיניסט

לייענער: מיר ווייזט זיך אויס, אַז אייערע „נאַטיצן פֿון אַ ייִדישן בוקיניסט“ פֿירן דעם לייענער אַוועק אין אַ ווייטער, לאַנג שוין פֿאַרגעסענער וועלט. ווי טשיקאַווע עס זאָלן נישט זײַן די פֿאַקטן וואָס איר דערציילט, זענען זיי פֿאַרט פֿרעמד דעם מאָדערנעם מענטשן. וואָלט דען נישט געווען אַ סך בעסער און ניצ־לעכער זיך צו באַשעפֿטיקן מיט דער נייער ליטעראַטור, העלפֿן דעם יונגן דור טיפֿער און אַלזייטיקער באַנעמען די פֿראַבלעמען פֿון אונדזער צייט?

בוקיניסט: האָט אויף מיר קיין פֿאַראיבל, איך פֿיל אין דעם אונטערטעקסט פֿון אייערע טענות אַ ניהיליסטישן צוגאַנג נישט נאָר צו דער פֿאַרגאַנגענהייט, נאָר אין דער ערשטער ריי טאַקע צו דער איצטיקייט אַליין, אין וועמענס נאַמען איר טרעט אַזוי טעמפּעראַמענטפֿול אַרויס. איך, למשל, צווייפֿל זייער, צי קאָן מען בלויז מיט דער הילף פֿון דער היינטצייטיקער ליטעראַטור אויסקלאַרן פֿאַר זיך אַלע קאַמ־פֿליצירטע און ווידעראַנאָדיקע דערשיינונגען פֿון אונדזער צייט.

לייענער: איר באַשריבט דאָך ביכער וועגן וועלכע מיר קאָנען געפֿינען ידיעות אין דער ענציקלאָפּעדיע און ליטעראַרישן לעקסיקאָן.

בוקיניסט: איך ווייס נישט וועלכע ענציקלאָפּעדיעס און לעקסיקאָנען איר האָט אין זינען. די וואָס איך קען זענען דערשינען מיט איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק און זענען אין אַ געוויסער מאָס שוין היינט פֿאַרעלטערט. חוץ דעם זענען אין זיי אַ סך שרייבערס און ביכער בכלל נישט באַהאַנדלט געוואָרן. די ליטע־ראַטור אין ייִדיש איז אַ סך יאָרן געווען אַ שטיפֿקינד אין דער ייִדישער וויסנ־שאַפֿט. ערשט אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט זענען אויפֿגעקומען באַדייטנדיקע געלערנטע וואָס האָבן אָנגעהויבן זי ערנסט פֿאַרשן. די געלערנטע האָבן זיך קודם־כֿל באַמיט אויפֿצושטעלן, אַזוי צו זאָגן, דעם אינווענטאַר פֿון דער לי־טעראַטור און פֿעסטשטעלן איר קולטור־היסטאָרישן און ליטעראַריש־קינסטלע־רישן ווערט. נישט אַלץ האָבן זיי אָבער באַוויזן צו אינווענטאַריזירן. זייערע ביב־ליאָגראַפֿישע ידיעות און אַפּשאַצונגען זענען אויך נישט שטענדיק אויסשעפּנדיקע און אַלזייטיקע. שוין אַפּגערעדט דערפֿון וואָס מיר דאַרפֿן אויף ס׳נײַ איבער־

לייענען די אַלטע ליטעראַטור אין שנין פֿון אַ מאָדערנעם וועלטבאַנעם. איך באַמי זיך אַפֿט מאָל אונטערצושטרעכן אין די גאַטיצן די השפּעות פֿון דער וועלט-ליטעראַטור אויף דער ייִדישער. דאָס איז, ווייַזט זיך מיר אויס, וויכטיק צוליב פֿאַרשיידענע טעמים. קודם-פֿל באַווייַזט עס, אַז אונדזער ליטעראַטור האָט זיך אַנטוויקלט נישט איזאָלירט פֿון די אַלגעמיינע טענדענצן אין דער וועלטקולטור און אַז דער אַסימילאַציע-פּראָצעס פֿון פֿרעמדע קולטורווערטן איז פֿאַרגעקומען נישט מעכאַניש. די אויסערלעכע איינפֿלוסן האָבן זיך אַרגאַניש אַרײַנגעוועבט אין דער ייִדישער נאַציאָנאַלער סביבה, ווייל אויך דאַרטן זענען פֿאַרגעקומען ענלעכע היסטאָרישע פּראָצעסן.

לייענער: איר שטרעכט אונטער „די ליטעראַטור אין דער ייִדישער שפּראַך“. צי ליגט אין דעם שוין נישט אייער באַגרענעצטקייט? מיר האָבן דאָך אַ גרויסע קולטור אויך אין אַנדערע שפּראַכן?

בוקיניסט: יא, איך שטעל זיך באַזונדערס אָפּ אויף דער ייִדישער ליטעראַטור, ווייל דעם היינטיקן לייענער איז ווייניק באַווייַזט, אַז נאָך פֿאַר דעם אויפֿקום פֿון דער קלאַסיק איז אין לויף פֿון יאַרהונדערטער געשאַפֿן געוואָרן אַ רייכע און באַ-דייטנדיקע ליטעראַטור אין ייִדיש. ריכטיק, מיר האָבן אַ רייכע און אייגנאַרטיקע ליטעראַטור אין העברעיִש, גריכיש, אַראַמיש, אַראַביש. דאָס ייִדישע לעבן פֿון דעם לעצטן האַלבן יאַרטויזנט איז אַבער צום בולטסטן געקומען צום אויסדרוק אין דעם ייִדישן פֿאַלקלאַר און ליטעראַטור. ייִדיש האָט נישט נאָר געירשנט פֿון די דערמאָנטע קולטורן, זי האָט זיי אין דעם ספּעציפֿישן פֿאַר איר גניסט און טעמאַטיק פֿאַרברייטערט און פֿאַרטיפֿערט. אייניקע ווערק פֿון דער אַלטער העב-רעזאַנאַנס. לאַמיר, ווי אַן אילוסטראַציע, פֿאַרגלייכן אין ביידע שפּראַכן בלויז דעם אָנהייב פֿון שלמה איבן-גבירולס באַקאַנט „ווייַן“-ליד:

שבעים המה הגבורים,

ויכחידום, תשעים שרים

שבתו שירים כי פה שרים,

מלא מים, מלא מים.

ככלות ייני,

תרד עיני, פלגי מים.

אַז קאַמענטאַרן וועט אין דעם אַריגינאַל אַפֿילו אַ גוטער קענער פֿון העברעיִש נישט גלייך אַלץ פֿאַרשטיין. ערשט ווען מיר וועלן פֿאַר זיך אויסקלאַרן, אַז שבעים דאָס איז די גמטריאַ פֿון יין (ווייַן) און תשעים — פֿון מים (וואַסער), וועט דאָס ליד

אליעזר פאדריאטשיק

אונדז אנהייבן ווערן פֿארשטענדלעך. איצט הערט זיך איין ווי דאָס זעלביקע ליד
קלינגט אין אַ ייִדישער איבערזעצונג פֿון דעם זיבעצנטן יאָרהונדערט:

מײַן גוטער אַלטער, שטאַרקער ווײַן,
וואָסער וויל דיין מײַסטער זײַן.
קײן געזאַנג וויל אין מײַן מויל אַרײַן.
ווײַל — וואָסער, ווײַל וואָסער.
איך האָב קײן ווײַן די אויגן מײַן,
איך האָב קײן ווײַן די אויגן מײַן
רײַנען וואָסער, רײַנען וואָסער.

לייענער: אַז ייִדיש האָט אַ סך געירשנט פֿון דער עלטערער העברעיִשער שפּראַך
און ליטעראַטור פֿאַרשטיי איך. אָבער אַז ייִדיש האָט צוריק געווירקט און אַפֿילו
פֿאַרברייטערט די האַריוואָנטן פֿון העברעיִש — לײַגט זיך מיר גישט אויפֿן שכל.
בוקנינס: ייִדיש איז אַ געזעצלעך קינד פֿון דעם רענעסאַנס. איז אַט דער עפֿאַכע
האַבן אַ סך אײראָפּעיִשע פֿעלקער אָנגעהויבן שאַפֿן זײער קולטור אין די „ווייל-
גאַרע“ שפּראַכן פֿון די פשוטע פֿאַלקסמאַסן, אויפֿן אַרט פֿונעם אַריסטאָקראַטישן
לאַטיין. אויך בײַ אונדז האָט זיך שוין דעמאָלט אָנגעהויבן אַ געוויסער שאַפֿערי-
שער פֿאַרמעסט צווישן קלאַסישן העברעיִש און פֿאַלקישן ייִדיש-טייטש. דער דאָ-
זיקער פּראָצעס האָט געווירקט אויף דער אײַגנאַרטיקער אויסבילדונג פֿון די לײ-
טעראַרישע סטילן אין ביידע לשונות. שוין אין דער העברעיִשער ליטעראַטור פֿון
דעם פֿרײַען מיטל־עלטער זענען פֿאַראַן ביכער, ווי למשל, דער ספֿר חסידים, וואָס
זענען אַ סך מער פֿאַרשטענדלעך דעם ייִדיש־רײַנדיקן מענטשן. ריכטיק האָט
באַמערקט מאיר ווינער, אַז „די ייִדישע שפּראַך און ליטעראַטור, ייִדישע פֿאַלקס-
לידער און מעשיות האָבן דער ריכער און ערויציאָנעלער העברעיִשער ליטעראַ-
טור געגעבן אַ סך קינסטלערישע אײַנפֿלוסן און אָנרעגונגען. גישט בלויז וואָס
שייך בילדער און טיפֿן, נאָר אויך וואָס שייך דער אויסבילדונג פֿון דער גײַער
העברעיִשער שפּראַך און סטיל“.

די ייִדישע שפּראַך און ליטעראַטור, וואָס איז אַנטשטאַנען אײַנצײטיק מיט
אַלע אײראָפּעיִשע שפּראַכן און קולטורן, האָט אויך אַ וויכטיקן אײַנטערנאַציאָנאַלן
באַטייט. עס האָבן זיך אין איר פֿאַרהיט ווערטן וואָס באַרײַכערן פֿאַר דער וועלט
די פֿאַרשטעלונגען וועגן פֿאַרשיידענע עפֿאַכעס און קולטורן.

לייענער: דאָס ווייסן מיר; וואָס זאָגט אָבער די וועלט וועגן דעם?

בוקנינס: שוין דער באַקאַנטער דײַטשער פֿאַרשער פֿראַנץ דעליטש (1813—
1890) האָט אין זײַן בוך צור געשיכטע דער העברעיִשן פּאַעזיע (1836) הויך אַפֿ-
געשאַצט די ווערק אין דער „ייִדישער אומגאַנגשפּראַך, וואָס איז פֿון העברעיִשע,

מאָוורישע, ראַמאַנישע און צפֿון־אײראָפּעיִשע גרונטשטאַפֿן צונויפֿגעשמאַלצן גע-
וואָרן אין אַ ווונדערלעכן אָרגאַניזם. עס איז כאַראַקטעריסטיש וואָס די ערשטע
פֿאַרשערס פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור זענען גראַד געווען נישט קיין יידן און
זיי האָבן אויך נישט פֿאַרזען איר אוניווערסאַלן און הומאַניסטישן באַטייט. דער
גרויסער געלערנטער און גרינדער פֿון דער בערלינער אַקאַדעמיע יאָהאַן וואַגענ-
זייל (1705—1633) האָט מיט קרוב דריי הונדערט יאָר צוריק אַזוי כאַראַקטערי-
זירט די אַלטע ייִדישע ליטעראַטור: „אין דעם דאָזיקן דיאַלעקט זענען געדרוקט
פֿיל געשיכטעביכער, וואָס באַשטייען סײַ פֿון אמתע, סײַ פֿון אויסגעטראַכטע
דערציילונגען. די לעצטע, דער עיקר, פֿאַרמאַגן אַ מערקווערדיקן חן... מערסטנס
אַנטהאַלטן זיי לויטערע זאַכן, וואָס אי זיי וויילן, אי זיי דינען דער גוטסקייט
און ערלעכקייט.“

לייענער: אויב איך פֿאַרשטיי אייך ריכטיק, האַלט איר, אַז די „נאַטיצן פֿון אַ
ייִדישן בוקיניסט“ דאַרפֿן העלפֿן דעם יוגנט לייענער זיך צו שאַפֿן אַ בילד וועגן
דעם היסטאָרישן גענעזיס פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור...

בוקיניסט: צו אייער אויספֿיר וואַלט איך נאָך צוגעגעבן: פֿון ליטעראַטור בײַ
יידן אין די פֿאַרשידענע שפּראַכן וואָס יידן האָבן געשאַפֿן. אין די לעצטע יאָרן
זענען דערשינען אייניקע ביכער אין וועלכע עס ווערן, צום באַדויערן, זייער
וואַלונטאַריסטיש אונטערגעטראַגן דער כאַראַקטער, באַטייט און אינהאַלט פֿון וויכ-
טיקע קולטור־היסטאָרישע דענקמעלער. באַזונדערס וועגן ביכער וואָס זענען פֿאַר-
מולירט און פֿאַרמירט געוואָרן אין העברעיִש.

לייענער: אפֿשר וועט איר קאָנקרעטיזירן אייער געדאַנק?

בוקיניסט: איך וועל מיר דערלויבן ברענגען צוויי ביישפּילן. נעמט, למשל, וואָס
עס איז געשריבן געוואָרן אַרום דעם גאָר אַלטן פּסעוודא־אַפּאַקריפּישן ספֿר חנוך.
דאָס איז אַ מערקווערדיק ווערק וואָס איבערראַשט ממש מיט זײַן קאַסמישער ביל-
דערישקייט און פֿאַנטאַסטיק. אין אַן אַלעגאָרישער פֿאַרעם ווערט געשילדערט
חנוכס אַרומפֿליען איבער די פּלאַנעטן, זײַנע עקסקורסיעס איבער די פֿאַרשידענע
עפֿאַכעס פֿון דער וועלט־געשיכטע און צום סוף — זײַנע וויזיעס וועגן אַ צוקונפֿטי-
קער וועלט פֿון ליבע און יושר. פֿאַראַן פֿאַרשערס וואָס האַלטן אַז דער ספֿר חנוך
האַט געדינט דאַנטען ווי אַ מוסטער פֿאַר דער געטלעכער קאַמעדיע. טוט אויף
טשיקאָוועס אַ קוק ווי אַזוי דאָס דאָזיקע ווערק ווערט כאַראַקטעריזירט מצד דעם
אויטאָר פֿון דער בראַשור יודאָיזם — משה בעלענקי. ווי באַווסט איז דער ספֿר
חנוך דערגאַנגען צו אונדז אין אַ גריכישער, לאַטיינישער, עטיאָפּישער און סלאַ-
ווישער איבערזעצונג. וועגן דעם לעצטן סלאַווישן וואַריאַנט איז פֿאַראַן אין רוסיש
אַ רײַכע ליטעראַטור. מיט דער פֿראַגע וועגן די קוואַלן פֿון סלאַווישן חנוך־בוך

באשעפטיקט זיך דער סאָוועטישער געלערנטער נ. מעשטשערסקי. איך ווייס נישט מיט וואָס פֿאַר אַן איבערזעצונג האָט זיך באַנוצט מ. בעלענקי, נאָר אויף וויפֿל מיר איז באַוויסט איז ער דער איינציקער וועלכער האָט זיך געמיט צו געפֿינען אין דעם בוך „די קוואַלן פֿון די רעאַקציאָנערע טענדענצן אין תּלמוד“.

נאָך אַ גרעסערער פּלאַנטער באַקומט זיך בײַ אים בײַם אָפּשאַצן דעם אַלטן ספֿר יצירה. לויט מ. בעלענקי באַקומט זיך, אַז דער אַנאַלימער מחבר פֿון דעם ספֿר יצירה איז אַן אַנטי־תּלמודיסטישער אָפּשפּעטער, און אַז ער האָט געשאַפֿן זײַן ספֿר נאָך דעם ווי דער תּלמוד איז קאַנאַניזירט געוואָרן.

פֿרעגט זיך: ווי אַזוי זשע האָט עס געקאַנט געמאַלט זײַן, אַז די חכמי התּלמוד, הן פֿון ירושלים, הן פֿון בבלי, זאָלן זיך באַנוצן מיט דעם בוך? אין דעם תּלמוד בבלי, למשל, קאַנען מיר בפֿירוש לײענען: „רבי חנינא ורבי הושעיה הווי יתבי כל מעלי שבתא בספֿר יצירה“ (סנהדרין ס”ח, עמ’ ב). דאָס באַטייט: ר’ חנינא און רבי הושעיה פֿלעגן יעדן ערב־שבת זיך פֿאַרטיפֿן אין דעם ספֿר יצירה.

מ. בעלענקי באַהויפטט, אַז די קאַסמאַגאַנישע קאַנצעפּציעס אין דעם ספֿר יצירה זענען געווענדט קעגן דעם דאַגמאַטישן יודאַיזם פֿון דער תּורה און תּלמוד. קומען צו אַזאָ אויספֿיר אויספֿיר פֿאַלסיפֿיצירן די הויפט־כוונות פֿון דעם אויטאָר. דער עיקר־באַטייט פֿון דעם ספֿר יצירה איז דער זעלבשטענדיקער און אוניווער־סאַלער כאַראַקטער פֿון זײַנע אידעען. לויטן סטיל איז דאָס ווערק נישט פֿאַרבונדן מיט דער דעמאָלטיקער ייִדישער רעליגיעזער ליטעראַטור. עס איז אינטערעסאַנט דער פֿאַקט, אַז עס איז נישטאַ אין אים קײן אָרט, וווּ דער אויטאָר זאָל צײַטרן אָדער זיך פֿאַררופֿן אויפֿן תּנך אָדער תּלמוד. און וואָס שײך השּפּעות דאַרף מען זײַ, דאַכט זיך, זוכן אין די אידעישע שײכותן צווישן דעם מחבר פֿון דעם ספֿר יצירה מיט די עפיקורער פֿון תּלמוד און מדרש.

אין דעם פרט איז אַלשר אין אַ געוויסער מאָס אינטערעסאַנט דער פּרווון פֿון א. עפשטיין צו דערקלערן אלישע בן־אבוייה ווי דעם אויטאָר פֿון ספֿר יצירה (מקדמוניות היהודים, ווין 1877). עס זענען, פֿאַרשטייט זיך, נישט פֿאַראַן קײן באַוויזן וואָס זאָלן באַשטעטיקן א. עפשטיינס היפּאָטעזע. פֿאַראַן אָבער ערטער אין תּלמוד און אין מדרש פֿון אַ מערקווערדיקער קרובישאַפֿט צו די קאַסמאַגאַנישע קאַנצעפּציעס אין ספֿר יצירה. אַזוי, צום בײַשפּיל, באַגעגענען מיר אין מדרש רבה די זעלביקע צען פֿאַרהוילענע ספֿירות (עשר ספֿירות בלי מה. — מדרש רבה, י”ד, כ”ד) און די זעלביקע דריי אורסובסטאַנצן: לוֹפֿט, וואַסער און פֿײער וואָס אין דעם ספֿר יצירה (מדרש רבה ט”ו, כ”ב).

מ. בעלענקי טײטשט אויס די ווערטער „עשר ספֿירות בלימה“ אַזוי, אַז דער אויטאָר האָט אַלע צען ספֿירות אַנגערופֿן מיט איין נאָמען „בעלימא“ (בלימה). דאָס

שטימט נישט מיט דעם אינהאַלט פֿון די ווערטער און איז אין סתירה צו די כוונות פֿון דעם אויטאָר. אין דער שפעטערדיקער ליטעראַטור האָט מען יעדע איינ-ציקע ספּירה אָנגערופֿן מיט אַ באַזונדערן נאָמען, וואָס האָט געזאָלט כאַראַקטערי-זירן זײַנע באַזונדערע אייגנשאַפֿטן (חכמה, פֿאַרשטאַנד, חסד, גבורה, שײַנקייט, דערהויבנקייט אד"גל). דער אויטאָר פֿון ספּר יצירה האָט אָבער געהאַלטן, אַז די ספּירות דאַרפֿן בלייבן פֿאַרהוילן (בלימה). אין דעם אַרט פֿון זײַן ספּר, וווּ ער דערקלערט, אַז דער וועלטבאַשאַף האָט זיך אַנטפלעקט דורך צוויי און צוואַנציק יסוד־אותיות (עשר ספּירות בלימה ועשרים ושתיים אותיות יסוד), וואָרט ער אָפּילו: „בלום פּיך מלדבר ולבך מלהרהר ואם רץ לבך שוב למקום". וואָס איז דער טײַטש: „פֿאַרשליס דיין מויל, נישט צו ריידן (וועגן די ספּירות) און דיין האַרץ נישט צו טראַכטן, און אויב דיין האַרץ רײסט זיך זיי צו פֿאַרשטיין, קער עס אום צו זײַן אַרט (ספּר יצירה פ"א).

חוץ דעם דאַרף מען נישט זײַן קיין גרויסער בקי אין דער ייִדישער פֿילאָ-סאָפּישער טערמינאָלאָגיע, מען דאַרף זיך נאָר פֿילן היימיש מיט העברעיִש, ריכט-טיק פֿאַרשטיין דעם באַגריף בלימה.

לייענער: וואָס זענט איר אויסן צו אונטערשטרײַכן מיט די געבראַכטע בײַ-שפּילן ?

בוקניסט: איך וויל מיט זיי דערמאָנען אַן אַלגעמײַן באַוווּסטן פּלל, אַז בײַם אָפּשאַצן אַ ווערק דאַרף מען זײַן געטריי זײַן קאָנקרעטן היסטאָרישן אינהאַלט. אין דעם פֿאַל, וועגן וועלכן איך האָב דאָ גערעדט, איז שווער צו פֿאַרזיכערן, אַז אַט דער עלעמענטאַרער עטישער פּרינציפּ איז אָפּגעהיט געוואָרן.

ווי יעדער היסטאָריש ווערק באַדאַרף מען דעם תּלמוד, דעם מדרש און די גאַנצע ליטעראַטור פֿון יענער תקופֿה פֿאַרשן אין שײַן פֿון אַ מאַדערנעם וויסנ-שאַפֿטלעכן וועלטבאַנעם. עס וואָלט אַוודאי געווען פֿעלערהאַפֿט ווען מיר זאָלן צו-גיין צו דער קולטור־ירושא פֿון דער ווייטער פֿאַרגאַנגענהייט אָפּאַלאָגעטיש, אַן אַ קריטישן צוגאַנג. אָפּילו די סאַמע פֿאַרגעשריטענע אידעען פֿון די פֿאַרגאַנגענע עפֿאַכעס ווערן געירשנט קריטיש, מיט אַן אַלזײַטיקער היסטאָרישער באַטראַכט-טונג. מיר וואָרפֿן אָבער אָפּ דעם ניהיליסטישן צוגאַנג פֿון אָפּלייקענען קולטור-ווערטן אין דער ירושה פֿון דעם עבר. אין דער טעאַלאָגישער ליטעראַטור, אין תּלמוד, זענען פֿאַראַן ווערטן דורך וועלכע עס האָט זיך אויסגעפֿורעמט דאָס גע-מיט פֿון פֿאַלק, זײַן שטרעבן צום גוטן און דערהויבענעם.

אָפּוואַרפֿן, אָפּלייקענען דאָס פֿאַרגאַנגענע איז אַוודאי לײַכטער ווי גרינטלעך דערקענען און אַנטפלעקן דאָס וואָס קאָן אונדז דינען אָפּילו איצט. דעריבער איז אונדזער אויפֿגאַבע בנוגע דער קולטור פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט: באַנאַנד מיט דער קריטיק זוכן און אויסגעפֿינען דאָס פֿאַזיטיווע וואָס דאַרף געירשנט ווערן.

אליעזר פאדריאטשיק

לייענער: איך מיין אז מיר האָבן אין אונדזער דיאלאָג אויסגעקלאָרט אַ וויכ-
טיקן ענין, דהיינו, אז אַן אַביעקטיוו בילד וועגן דער קולטור-ירושא קאַנען
מיר באַקומען נאָר דעמאָלט ווען מיר וועלן אין שײן פֿון אונדזער נײַעם וועלט-
באַנעם זי באַטראַכטן אין האַרמאָנישער באַהעפֿטונג מיט דער עפֿאַכע אין וועל-
כער זי איז אויפֿגעקומען.

בוקיניסט: נאָך מער. וואָס אַלזײטיקער מיר וועלן דערקענען און שעצן די פֿאַר-
גאַנגענהייט, אַלץ טיפֿער און קלאָרער וועלן מיר באַנעמען אונדזער הווה. פֿונקט
ווי אַ מענטש אָן אַ זכרון איז אומבאַהאַלפֿן, ווי אַ קליין קינד, אַזוי פֿאַרלירט
אויך אַ דור, וואָס געדענקט נישט און שאַצט נישט זײַן פֿאַרגאַנגענהייט, די אַריענ-
טאַציע אין דער איצטיקייט און האָט נישט קיין קלאָרע פֿערספֿעקטיוו לגבי דער
צוקונפֿט.

דער זכרון פֿון אַ פֿאַלק איז זײַן ליטעראַטור-געשיכטע. און דער שאַפֿערי-
שער זכרון, האָט געשריבן עסכיל, איז די מוטער פֿון די מוזעס.

ביכער און ברעשורן פון ל. פאָדריאַטשיק אַרויסגעגעבענע אין ישראל

אין ייִדיש:

לא אמות כי אחיה

אַ קליינע אַנטאַלאָגיע און ביאָ-ביבליאָגראַפישע רשימות וועגן
75 אומגעקומענע ייִדישע שרניבערס אין סאַוועטנרוסלאַנד

פאַראיין פון ייִדישע שרליבערס אין ישראל, 1972
(צווייטער אַפּדרוק צוזאַמען מיטן שטאַטראַט פון תל־אביב, 1977)

איציק מאַנגער

דער דיכטער וואָס איז דערגאַנגען פון גראַ ביז בלאַ

פאַרלאַג ביבלוס, חולון 1977

אין פּראָפּיל פון צייַטן

פאַרלאַג י. ל. פּרץ, תל־אביב 1978

שמועסן מיט אַנדערע און מיט זיך

פאַרלאַג ה. לייזיק, תל־אביב. 1984

אין עברית:

נעלמים ונאלמים

לכסיקון יסורים

ספרים עברים וסופרי ייִדיש שנספו בברית המועצות. תדפיס מ"שבות" 2
המכון לחקר התפוצות, אוניברסיטת תל־אביב תשל"ד

הרהורים על „ספר המבקש“

תדפיס מתוך „הגות עברית בברית המועצות“

הוצאת ביבלוס, חולון 1976

יהודה־לייב גמזו

יצירות גנוזות

המכון לחקר התפוצות, אוניברסיטת תל־אביב תשל"ח

